

**MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA**

Stylistika češtiny

Eva Minářová

Brno 2010

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka

Stylistika češtiny

doc. PhDr. Eva Minářová, CSc.

Brno 2010

© Eva Minařová, 2009

ISBN 978-80-210-4973-4

Obsah

Předmluva.....	5
I. Stylistika, její předmět a cíl zkoumání.....	7
1. Úvod do jazykové komunikace a její stylistické problematiky.....	7
2. Definice stylistiky	7
3. Vztah stylistiky k jiným oborům a učením.....	8
4. Stylistika a jazyková kultura	9
II. Stylistická terminologie.....	11
1. Vymezení základních pojmů	11
2. Styl subjektivní a styly objektivní.....	12
III. Český národní jazyk a jeho stratifikace.....	13
1. Teritoriální a sociolingvistický aspekt verbální komunikace.....	13
2. Stylové proměny jazykové komunikace a komunikační potřeby	14
IV. Stylotvorné faktory a jejich vliv na utváření stylu textu	16
1. Objektivní stylotvorné faktory	16
2. Subjektivní stylotvorné faktory	17
3. Komunikace formy mluvené a psané	18
V. Stylistika výrazových prostředků kompozičních	20
1. Podstata kompozice a členění textu.....	20
2. Základní slohové postupy	22
3. Základní slohové útvary – obecný přehled	23
4. Charakteristika vybraných slohových útvarů	24
VI. Stylistika výrazových prostředků jazykových	27
1. Příznakovost a nepříznakovou jako stylistické vlastnosti.....	27
2. Stylistická charakteristika prostředků lexikálních.....	29
3. Významové vztahy v rovině lexikální z hlediska slohu.....	32
4. Stylistická charakteristika prostředků gramatických – stylistické varianty	33
5. Stylistické příznaky v souvislosti s gramatickými kategoriemi, se změnou řekce, se slovosledem	37
VII. Funkční styly	39
1. Vývoj názorů na funkční stylovou diferenciaci a přínos české lingvistiky teorii funkčních stylů	39
2. Stylová diferenciaci – současný stav, styly primární a sekundární	40
VIII. Styl hovorový	45
1. Funkční vymezení stylové sféry hovorové, mluvenost a hovorovost komunikace	45
2. Stylová vrstva hovorová.....	45
3. Stylové normy hovorové komunikace.....	47
4. Kompozice hovorového textu.....	48
IX. Styl odborný	49
1. Funkční vymezení stylové sféry odborné, pojmovost textu	49
2. Stylová vrstva odborná.....	49

3. Stylové normy odborného vyjadřování.....	52
4. Kompozice odborného textu.....	52
X. Styl administrativní.....	53
1. Funkční vymezení stylové sféry administrativní	53
2. Stylová vrstva administrativní	54
3. Stylové normy administrativních písemností.....	55
4. Kompozice administrativní komunikace	55
XI. Styl publicistický	56
1. Funkční vymezení stylové sféry publicistické.....	56
2. Stylová vrstva publicistická	56
3. Stylové normy publicistické komunikace	61
4. Kompozice publicistických komunikátů	61
XII. Styl řečnický	64
1. Funkční vymezení stylové sféry řečnické	64
2. Stylová vrstva řečnických prostředků.....	65
3. Stylové normy řečnických projevů	68
4. Kompozice řečnického projevu	68
XIII. Styl umělecké literatury	69
1. Funkce a stylová sféra umělecké literatury.....	69
2. Stylová vrstva uměleckého vyjadřování.....	70
3. Stylové normy uměleckého vyjadřování	70
4. Žánrová diferenciacie a kompozice uměleckých textů	71
XIV. Styly specifických komunikačních sfér jako styly sekundární	72
1. Styl esejistický.....	72
a) Funkční vymezení stylové sféry esejistické	72
b) Stylová vrstva esejistických textů	72
c) Stylové normy esejistiky	73
d) Kompozice esejistických textů.....	73
2. Styl církevní komunikace.....	74
a) Vymezení stylové sféry církevní komunikace	74
b) Stylová vrstva jazykových prostředků a stylové normy	74
c) Žánrová diferenciacie a kompozice církevní komunikace.....	77
3. Styl reklamních textů.....	78
a) Vymezení stylové sféry reklamní komunikace	78
b) Stylová vrstva výrazových prostředků reklamy	78
4. Styl literatury faktu.....	81
a) Vymezení stylové sféry literatury faktu	81
b) Stylová vrstva výrazových prostředků	81
c) Kompozice textu literatury faktu.....	81
Doporučená literatura (včetně odkazů z textu)	83

Předmluva

Předložená skripta Stylistika češtiny jsou určena studentům studijního programu Učitelství pro 1. stupeň základní školy interního a kombinovaného studia na pedagogických fakultách a představují základní studijní materiál k výuce stylistiky současného českého jazyka. Jiná dosud vydaná a vhodná literatura pro uvedený druh studia je na knižním trhu rozebraná, a proto všem nedostupná.

Základní stylistická teorie je doplněna jen omezeným množstvím příkladů, neboť je vyložena v návaznosti na učivo ostatních jazykovědných disciplín. Předpokládá také objasňování teorie při další práci s textem, při stylistické analýze textu, event. při práci s vhodnými stylizačními cvičeními.

Prezentovaná stylistická problematika jazykové komunikace nastiňuje jednu z možných teorií funkční stylové diferenciacie českého jazyka, sleduje styly primární a sekundární a podává jejich výklad. Skripta přinášejí teorii příznakovosti a nepříznakovosti výrazových prostředků jazykových a kompozičních, odhalují souvislosti stylistické teorie a komunikační praxe. Výukou stylistiky se završuje poznání současného českého jazyka v jeho stylově diferencované komunikační funkci.

Eva Minářová

V Brně dne 15. 5. 2009.

I. Stylistika, její předmět a cíl zkoumání

1. Úvod do jazykové komunikace a její stylistické problematiky

Každý člověk má přirozenou potřebu se s ostatními lidmi dorozumět, komunikovat s nimi. Lidská společnost tak byla v celé své historii vždy úzce spjata s jazykem. Jazyk jako **základní dorozumívací** neboli **komunikační prostředek** nám slouží ke vzájemné **verbální komunikaci**. Tímto termínem označujeme takovou komunikaci, při níž dochází k výměně myšlenek pomocí prostředků verbálních (slovních), tj. pomocí přirozeného jazyka – jazyka verbálního. Výsledkem verbální komunikace jsou **verbální komunikáty** neboli **texty, promluvy, jazykové projevy**. Terminologická rozkolísanost současné stylistické teorie je podmíněna mnoha aspekty (blíže viz kap. II).

Jazykové dorozumívání neboli **verbální komunikace** je diferencována podle toho, co chce člověk říci, komu a jak to chce říci, jakou formou, s jakým záměrem a cílem, jakou funkci své komunikaci přikládá. Jazyk nám ke komunikaci nabízí různé vyjadřovací možnosti a komunikující člověk neboli **komunikant** z nich vybírá ty nejvhodnější, odpovídající vyjadřovacím potřebám a funkci, kterou by měla konkrétní komunikace plnit. Naše vyjadřování není unifikované a pronášené nebo psané texty se liší svou stylovou podobou. Vyjadřujeme se odlišnými styly.

Rozsah stylové diferenciaci jazyka je odrazem funkce jazyka v současné komunikaci. A právě stylistickou funkčnost jazyka a s ní spjatou stylistickou rozrůzněností výrazových prostředků, zvl. prostředků jazykových, sleduje stylistika.

2. Definice stylistiky

Stylistika, jinak též nauka o stylu (slohu), je dílčí jazykovědnou neboli lingvistickou disciplínou. **Předmětem zkoumání** stylistiky je jazyk ve své komunikační funkci. Stylistika zkoumá styl verbálního jazyka a svůj **cíl výzkumu** spatřuje v postihu a zobecnění stylizace a zákonitostí výstavby verbálních komunikátů (textů, jazykových projevů, promluv) ve všech existujících oblastech verbální komunikace. Stylistika jako vědní disciplína bere v úvahu objektivní podmínky vzniku komunikátů i subjektivní předpoklady jejich stylové podoby.

Stylistika si všímá rovněž toho, jakou slohovou hodnotu mají jazykové prostředky českého národního jazyka, zvl. spisovného jazyka a jeho dílčích jazykových rovin.

Lze říci, že se stylistika zabývá fungováním systému jazyka ve společnosti, pohlíží na jazykový systém z hlediska jeho uplatnění při komunikaci, posuzuje jazyk především jako konkrétní jazykový projev – jako řeč, mluvu. Švýcarský lingvista Ferdinand de Saussure označil toto pojetí jazyka jako parole [parol] v protikladu k pojetí jazyka jako systému – pojetí langue [lang]. Novodobá stylistika však není jen „parolová“ záležitost, ale na určité úrovni teoretických poznatků a při jejich třídění a zobecňování si utváří svou vlastní teorii jako fungující systém teoretických stylistických poznatků – stylistickou systematiku. Stylistika je např. schopna vymezit spoustu údajů o funkčním užití každého jazykového prostředku a podat jeho stylistickou charakteristiku; ta pak s funkcí slova v konkrétním textu se podílí na jeho **slohové hodnotě**. Rozvíjející se stylistika jako součást lingvistiky si vytváří a zpřesňuje stylistickou teorii o funkčních a jiných stylech a slohových hodnotách vyjadřovacích prostředků, rozvíjí stylistickou systematiku, popisuje stylové normy a normy komunikační.

Stylistická teorie si všímá jak subjektivních rozdílů stylu jednotlivých mluvčích nebo pisatelů, tak rysů a vlastností, které jsou příznačné pro okruh komunikátů mající tutéž funkci, stejný nebo podobný cíl a přibližné charakteristické rysy. Stylistika zachycuje odlišné styly, jimiž se vyjadřujeme.

Stylistika jako dílčí vědecká disciplína přináší typologii objektivních stylů, zvl. stylů funkčních, které charakterizuje. V celé šíři svého zkoumání sleduje jazyk jako komunikační prostředek a posuzuje mnohohrstevnost výstavby komunikátů od vrstvy jazykové až po principy výstavby textové, kompoziční. I když stylistika pracuje s běžnými lingvistickými pojmy a s pojmy ostatních věd (literární vědy, estetiky, teorie komunikace aj.), vypracovala si v rámci lingvistické teorie svou vlastní **stylistickou terminologii**

a získané teoretické poznatky třídí, zobecňuje a systematizuje. Vzniká tak systém teorie **obecné stylistiky**, která vytváří základ pro **stylistiku praktickou** jako konkrétní stylistiku určitého jazyka, např. stylistiku češtiny, němčiny.

Cílem slohového vyučování ve škole je potom osvojení si stylistiky konkrétního jazyka, zvl. v její praktické části. Zvládnutí jazyka i jeho stylistické stránky dává předpoklad k dokonalé společenské komunikaci a k vytváření projevů slohově vytríbených, kultivovaných. Poučení o tom, jak a jakým způsobem a jakými metodami, postupy a prostředky lze postupovat ve slohovém vyučování, to přináší **didaktika (metodika) slohového vyučování**.

Šíře zájmů stylistiky a odlišné cíle a metody zkoumání vedou k dalšímu rozlišení i uvnitř stylistiky. Tak lze vyčlenit stylistiku obecnou a stylistiku konkrétního jazyka (jak už bylo výše uvedeno), stylistiku synchronní a diachronní (neboli vývojovou, historickou), dále stylistiku orientovanou lingvisticky nebo literárně, stylistiku teoretickou a praktickou a z aspektu konfrontačního také stylistiku srovnávací, konfrontační.

Stylistika obecná se zabývá stylovými jevy obecně, vykládá základní stylistické pojmosloví a obecně platnou teorii systematicky popisuje a uspořádává. Měla by být zobecněním poznatků, k nimž došly stylistiky jednotlivých národních jazyků, jakýmsi vyvrcholením stylistických výzkumů. Její studium se jeví také jako východisko k dalším konkrétním výzkumům národního jazyka.

Stylistika konkrétního jazyka (např. stylistika češtiny, slovenštiny, polštiny) se zaměřuje na odhalení stylistických kvalit jazykového systému určitého jazyka, vysvětluje funkci konkrétních výrazových prostředků při stylizaci a kompozici textu. Popisuje jazykové styly a zachycuje jejich stylové normy. Nejčastěji bývá pojímána jako **stylistika synchronní**, která postihuje stylistické kvality současného jazyka, jeho dobovou stylovou normu, sleduje uplatnění spisovného jazyka (a nejen spisovného) v současné komunikaci. Stylovou podobu jazyka lze sledovat i vývojově, **diachronně**.

Stylistika konfrontační neboli **srovnávací** sleduje a porovnává stylové jevy v různých jazycích, odhaluje stylové totožnosti a odlišnosti v jazycích příbuzných i nepříbuzných.

Stylistika obecná (viz výše) je vždy více méně **stylistikou teoretickou**, a to na rozdíl od **stylistiky praktické**, která zkoumá slohové užití prostředků určitého národního jazyka v konkrétní komunikaci. Praktická stylistika poukazuje na praktické zvládnutí jazyka v jeho komunikační funkci, přispívá ke slohovým dovednostem, odhaluje nejčastější chyby a nedostatky v našich jazykových projevech a celkově přispívá ke kultuře řeči.

Stylistika poznání jazyka završuje. Z hlediska školního vzdělávání se stala stylistika neboli nauka o slohu jako dílčí lingvistická disciplína výukovým předmětem, přesněji pak součástí předmětu český jazyk a literatura, se specifickým posláním – završuje jazykovou, slohovou a komunikační výchovu a směřuje k naplnění komunikačních kompetencí žáků.

3. Vztah stylistiky k jiným oborům a učení

Vymezení stylistiky a jejího předmětu zkoumání vůči jiným dílčím lingvistickým disciplínám je dáno nejen objektem zkoumání, jímž je jazyk v komunikačním procesu, ale především cílem zkoumání. Stylistika postihuje jazyk v jeho diferencované komunikační funkci. Protože se také zaměřuje na popis celých komunikačních komplexů, tj. okruhů komunikátů (jazykových projevů, promluv, textů), a sleduje jejich stylovou úroveň a dokonalost, má těsnou souvislost s jazykovou kulturou, zvl. s kulturou řeči.

Posuzování a zkoumání úrovně verbální komunikace nepřísluší jen stylistice, i když má tato lingvistická disciplína k postizení jazykového dorozumívání nejbližší. **Jazykovědně orientovaná stylistika** může teoreticky postihnout verbální komunikaci pouze z některých aspektů, např. z hlediska volby vyjadřovacího kódu, z hlediska uspořádání jazykového materiálu – stylizace neboli formulace textu apod. Styl proto nepředstavuje jen výběr a uspořádání prostředků jazykových, ale také ostatních výrazových prostředků, zvl. prostředků tematických (obsahových) a textových, kompozičních (prostředků výstavby a členění textu). Od stylistiky jazykovědné můžeme odlišit **stylistiku literárněvědnou**, jež se úžeji zabývá jen stylovou oblastí umělecké literatury a zkoumá styl slovesného uměleckého díla. Z literárněvědných disciplín má stylistika nejbližší k **poetice**, která se zabývá specifickými výrazovými prostředky uměleckého vyjadřování v jejich poetizační funkci a rovněž přispívá k odhalování individuálního uměleckého stylu autora.

Představiteli jazykovědně orientované stylistiky byli např. Bohuslav Havránek, Alois Jedlička, ze současných lingvistů např. Milan Jelínek aj. Literárněvědnou stylistiku rozvíjel u nás především Karel Hausenblas a Zdeněk Kožmín.

Někdy se setkáváme i s tendencí obě orientace neodlišovat, neboť každý text má jen jeden styl a ten se pak pojímá komplexně. Uváděné nazírání na text a jeho styl – nazírání jazykovědné nebo literárněvědné – to jsou pouze dva různé pohledy na jeden a týž text a jeho stylovou podobu. Je třeba mít vždy na zřeteli, že **styl je jev komplexní**.

V posledních letech se badatelské zájmy soustřeďují výrazně na celý text. Mladá vědní disciplína, která zkoumá text jako celek, bývá někdy označována jako **textová lingvistika**, **jindy lingvistika textu**, ale i to je termín zužující problematiku. Už komplexněji je pojata disciplína **teorie textu** (textika). Obecnější otázky stylové podoby mezilidské komunikace by mohla přinést **nauka o verbální komunikaci**, jejímž nadřazeným učením se jeví **teorie informace** neboli **informatika**. Pro lidskou komunikaci nelze opomenout ani přínos **nauky o znacích – sémiotiky**.

Také zjišťujeme, že při zkoumání verbální komunikace se zájmy stylistiky většinou střetávají se zájmy a cíli zkoumání jiných vědních oborů a jejich dílčích disciplín. Tak např. stylová oblast umělecká je nejen cílem výzkumů lingvistických, ale i předmětem zájmu **literární vědy**, zvl. **teorie literatury** a **poetiky**, dále **estetiky** aj. Podobně sféra mluvených projevů oficiálních a polooficiálních náleží jak **stylistice**, tak také **retorice**.

4. Stylistika a jazyková kultura

Poznání stylistické stránky jazyka napomáhá autorovi textu k rozvoji jeho stylistických (slohových) schopností a dovedností a přispívá k jazykové kultuře v nejširším pojetí.

Systematická péče o jazykovou kulturu má u nás dlouhou historii. Otázky jazykové kultury byly sledovány už od 20. let 20. století a byly spjaty s prvními počiny Pražského lingvistického kroužku. Není náhoda, že sborník prací pražské strukturalistické školy nesl název Spisovná čeština a jazyková kultura (Praha, 1932). V dalších desetiletích se problematika jazykové kultury propracovávala a tříbily se pojmy. Současnou úroveň spisovné češtiny a jazykové kultury zachytily mj. konference na přelomu století, a to konference s názvem Spisovná čeština a jazyková kultura, konaná v 1993 v Olomouci (viz sborník 1995), dále konference konané v Brně – Šlapanicích: v 1995 konference s názvem Spisovnost a nespisovnost dnes (Šrámek, R., ed., 1996) a v 2004 konference na téma Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy (Minářová, E., Ondrášková, K., eds., 2004).

V současnosti **chápeme jazykovou kulturu široce**, neboť tímto pojmenováním můžeme obsáhnout čtyři oblasti jevů, navzájem spjatých. Do jazykové kultury lze pojmut tyto jevy:

- **kultura jazyka** = úroveň (stav) jazykového kódu, tj. systému znaků, který slouží k verbální komunikaci, jeho dokonalost a propracovanost,
- **kultivování jazyka** = péče o jazyk, uvědomělá činnost lingvistů, včetně výzkumu jazyka, popisu jeho norem, vydávání odborné literatury o jazyce, činnosti kodifikační apod.,
- **kultura řeči** = úroveň (stav) konkrétní komunikace mluvené a psané, jazyková správnost komunikátů, jejich dokonalost a slohová vytríbenost apod.,
- **kultivování řeči** = péče o kulturu řeči, o kultivovanou jazykovou komunikaci, záměrná jazykově kulturní činnost, včetně jazykové, slohové a komunikační výchovy školní (i mimoškolní); vliv sdělovacích, komunikačních prostředků, vydávání populárně odborné literatury o češtině atd.

Kultivovaná verbální komunikace předpokládá tyto skutečnosti:

1. znát jazyk (kód), jímž komunikujeme, osvojit si jeho systém a zákonitosti,
2. komunikovat jazykově správně,
3. komunikovat stylisticky vhodně a vytríbeně.

Jazykovou správností textů rozumíme jejich správnost lexikální a gramatickou. Vyjadřování jazykově správné pak spočívá v respektování a dodržování příslušných jazykových norem ve všech rovinách (vrstvách) jazyka. Jazykové normy jsou posléze zachyceny kodifikací. Odchylna od jazykové normy (resp. kodifikace) je **jazyková chyba**. K lexikální a gramatické správnosti přistupuje ještě v psaných komunikátech správnost pravopisná (ortografická) a v mluvených správnost výslovnostní (ortoepická).

Vedle jazykové správnosti je pro kulturu řeči také důležitý vhodný výběr slov a slovních spojení z hlediska zamýšlené funkce, dále pak dokonalá stylizace a kompozice textu. Proto jako nezbytný požadavek vedle jazykové správnosti zdůrazňujeme rovněž stylistickou stránku textu – jeho **stylistickou vytríbenost**. Při kultivované komunikaci je třeba respektovat obecně platné normy stylistické (slohové), ale také specifické stylové normy, které se ustálily v každé společenské komunikaci, v každé komunikační sféře.

Obecně platné stylistické normy představují požadavek jasnosti, zřetelnosti a srozumitelnosti komunikace, předpokládá se plynulost projevu a logického vyjadřování. Nadto si každá komunikační oblast (stylová oblast) vytvořila své **specifické stylové normy**. Jiné jsou stylové normy odborného vyjadřování, jiné pak normy publicistické, administrativní, hovorové nebo normy vyjadřování uměleckého. (Blíže o nich v kapitolách o funkčních stylech.)

Každá odchylka od stylistických norem (obecně platných) i norem stylových (specifických při utváření konkrétního stylu textu) bývá posuzována jako stylistická (slohová) nebo stylová chyba. Jde o přestupky vůči předpokládané stylové dokonalosti textu.

Nejzřetelněji odhalujeme odchylky od stylových norem u intelektualizovaného veřejného vyjadřování, zvl. u psaného textu, např. odborného, administrativního. Tyto tzv. věcné styly totiž v nejmenší míře připouštějí individuální stylové rysy autora, naopak tyto projevy (komunikáty, texty) plně respektují vžitá konvence a ustálené normy, často vyžadují modelovost ve stylizaci a kompozici textu.

Při posuzování stylové dokonalosti komunikace častěji než o chybách mluvíme o slohových nedostatcích, o nevhodnosti nebo nepřiměřenosti výrazu, nevytríbenosti při výběru a užití jazykových prostředků, o nefunkčnosti apod. Slohové chyby a nedostatky vždy posuzujeme v konfrontaci se stylovými normami a hodnotíme je na pozadí celého textu.

Stylistika posuzuje nejen celý text (komunikát), ale je schopna vymezit spoustu údajů také o funkčním užití každého jazykového prostředku, tj. podat jeho stylistickou charakteristiku.

Lze říci, že **stylistická (slohová) charakteristika** výrazu už vypovídá o jeho **stylistické (slohové) hodnotě**. **Stylistická charakteristika** naznačuje hypotézu o možném a pravděpodobném uplatnění jazykového prostředku (např. slova) v komunikaci. Plyne tedy současně z jeho lexikálního významu a ze stylistického zabarvení, příznakovosti. Lze říci, že např. stylistická charakteristika slova svědčí o jeho slohové hodnotě ztělesňuje všechny funkční vlastnosti, které slovo má. K těmto vlastnostem patří: příznak slova plynoucí z jeho pomyslného umístění na jazykové ose zachycující hovorovost – neutrálnost – knižnost, rozsah a frekvence užití slova, jeho případné emocionální zabarvení, sepětí s určitou sociální sférou a s funkční stylovou sférou, příslušnost slova k některé z funkčních stylových vrstev. Chápeme-li stylistickou charakteristiku jazykového prostředku jako hypotézu jeho předpokládaného uplatnění v komunikaci, je **stylová hodnota** spojována vždy se skutečným uplatněním v komunikaci. (Stylová hodnota výrazu je zároveň jedním z prvků tvořících stylovou hodnotu celého textu.)

Stylová hodnota výrazových komunikačních prostředků může být:

- a) **stálá** – souvisící s určitou neměnnou vlastností jazykového prostředku (např. stálost příznaku expresivity ve slově *kvičet*, hovorovost slova *breptat*),
- b) **proměnná** – mění se v závislosti na kontextu, označovaná též jako **kontextová** (např. slova *kráčít* nebo *pravít* s příznakem knižnosti ztrácejí v hovorové komunikaci knižnost a vnímáme je běžně jako expresivní; viz příklady z hovorové komunikace – *Kam kráčíš? A copak na to pravít?*).

II. Stylistická terminologie

1. Vymezení základních pojmů

Stylistika jako vědní disciplína si vypracovala svou vlastní stylistickou terminologii. Nadto jako lingvistická disciplína využívá všech termínů lingvistických, literárněvědných, estetických i terminologie jiných oborů, z nichž čerpá, s nimiž se při výzkumu stýká. **Stylistické odborné názvosloví** je proto značně nesourodé a v mnohém nejednotné.

Pohlížíme-li na **stylistiku** jako na **nauku o stylu verbální komunikace**, můžeme také pracovat s příslušnou terminologií nauky o komunikaci neboli teorie komunikace. Ta sleduje různé komunikační systémy a znaky. Také ty mohou sdělit celou řadu informací, jak nás o tom přesvědčují světelné signály připomínající zákaz, ostrahu, varování, příkaz aj. Rovněž různé grafické znaky a značky (včetně piktogramů) mohou při komunikaci v určitých situacích suplovat prostředky verbálního jazyka. Člověk nakonec může komunikovat i mimikou a gestikulací, i když jen omezeně; myšlenky lze předávat i přijímat při určité abstrakci také výrazovými prostředky hudby, malířství, sochařství apod. Při vši mnohotvárnosti různých komunikačních znaků a systémů, jimiž může člověk vstupovat v komunikaci s jinými, jeví se nakonec nejdokonalejším komunikačním prostředkem právě jazyk, jazykový kód.

Každá jazyková neboli verbální komunikace se uskutečňuje **verbálními komunikáty**. Komunikáty lze definovat jako základní jednotky sdělování, tedy jako komunikační útvary, jimiž je realizována jazyková komunikace ve společnosti. **Komunikační proces** probíhá vždy za určité **komunikační situace**. Tu vytvářejí nejen účastníci komunikace – **komunikanti**, ale také celý soubor faktorů objektivních, jako např. prostředí, v němž probíhá komunikace, situace při komunikaci. Výsledkem úsilí komunikantů a probíhajícího komunikačního procesu je verbální komunikace. Je svým způsobem jedinečná, neopakovatelná, funkčně i jinak diferencovaná a souvisí s různými oblastmi života lidské společnosti.

Vedle tradičních stylistických termínů a termínů spjatých s komunikací se užívá těch, které přinášejí nové rodící se teorie, např. obecná teorie informace, teorie textu. Tak pro jeden a týž pojem máme vedle sebe označení **projev** (event. **jazykový projev**), **promluva**, **text**, **komunikát** (event. **verbální komunikát**); jejich užití bývá rozkolísané. Nejpevnější se jeví i nadále stylistická terminologie tradiční. (Vymezení stylu – viz výše.)

Teorie stylu rozvíjená v české teoretické a praktické stylistice v posledních desetiletích se v podstatě opírá o to pojetí jazykového stylu, které definovala a propracovávala koncem dvacátých let a v průběhu let třicátých 20. století i v letech dalších pražská jazykovědná škola neboli Pražský lingvistický kroužek. Její představitelé Bohuslav Havránek, Vilém Mathesius, Roman Jakobson, Miloš Weingart, Josef Vachek, Bohuslav Trnka, Vladimír Skalička aj. se opírali v jazykovědě o **metodu funkčně strukturálního přístupu při zkoumání jazyka a řeči**. Už v Ottově slovníku naučném nové doby z 1940 B. Havránek uvádí, že styl je „individualizační (svébytná) organizace jazykového strukturního celku, jakým je každý daný jazykový projev“ (Havránek, B. 1940, s. 472).

Postupně docházelo k dalšímu tříbení názorů na styl, zvláště byl zdůrazňován promyšlený výběr jazykových prostředků. **Bohuslav Havránek** svou původní **definici stylu** rozvinul takto: „**Styl je způsob užití (výběr) jazykových prostředků v daných jazykových projevech jak podle jejich konkrétního cíle, formy a situace, tak podle individualizačního zaměření (např. emotivního, estetického) mluvčího, resp. pisatele.**“ (Havránek, B. 1963, s. 77.) Jde o tzv. výběrovou koncepci pojetí stylu, kterou přijímáme dodnes.

Přibližně v duchu pojetí stylu jako výběru a uspořádání výrazového materiálu rozvíjejí v dalších letech své stylistické teorie lingvisté Karel Horálek, Karel Hausenblas, Josef Filipec, Pavel Trost, Alois Jedlička, František Daneš, Milan Jelínek aj.

Je třeba poznamenat, že v pojetí stylu **nedochází** vždy ke shodám, neboť jednotlivé názory vycházejí často ze zcela odlišných přístupů k problému. V **širším** chápání stylu jde o celkový pohled na svéráznost vyjadřování v určité oblasti společenské **komunikace**, v konkrétní sféře, situaci apod. Styl pak chápeme široce jako specifikum nejen v oblasti **jazykové**, **ale i kompoziční, textové**. Při tomto vymezení se ukazuje,

že posuzování a zkoumání úrovně stylu verbální komunikace nepřísluší jen stylistice, i když má k jazykové komunikaci nejbližší. Lingvisticky orientovaná stylistika může postihnout jazyk v jeho komunikační funkci (tj. jazyk jako řeč, mluvu – parole) pouze z některých aspektů; nezanedbatelná je při hodnocení stylu také stránka emotivního a estetického působení projevu apod.

Vedle pojmu **jazykový styl** nebo jen styl (ve smyslu jazykového stylu), kdy máme na mysli především výběr a uspořádání jazykových prostředků, se setkáváme s pojmem širším – **literární styl**. Ten v sobě zahrnuje i styl jazykový, dále svéráznost stránky kompoziční v nejširším pojetí, tj. osobitý výběr a ztvárnění prvků roviny tematické a textové, zpracování stránky ideové a obsahové.

Významem je třeba od sebe odlišovat i pojmy **jazyk autora** a **styl autora**, podobně jako nelze směřovat **jazykové útvary** a existující **jazykové (funkční) styly**.

Funkční styl chápeme jako záměrný a uvědomělý výběr výrazových prostředků (zvláště jazykových, ale i tematických a textových) a jejich stylizační a kompoziční uspořádání, které odpovídá určité funkci komunikátu a všem dalším faktorům. Mezi základní funkční styly současného spisovného jazyka patří: styl běžnědorozumivací, odborný, administrativní, publicistický, umělecký a řečnický.

V teorii stylistiky se objevuje termín **stylém**. Teoretická stylistika nazývá stylémy ty jazykové a stylové jevy a prostředky, které nejvýrazněji utvářejí styl textu a pomocí nichž se styl vyhraňuje a prosazuje. Jde o prvky, které jsou stylově velmi aktivní, výrazně příznakové. Např. jiné jsou stylémy hovorové (např. kolokvialismy *skočit si něco vyřídit*), jiné publicistické (např. automatizované fráze – *ustoupit do Evropy*). Stručně řečeno, stylém je stylizační prvek (prostředek, jev), který dělá styl stylem. Pomocí stylémů se styly vyhraňují.

2. Styl subjektivní a styl objektivní

O stylu objektivním mluvíme tehdy, pomineme-li rozdílnost stylizace jednotlivců (mluvčích nebo pisatelů, tj. komunikantů) a zobecníme-li shodné rysy a vlastnosti komunikátu plnících tutéž funkci. Objektivní styl je styl komunikátu, který je výrazně ovlivněn působením některého z objektivních stylotvorných činitelů. Tak např. s přihlédnutím k funkci, která především usměrňuje stylovou podobu textu, rozlišujeme mezi objektivními styly právě **styly funkční**. (Věnujeme jim pozornost v samostatných kapitolách.) Další objektivní styly vymezujeme např. podle těchto stylotvorných činitelů:

- podle formy – styl projevů mluvených a styl projevů psaných,
- podle rázu projevu – styl projevů soukromých a styl projevů veřejných, oficiálních,
- podle přípravy projevu – styl projevů připravených a styl projevů nepřipravených, spontánních, event. s různou mírou přípravy,
- podle počtu a střídání mluvčích – styl projevů monologických a styl projevů dialogických apod.

Z uvedeného vyplývá, že při pojmu objektivní styl odhlížíme od subjektivních faktorů a sledujeme utváření stylu především pod vlivem faktorů objektivních.

Při podrobnější analýze objektivních stylů lze v rámci nich analyzovat **subjektivní**, event. **individuální styly autorské**. Nejzřetelněji je sledujeme v komunikaci hovorové, méně je individualita autora a jeho slohová kreativita (tvořivost) zjevná u intelektualizovaného vyjadřování odborného nebo administrativního, kdy styl vymezují poměrně pevné normy. Nejvýrazněji se uplatňuje autorův individuální styl ve všech žánrech umělecké literatury, ve stylu esejistickém, popř. v esejistických útvarech publicistických. Konkrétní styl jednoho textu nazýváme **stylem singulárním**. Styl, který je výrazně ovlivněn jedním stylotvorným faktorem, nazýváme **stylem simplexním**, stylová podoba textů utvářející se vlivem více stylotvorných činitelů je **stylem komplexním**.

III. Český národní jazyk a jeho stratifikace

1. Teritoriální a sociolingvistický aspekt verbální komunikace

Jazyk jako komunikační prostředek není uceleným systémem, kterého užíváme neměnně v každé komunikační situaci a v každém teritoriálním a společenském, resp. sociálním prostředí. Čeština je diferencována z různých hledisek a nejčastějšími jsou:

- a) existence jednotlivých útvarů a poloutvarů národního jazyka,
- b) vzájemná prestiž strukturních útvarů při jazykové komunikaci v určité sociální a společenské sféře,
- c) funkční stylistické užití jazykových prostředků českého jazyka.

ad a) Existence jednotlivých útvarů a polotvarů národního jazyka

Český národní jazyk představuje soubor různých podob jazyka, různých systémů jazykových prostředků, které jsou vymezeny územně, sociálně i funkčně. Nejčastěji o nich hovoříme jako o jednotlivých **útvarech národního jazyka**. Patří k nim tyto: spisovný jazyk, obecná čeština, interdialekty a dialekty.

Spisovný jazyk je základním tvarem národního jazyka a jediným tvarem, který je kodifikován. Je zachycen a kodifikován v mluvnících a ve slovnících spisovné češtiny. Je také vnitřně stylově rozrůzněn, diferencován. Slouží oficiální komunikaci ve společnosti, je jazykem reprezentativního kultivovaného vystupování, vyjadřujeme se jím ve stylové oblasti odborné, administrativní, řečnické, v psané publicistice aj. Je jazykem, jemuž se vyučuje ve škole a jímž by se mělo vyučovat. V uměleckém vyjadřování slouží jako základní vyjadřovací prostředek vedle funkčního užití útvarů nespisovných.

Z uvedeného plyne, že spisovná čeština se jeví vůči ostatním útvarům národního jazyka jako **jazyk prestižní**. Slouží oficiální komunikaci a všem jazykovým kontaktům s vyšší kulturní funkcí. Je také součástí naší národní kultury a znalost spisovné češtiny v projevech oficiálních je pak znakem kulturního a kultivovaného člověka. Ostatní útvary se jeví ve veřejné komunikaci vůči spisovné češtině jako **útvary neprestižní**.

Součástí spisovného jazyka je hovorová vrstva spisovných jazykových prostředků, jež spolu s ostatními výrazovými prostředky hovorovými slouží vyjadřování běžnědorozumivacímu, hovorovému a především mluvenému. Prostředky stylové vrstvy pronikají také do mluvených projevů ostatních stylových oblastí.

Obecná čeština (od původu středočeský interdialekt) se chápe jako nespisovný útvar interdialektové povahy s výraznými rysy středočeskými. Jde o mluvu užívanou běžně v celých Čechách a v některých jazykových jevech přesahující (i když nesystematicky) i na Moravu. V současnosti pak obecná čeština začíná navzdory své nespisovnosti pronikat i do mnohých projevů polooficiálních a veřejných, např. publicistických. Silně proniká do jazyka současných filmových scénářů, do dialogů moderního dramatu i prozaických textů krásné literatury. Na celém území českého národního jazyka však není obecná čeština přijímána zcela běžně jako přirozený a živý jazyk každodenní běžné komunikace. Např. na Olomoucku, Ostravsku a vůbec v celé oblasti lašských nářečí je ještě silné povědomí nářeční a obecná čeština se pocituje jako útvar tamějšímu území nepřirozený, cizí. Naopak v okolí Brna už silně proniká do mluvy mladé a střední generace, i když nesystematicky a s různou intenzitou. Nelze pominout vlivy sociolingvistické i rodinného prostředí, rozdíly povahy společenské apod. – to vše ovlivňuje výběr a užití kódu.

Interdialekty chápeme jako nadnářeční nespisovné útvary, které si podržují některé charakteristické jazykové rysy několika blízkých dialektů. J. Bělič o nich hovoří jako o obecných nářečích, která vznikají „vyrovnáváním starých místních nářečí“ (Bělič, J. 1972, s. 10). Jde o nestabilizovaný nespisovný útvar národního jazyka, o vývojové stádium blízkých dialektů, kdy se už sousední dialekty oprostily od svých specifických a výlučných znaků. Známe interdialekt středomoravský, jímž mluví obyvatelé Brna (pokud už nepřecházejí k obecné češtině) a Olomouce (pokud ještě nesetrvávají na hanáctině). S určitou výhradou lze uvést také interdialekt východomoravský a lašský. (Popis současných moravských interdialektů nám dosud chybí.)

Dialekty jsou tradiční teritoriální nespisovné jazykové útvary, zřetelně hláskově i tvarově vymezené od jiných. Podle J. Běliče rozlišujeme čtyři (event. pět) nářečních skupin: nářeční skupina česká v užším smyslu, středomoravská (hanácká), východomoravská (moravkoslovenská), slezská (lašská), popř. nářečí polsko-českého smíšeného pruhu. (Bělič, J. 1972, s. 11.)

Kromě strukturních útvarů rozlišujeme ještě v češtině poloutvary jako záležitost, která se netýká jazyka v celém systému, ale pouze lexika, tj. roviny lexikální, popř. částečně může jít o užívaná spojení syntagmatická. Z hlediska sociálního se zřetelně vyčleňuje **slang**, **profesní mluva (professionalismy)** a **argot**.

Pro postižení konkrétní jazykové komunikace užíváme také pojmy **běžně mluvený jazyk (běžná mluva)** a **městská mluva**. Běžně mluvený jazyk je pojímán jako souhrnné označení pro soubor těch jazykových prostředků, jež se využívají v běžných mluvených projevech. Podobně městská mluva představuje označení současné běžné konverzační mluvy obyvatel města, často jde o využití dvou nebo tří útvarů národního jazyka, o jejich prolínání, symbiózu.

ad b) Vzájemná prestiž strukturních útvarů při jazykové komunikaci

Všechny stránky lidské činnosti, lidské počínání a chování jsou vždy nerozlučně spjaty s jazykem. Uživatelé češtiny jako svého mateřského jazyka pociťují jistou vážnost a okázalost jednoho strukturního útvaru vůči druhému, především pak společenskou prestiž jazyka spisovného. Český národní jazyk, jenž je pojímán jako soubor existujících útvarů, je schopen zajišťovat jazykovou komunikaci v různých komunikativních sférách. Jednotlivých útvarů neužíváme nahodile, nýbrž zcela záměrně. Při pohledu sociolingvistickém je třeba vidět poplatnost určitého útvaru právě jen určité sociální sféře a vázanost některých jazykových prostředků jen na určitý okruh uživatelů, vymezený přibližně stejnými sociálními faktory. V komunikaci sledujeme **prestižnost** některých **útvarů** národního jazyka nad útvarem jiným. Tak např. spisovný jazyk se stává prestižním útvarem vůči útvarům ostatním, podobně hovorová čeština může být přijímána jako prestižní vůči interdialektu, ten pak zase prestižní vůči dialektům. (Chloupek, J. 1971.)

ad c) Funkční stylistické užití jazykových prostředků českého jazyka

Vedle faktorů místních, společenských a sociálních, které ovlivňují verbální komunikaci, vystupuje do popředí ještě funkce jazykového projevu. Konečným výsledkem je komunikace funkčně diferencovaná, vznik funkčních stylových sfér se stylistickou diferenciací textů. (O funkční diferenciaci stylů – viz další výklady.)

2. Stylové proměny jazykové komunikace a komunikační potřeby

Verbální mezilidská komunikace je jazykově a stylově velmi rozmanitá. Jazyk a styl verbální komunikace souvisí se všemi sférami činnosti člověka, neboť jazyk, jímž v těchto sférách komunikujeme, je vždy postaven před nové **komunikační funkce** a slouží novým **komunikačním situacím**. Ty představují všechny okolnosti, za nichž je projev pronášen nebo za nichž vzniká text psaný.

Neexistuje komunikát, v němž bychom nemohli sledovat jeho styl, i když styl některých komunikátů je méně výrazný, autorsky nevyhraněný, nenápadný. Styl je v textu obsažen vždy a lze říci, že každý text má svůj styl. Styl, stylovou stránku má např. i běžné každodenní sdělení o počasí, které adresujeme nějakému posluchači např. touto větou: *Sněží, Prší*; popř. *Venku sněží* nebo *Venku prší*. Jde o komunikaci, která se ze stylového hlediska jeví jako stylově neutrální ve srovnání s možným sdělením stylově příznakovým, např. provázeným citovostí a podivem: *Toto prší! – To nám prší. – No ne, to nám prší!* Jako stylově příznakové (i když s příznakovostí jiného charakteru) přijímáme také vyjádření v krásné literatuře: *Sněhová vločka poletuje a hledá druhou a obě pak se snášejí lehounce jako pírká v bezvětří k zemi, aby se přidaly k bílé závěži nad krajinou*. V odborných textech bývá uvedeno: *na našem území sněží* nebo *padají sněhové srážky*. Stylově příznaková bude také zjevně okázalá snaha po „odbornosti“ (i když méně zdařilá) v případech, kdy se v rozhlasových meteorologických zprávách dovídáme, že *na celém území padají srážky ve formě deště*.

Zdůraznili jsme, že každá komunikace má svůj styl, který se vytváří až v konkrétním komunikátu. Styl vzniká a vyvíjí se postupně tak, jak komunikát vytváříme, jak text plyne. Styly jsou rozmanité, různorodé. Jen

zřídka se setkáváme s komunikáty různých autorů, které by byly jazykově a stylově shodné. Těmi ojedinělými jsou např. stereotypní zdvořilostní pozdravy a obraty, konvenční poděkování, krátké omluvy, závěrečné části úředních dopisů.

Ale nerozvíjí se jen naše komunikační potřeby a jim odpovídající vyjadřovací styly, ale vyvíjí se také sám jazyk. Uvnitř českého národního jazyka sledujeme mj. i pronikání jevů nespisovných do obecného úzu, vývoj příznakovosti jazykových prostředků, přesahy hovorovosti do komunikace polooficiální nebo do oficiální, dokonce i psané atd. Na druhé straně je český jazyk ovlivňován pronikáním množství slov cizích, zvl. anglických. Postupné přejímání slov a jejich zdomácnění není jen záležitostí lexikální, pravopisnou a v mluvené komunikaci záležitostí výslovnostní, ale přítomnost slov přejatých vždy ovlivňuje celý text a jeho výsledný styl.

IV. Stylotvorné faktory a jejich vliv na utváření stylu textu

Naše jazykové projevy jsou velmi rozmanité. Jazyková komunikace neodráží jen specifickou funkci a zamýšlený cíl jazykového dorozumívání, ale děje se v těsné závislosti na obou komunikátech. Úroveň stylu je proto poplatná nejen intelektuální úrovni a vyjadřovacím schopnostem autora projevu, ale může být ovlivněna i zřetelem autora projevu ke schopnostem adresáta.

Podstatou stylu je vždy možnost výběru. Často se diskutuje o tom, co je jevem stylistickým a co stylistickou záležitostí není. Ty jazykové prostředky, kterých musíme užít za každé situace a jež jsou v té určité konkrétní podobě pro sdělení nezbytné, jejichž užití je jakoby závazné, ty pak stylistickým (slohovým) jevem nejsou. Bohatství jazykových prostředků českého jazyka nám však většinou dává možnost výběru. Ten není nikdy náhodný, ale vždy (alespoň částečně) cílevědomě usměrňovaný.

Mluvíči nebo pisatel (autor textu, komunikant) vybírá z jazykových prostředků všech útvarů celonárodního jazyka, a to z existujících prostředků roviny hláskové, tvarové, slovtvorné, lexikální a skladební. Autor textu může navíc některé z jazykových prostředků obměňovat, aktualizovat jejich užití, popř. tvořit jazykové prostředky nové. K výběru jazykového materiálu se přimyká i výběr z prostředků kompozičních, tj. tematických, obsahových a textových. Všem činitelům, kteří určují výběr a kteří ovlivňují výsledný styl jazykového projevu, říkáme **slohotvorné** neboli **stylotvorné faktory (činitele)**. Jedny faktory závisejí na autorovi projevu, na jeho osobnosti, jiné plynou ze všeho, co autora obklopuje, co jeho projev podmiňuje, usměrňuje a doprovází. Stylotvorné faktory podle jejich charakteru rozdělujeme na objektivní a subjektivní.

1. Objektivní stylotvorné faktory

Objektivní faktory jsou při utváření projevu vždy přítomny. Jde o faktory (okolnosti, vlivy) souvisící s objektem, s okolní skutečností a plynoucí z ní. Patří k nim: základní funkce textu a cíl komunikace, ráz komunikace, situace kolem vzniku textu, prostředí jeho realizace, charakter adresáta nebo kolektivu adresátů, uvědomělý postoj k nim aj. Rovněž užitou formu vyjádření, a to mluvenou nebo psanou, lze pokládat za objektivní stylotvorný faktor.

Za nejzávažnější stylotvorný objektivní faktor bývá lingvisty už tradičně považována **funkce** projevu, textu, komunikátu. Jazyk slouží k dorozumívání, a proto mluvíme o jeho funkci dorozumivací neboli komunikativní. Mají ji všechny komunikáty a plní ji. Podstatné je zdůraznit zpřesnění této funkce. Může jít o funkci prostě sdělnou, agitačně sdělnou a ovlivňovací, odborně sdělnou a vzdělávací, popř. o jiné specifické funkce. Nejvýznamnější se jeví zdůraznění funkce sdělné jako funkce pouze dorozumivací proti funkci estetické, přesněji esteticky sdělné. Různé oblasti jazykové komunikace se tedy liší z hlediska různých funkcí. Největší pozornost z nich zasluhují ty, které způsobily vyčlenění nejvýraznějších stylových sfér (oblastí) a jež jsou spjaty s nejvyhraněnějšími styly spisovného jazyka – se styly funkčními.

Velký význam pro utváření stylu a pro výslednou slohovou úroveň našich projevů má **vliv prostředí a celkové situace, za níž projev vzniká**. Prostředí posuzujeme nejčastěji jako soukromé a veřejné, známé a neznámé. Také **charakter prostředí** z hlediska příznivých a nepříznivých fyzikálních vlivů ovlivní jazykové vyjadřování. (Např. do určité míry bude jistě negativně ovlivněn projev, který je pronášen v hlučném prostředí, s nedostatečným osvětlením místnosti, v prostředí nevětraném, zakouřeném.) Se soukromostí a veřejností projevu souvisí i **ráz projevu**, který je dán funkcí a situací, celkovým charakterem prostředí (objektu), vztahem autora projevu k prostředí, cílem projevu aj. Projev může mít **ráz oficiální**, někdy i slavnostní (až patetický), popř. **polooficiální**, nebo naopak může jít o projev zcela **neoficiální, soukromý, důvěrný** (někdy až **familiární**).

Mezi faktory prostředí bývají někdy zahrnováni i **adresáti** jako stylotvorné faktory. Adresátem může být člověk nebo kolektiv zcela neznámý, před nimiž může autor textu pociťovat i určité psychické zábrany. Naopak kolektiv autorovi známý, v němž často vystupuje, představuje faktory se zcela jiným působením. Nejvýznamnějším faktorem se v této souvislosti jeví uvědomělý postoj k adresátům, k jejich intelektuální úrovni, ke vzdělání, věku, ke znalostem charakteru, k jejich navykému vyjadřování, popř. vžitý způsob kontaktu se známým adresátem apod. (Ale skutečnost, jak se to vše autorovi daří, nebo nedaří – to už je jeho subjektivní záležitost.)

Také **forma komunikace** patří mezi objektivní činitele. Může být **mluvená** nebo **psaná**. Někdy sice její volba závisí na autorovi, ale většinou je forma komunikace vynucena a stimulována okolím. Už samotné rozdíly mezi texty mluvenými a psanými mají vliv na výsledný styl. Mluvenost je vázána na bezprostřednost, spontánnost, na momentální reakci a často je projev mluvený doprovázen citovým postojem mluvčího ke sdělení nebo k adresátovi. Jazykové vyjadřování je v mluvených projevech zesíleno i prostředky zvukovými, např. intonací, silou hlasu, důrazem a tempem projevu. Jazykový projev je zcela přirozeně doprovázen gesty a mimikou. Jen omezeně můžeme tuto živost projevu, jež je příznačná pro projevy s přímým kontaktem s adresáty, signalizovat prostředky psanými.

Za objektivní stylové faktory lze považovat také **možnost připravenosti komunikace a volbu kódu**. Obojí je nám většinou vnuceno okolím, objektem. Do jisté míry můžeme mezi objektivní faktory zařadit také **téma projevu**. Vyplývá z konkrétní komunikační situace, kdy jsme přinuceni vypovídat o určitém tématu. Právě volba tématu ovlivňuje stylové vlastnosti komunikátu. Nutno však připustit, že na jedno a totéž téma lze komunikovat i v různých stylových oblastech, takže mohou vznikat texty stylově odlišné. Např. o lidových zvycích můžeme napsat pojednání nebo výklad, ale také o nich běžně v hovoru vyprávíme nebo je při různých příležitostech popisujeme.

2. Subjektivní stylové faktory

Vždy se spojují s autorem projevu, tj. se subjektem, s jeho odlišnostmi od ostatních, s jeho svérázností a individualitou, a proto je někdy nazýváme **faktory individuálními**. K subjektivním stylovým faktorům patří: **intelektuální a rozumová vyspělost autora, větší nebo menší schopnost abstrakce a logického myšlení, autorovy znalosti týkající se tématu jazykové komunikace, úroveň všeobecného a odborného vzdělání autora, popř. jeho zařazení do určitého sociálního prostředí** aj.

Autorův styl je ovlivňován i jeho **životními zkušenostmi** a **celkovým kulturním a společenským rozhledem**. Vedle obecných znalostí autora se projeví při stylizaci i **znalosti jazykové**, obliba v užití některých jazykových prostředků apod. Také se prokáže schopnost nebo neschopnost autora komunikovat s lidmi v oficiálním prostředí, vyjadřovat se pohotově, stručně a výstižně. Subjektivními činiteli jsou také **povahové a mentální vlastnosti člověka**. Člověk tichý, mírný a rozvázný v jednání, někdy až pomalý v celkovém vystupování nebude pravděpodobně nikdy schopen pronést projev rychlý a temperamentní. Také sled myšlenek a jazykové vyjadřování bude odpovídat mentalitě autora. Rovněž je třeba počítat s tím, že schopnost nebo neschopnost řadit plynule myšlenky a adekvátně je vyjadřovat jazykovými prostředky může být také ovlivněna **momentálním psychickým stavem autora**, také např. jeho únavou, jeho připraveností ke komunikaci a schopností v dané situaci se pohotově a bez zábran vyjadřovat.

K subjektivním stylovým faktorům patří i **osobní sklony, záliby, zvyklosti autora** a vše, co s autorem souvisí, co je pro jeho osobnost příznačné a čím se liší od jiných.

Výsledkem působení subjektivních faktorů jsou pak individuální rozdíly ve stylizaci a kompozici a v celkovém stylu autora. Největší možnosti uplatnění individuality autora poskytuje zcela neomezeně styl hovorový a styl umělecký. Právě při stylizaci uměleckého textu vystupuje osobitost autora nejvýrazněji. Objektivně existující normy stylu umělecké literatury jsou natolik volné, že nsvazují autora k unifikovanému vyjadřování, ale naopak podporují jeho tvůrčí schopnosti, vlastní tvořivost – kreativitu. Jako vyhraněný lze označit v české literatuře styl K. Čapka, V. Vančury, J. Haška, V. Neffa, V. Párala, B. Hrabala, V. Čtvrtka aj.

U projevů publicistického stylu vystupuje výrazněji do popředí osobnost autora jen v útvarech analytického žánru (v úvodníku, komentáři, glose) a v žánru beletristickém (v novinářském fejetonu, beletrizované reportáži aj.). Prostá sdělení ve zpravodajském žánru (zprávy, oznámení, komuniké) nedávají svou strohostí, objektivitou a konvenčností možnost autorům k jejich individuálnímu vyjádření. Nejmenší možnost uplatnit vlastní autorský styl dává styl odborný a styl administrativní. Přesnost a výstižnost odborného vyjadřování předpokládá zcela jednoznačný výběr z příslušné terminologie. Také syntaktická stránka těchto projevů je vždy přísně normovaná a intelektualizované vyjadřování má sklon ke knižnosti. Snad ještě více je individualita autorova svázána ve sféře administrativní. Navyklá konvence písemného úředního styku a vžitý modelové vyjadřování stírají jakoukoli subjektivitu. Ale i v těchto oblastech jazykové komunikace se vždy

projevují subjektivní faktory, i když někdy zcela bezděčně a ne právě výrazně, a autoři odhalují své stylizační a kompoziční kvality, byť v malé míře.

Přítomnost a dosah stylotvorných faktorů si někdy neuvědomujeme, ale přesto se podílejí na vytváření stylu jazykové komunikace, náš styl usměrňují a modifikují. Působení stylotvorných faktorů subjektivních a objektivních je složitý proces a vždy záleží na dominantnosti některých z nich.

3. Komunikace formy mluvené a psané

Každý komunikát může mít podle charakteru použitých výrazových prostředků dvojí formu, a to mluvenou a psanou. Tyto dvě možné formy téhož komunikátu se od sebe liší po stránce stylizační a kompoziční. Mluvíme o komunikační sféře (oblasti) mluvené a psané.

Mezi komunikací mluvenou a psanou existuje zásadní rozdíl, který plyne z rozdílných podmínek jejich realizace. Působení rozdílných objektivních stylotvorných faktorů ovlivňuje výběr a uspořádání jazykového materiálu a výsledné komunikáty se od sebe odlišují i svými vlastnostmi, často protikladnými. Jako závažný faktor se jeví také možnost připravenosti projevu. Rozlišujeme tak komunikáty předem připravené, celé písemně zpracované, připravené v tezích nebo v bodech a dobře promyšlené. Zcela jinak vypadají komunikáty naprosto nepřipravené, bezprostřední a spontánní. Rozdíl je také mezi komunikací monologickou a dialogickou, mezi komunikáty adresovanými menšímu nebo většímu kolektivu adresátů, dále mezi komunikací ve známém nebo cizím prostředí apod.

Při posuzování verbální komunikace ze všech výše uvedených aspektů se jako nejvýraznější jeví rozdíly právě mezi komunikáty mluvenými a psanými. Zaměříme se především na komunikaci mluvenou, a to ve srovnání s formou psanou.

Mluvené komunikáty bývají ve srovnání s psanými většinou nepřipravené, komunikant si nemá možnost volbu jazykového výraziva předem promyslet a zvážit nevhodnější stylizaci. Některé z mluvených komunikátů mohou být rovněž připravené. Jde o komunikáty primárně připravené v písemné podobě a teprve druhotně realizované jako bezprostřední reakce, volný rozhovor, přímá diskuse apod. Svérázný charakter mají psané texty, které jsou určeny k ústnímu přednesu. Z uvedeného vyplývá, že vedle dvou základních forem, tj. vedle mluvené a psané formy komunikátu, existují formy smíšené, v nichž se spojují a vzájemně prolínají vlastnosti obou základních forem. Patří k nim ústní reprodukce původně psaného komunikátu (textu) a písemná reprodukce (event. záznam) komunikátu původně mluveného.

Komunikáty mluvené jsou vždy spojeny s konkrétní situací, za níž jazyková komunikace probíhá. Ve sféře mluvené komunikace se setkáváme s prostředky hovorové češtiny a do projevů pronikají prvky nespisovné, zvl. obecně české, interdialektové a slangové. Pro skladbu je příznačná neúplnost větné stavby (eliptičnost), volné a často bezespoječné přiřazování vět, odpovídající asociativnímu způsobu myšlení. Skladba vět a souvětí není přesná a příliš intelektualizovaná, dochází k porušení skladebních norem a objevují se syntaktické chyby, jimiž jsou nejčastěji tyto: vyšinutí z vazby (anakoluty), spřežení vazeb (zeugma) a křížení vazeb (kontaminace). Přesto nedochází k nesrozumitelnosti, neboť verbální komunikace je přímo a bezprostředně spjata se situací. K objasnění sdělovaného napomáhá také možnost myšlenku opakovat, reagovat na výraz adresáta apod. S hovorovostí je také spjata přemíra vsuvek a hojně užívání zájmen, zvl. zájmen ukazovacích.

Vázanost k určité situaci a ke konkrétnímu prostředí se projevuje nejen v rovině formální, tj. ve výběru a uspořádání jazykových prostředků, ale také v celkové výstavbě textu.

Účinek jazykového vyjádření v komunikátech mluvených zvyšují zvukové prostředky prozodické. Komunikant může měnit tempo projevu a jeho sílu, hlasitostí dokáže zdůraznit všechno podstatné a také může dát komunikaci vhodnou dynamičnost a intonaci.

Kromě jazykových a kompozičních prostředků a všech prostředků zvukové stránky jazyka se také na mluvené jazykové komunikaci podílejí prostředky nejazykové. Patří k nim mimika a gestikulace. Zcela bezděčně doprovázejí každý mluvený komunikát a vyjadřují emocionální postoj autora ke sdělovanému i k adresátovi. Ojedinele mohou mimické a gestikulační prostředky nahrazovat verbální komunikaci, ale častěji ji jen doplňují a zvýrazňují. Mimika a gestikulace plně nahrazuje jazykovou komunikaci např. v dialogu, v němž jednoznačnou komunikační hodnotu mohou mít gesta souhlasu, odmítnutí, vyjádření pochybnosti, znamení o směru apod.

Psané komunikáty nahrazují nepřítomnost zvukových prostředků užitím prostředků grafických. Komunikant může využívat různých druhů a barev písma, volit odlišné způsoby podtrhávání, graficky upravovat řádky, odstavce, využívat replik při dialogu apod.

Bezprostřednost a uplatnění všech subjektivních faktorů při mluvené verbální komunikaci bývají často doprovázeny expresivitou. Projevuje se zvláště v těch situacích, kdy jsou účastníci komunikace bezprostředně zainteresováni na tématu, cíli a záměru komunikace.

Mluvené komunikáty předpokládají existenci prostředků pro navazování kontaktu s adresátem. Jde o kontakt přímý, nezprostředkovaný. Podle míry oficiálnosti se také jeví rozdíl mezi komunikáty soukromými, poloveřejnými a veřejnými.

Sféra mluvených komunikátů je příznačná především pro styl hovorový, zatímco u jiných funkčních stylových sfér nejsou jejich mluvené projevy tak výrazné a vyhraněné. Ostatní stylové sféry zahrnují verbální komunikaci převážně psanou, jen zřídka mluvenou. Širší je pouze sféra mluvené publicistiky a sféra řečnictví. U odborného stylu se mluvené komunikáty vyskytují v dílčí oblasti populárně odborné jako výklady, odborné přednášky a vědecké rozpravy a diskuse.

Užité jazykové prostředky vždy odpovídají příslušné funkční stylové sféře. V mluvených komunikátech veskrze převládají prostředky hovorové nad knižními, v psaných komunikátech je tomu naopak. Specifický ráz komunikace mluvené spočívá v uplatnění lexikálních prostředků hovorových, především univerbizovaných. Z dubletních prostředků spisovného jazyka jsou v projevech zastoupeny dubletní prostředky hovorové, častěji ve stylistice uváděné jako hovorové varianty. Dochází také k uvolnění větné stavby a celkově se při mluvenosti projevuje tendence k uvolnění spisovné normy. Pro mluvené komunikáty je vždy příznačná vlastnost hovorovost a stále více proniká nespisovnost. Psané komunikáty naopak zachovávají knižnost v rovině lexikální i gramatické, zvl. syntaktické

Posuzujeme-li verbální komunikaci z hlediska mluvené a psané formy, hovorovosti a knižnosti, spisovnosti a nespisovnosti, je třeba si uvědomit tuto skutečnost: „Rozlišení prostředků s opozičními rysy hovorovosti a knižnosti je rozlišení v rovině stylové. V rovině jazykové formy jsou základními opozičními rysy mluvenost a psanost, v rovině útvarů národního jazyka pak nespisovnost a spisovnost.“ (Jedlička, A. 1974, s. 103.) Pro výslednou kulturu komunikace mluvené a psané je nezbytný také diferencovaný a funkční výběr z prostředků mimojazykových.

V. Stylistika výrazových prostředků kompozičních

1. Podstata kompozice a členění textu

Jazyková komunikace se realizuje jazykovými neboli verbálními komunikáty. Komunikát (text, jazykový projev) představuje formálně a významově uzavřený celek, jenž vzniká za působení konkrétních subjektivních a objektivních faktorů a je jimi výrazně ovlivněn. Styl komunikátu není jen problematika lingvistická, ale daleko širší, přesahující hranice jazykové stylistiky. **Styl je třeba chápat i jako integrační princip výstavby komunikátu.** Dosud byl v teorii české lingvistiky jako nejužívanější termín uváděn **jazykový projev**, resp. **promluva**. Novější termíny **komunikát** a **text** dávají najevo orientaci současné stylistiky směrem k teorii textu, popř. ke komplexní teorii komunikace; jazyková neboli verbální komunikace je její součástí.

Na výstavbě komunikátu se podílejí:

- **Prostředky jazykové** (verbální), uváděné někdy jako prostředky **lingvální**.
- **Prostředky nejazykové** neboli **paralingvální**, k nimž patří prostředky zvukové a grafické.
- **Prostředky kompoziční výstavby komunikátu**, k nimž patří prostředky **textové**, **tektonické**, **tematické** a **obsahové**, dále prostředky spjaté se základními komunikačními schémata, tj. **slohové postupy** a **slohové útvary**. (Hausenblas, K. 1972.)

Textové prostředky zahrnují všechny specifčnosti členění textu jako celku, např. členění textu do replik, odstavců, kapitol, ale také problematiku spojování souvětí do vyšších celků a jejich návaznost.

K tektonickým prostředkům patří např. metonymický posun významu slov, dále prostředky opakování, gradace projevu.

Jako stylistické prostředky tematické a obsahové roviny jsou označovány části obsahu, části tématu, jejich řazení a posloupnost, užitá časová inverze v obsahu, uplatnění motivu nebo sled několika motivů apod.

Z uvedeného je nesporné, že při posuzování stylu jazykového komunikátu nejde jen o postižení stránky formální, ale i tematické, že jde o celkovou výstavbu komunikátu, o kompozici. **Kompoziční prostředek** je proto pojem široký. V tom nejširším pojetí je to každý prvek, který se podílí na výstavbě celku. Ke kompozičním prostředkům také patří všechny prostředky svazující komunikát, a to tzv. glutinační prostředky a konektory, dále prostředky členící text – odstavce, kapitoly, tituly, zvýrazněné úvodní a závěrečné části komunikátu, dialogy a jejich rozčlenění v repliky, citáty, poznámky. Součástí kompozice jsou také slohové postupy, slohové útvary a všechny prostředky tematické roviny – např. části tématu, jejich řazení, posloupnost, popř. užitá časová inverze, uplatnění motivů.

Uváděné výrazové prostředky, které se podílejí na výstavbě komunikátu (textu), lze přehledně zachytit a členit takto:

Text neboli komunikát se skládá z těchto komponentů:

- a) **Jazyková výstavba** – tj. **výběr výrazových prostředků jazykových** – prostředků ze slovní zásoby i prostředků gramatických, zvl. syntaktických, popř. vytváření nových, dále vzájemné spojení jazykových prostředků, tj. jejich **stylizace, formulace**.

b) **Kompoziční výstavba:**

- **rovina tematická a obsahová** – výběr, řazení a uspořádání tématu a jeho částí – motivů, uspořádání obsahu, syžetu atd.
- **rovina textová** – někdy označovaná za vlastní výstavbu textu; zahrnuje prostředky členění textu, a to dvojího druhu:
 - horizontální členění textu,
 - vertikální členění textu.

Horizontální členění textu představuje základní (lineární) členění textu na začátek, střední a závěrečnou část. V psaném textu k tomu přistupuje členění na odstavce, popř. kapitoly jako vyšší textové celky, dále problematika titulu, nadpisu, názvu. Jejich podoba se liší u jednotlivých funkčních stylů, např. v mluveném projevu má tuto signální povahu počátku projevu především oslovení. Na členění textu existují různé názory a nejčastěji se uvádí toto členění: předmluva nebo úvod, stať (tj. základní část textu), shrnutí nebo závěr, popř. doslov. Horizontálním je také členění básně na sloky a verše.

Vertikální členění textu odráží hierarchii závažnosti textu, představuje oddělení základního textu od textu doplňujícího apod. Je to členění nelineární a liší se podle jednotlivých funkčních stylů. Např. ve stylu odborném jde o odlišení vlastního textu od poznámek a vysvětlivek, oddělení informací podstatných od doplňujících. Ve stylu uměleckém se prolínají různá pásma děje, text je členěn rozlišováním mezi řečí autora a řečí postav. Specifickou vnitřní výstavbu mají také jednotlivé žánry a útvary. (Vertikální členění textu je blíže ve skriptech uvedeno u každého z funkčních stylů.)

S pojmem kompozice je také úzce spjat termín **žánr**. Žánry nelze ztotožňovat s pojmem styly, i když se současně se styly vyvíjely, ani bychom je neměli zcela zaměňovat s pojmem útvar (přesto ve stylistice bývají s pojmem útvar zaměňovány). Ve vymezení žánru přetrvává v odborné literatuře značná rozkolísanost. Nadto termín žánr není poplatný jen oblasti slovesného díla, ale je běžný i v oblasti nejazykové komunikace, např. v hudbě, ve výtvarném umění. Literární věda a teorie literatury zná ještě pojmy literární druh, literární forma nebo rod. Proto je třeba vymezit pojem žánru a útvaru i pro stylové oblasti mimoumělecké. **Žánrem můžeme označovat zevšeobecněný (abstrahovaný) model určitých jazykových projevů, textů, zatímco konkrétní text, který je obsahově a formálně uzavřený, ukončený, bývá nazýván slohovým útvarem.** (V praxi je užití pojmů různé, oba pojmy se zaměňují nebo překrývají, často i pro konkrétní slohové útvary se užívá termínu žánr.)

V české stylistické literatuře bývá termín žánr nejčastěji uváděn jen v oblasti slovesné literární tvorby, tj. ve sféře uměleckého stylu, a to v tom pojetí, jak je přijímán literární vědou a teorií literatury. Šíře tohoto pojmu dovoluje, že jím bývá označována i lyrika a epika. J. Hrabák uvádí: „Žánry jsou... kategorie historicky vzniklé a v historickém vývoji se mění. Žánr lze definovat jako soustavu několika vlastností, které pokládáme za důležité pro ona díla, v nichž je nacházíme. Žánr předpokládá, že došlo k abstrakci od různých divergentních rysů, pokládaných za nedůležité, ve prospěch jiných rysů, které jsou identické a ve struktuře díla dominantní. Z toho plyne, že žánr představuje celistvost různé rozsáhlou, podle toho, jak velikou abstrakci provádíme.“ (Hrabák, J. 1973, s. 88.) Dále J. Hrabák píše: „Žánrové povědomí je odvozeno z povědomí o společné struktuře řady děl majících společné obsahové rysy.“ (Hrabák, J. 1973, s. 94.)

V jiných stylových sférách obvykle vystačíme jen s pojmem **slohový útvar, komunikát**. Termínem **útvar** neoznačujeme jen konkrétní celek, ale máme na zřeteli také postizení obecných vlastností a určité ustálené a zobecněné schéma, užívané k určité komunikační funkci, za určité situace, při určitých okolnostech apod. Přitom tento abstraktní model není dogma, ale vyvíjí a mění se současně s vývojem komunikování ve společnosti.

V některých komunikačních sférách se setkáváme s rozsáhlejšími komunikáty a jejich kompozice nezbytně vyžaduje vnitřní členění. To se týká především psaných komunikátů odborného stylu, zvl. dílčí oblasti vědecké, teoretické. Rozsáhlé vědecké monografie, disertační práce a pojednání o dílčí odborné tematice se vždy člení na **kapitoly** (resp. **podkapitoly**) a **odstavce**. Podobně je tomu v literárních projevech uměleckých, zčásti i publicistických. Členění na odstavce je pro každý delší psaný komunikát přímo nezbytné. Odstavce a kapitoly usnadňují orientaci v psaném textu a ten je přehlednější a srozumitelnější. Odstavec a zvláště kapitola představují relativně samostatné dílčí části celku. Odstavec rozvíjí obvykle jedno téma, které vyplývá buď z tématu předchozího odstavce, nebo je toto téma východiskem pro téma odstavce příštího. Základní téma odstavce se však může v jeho průběhu měnit a vyvíjet. Témata jednotlivých odstavců se buď soustřeďují v jedno ústřední téma kapitoly, nebo k tomuto tématu směřují.

Větší jednotka než odstavec je kapitola. Představuje celek vyhraněný a uzavřený, neboť jde o úplné vyčerpání určitého okruhu problematiky. Z tohoto pohledu vytváří do určité míry autonomní celek, ale na druhé straně je zase součástí celého díla a nutně s ním musí být obsahově i formálně v kontaktu.

Výstavba odstavců a kapitol je plně závislá na jazykové a slohové vytríbenosti autora textu, neboť v této oblasti žádné konkrétní a obecně platné **normy neexistují**. Za závažný přijímáme jen sám akt nezbytnosti členění, jímž podpoříme srozumitelnost, **přehlednost** a působivost psaného textu.

Součástí kompozice jsou kromě odstavců a kapitol také jiné části výstavby textu. Specifické poslání má **úvod** komunikátu, popř. i **předmluva**; k ukončení projevu bývá **doslov**, **závěr** nebo **shrnutí**. Některé žánry uměleckého stylu hovoří na tomto místě o **prologu** a **epilogu**. Osobitý ráz ve vztahu k projevu má také **název**, **nadpis** nebo **titulek**. (V podstatě jde o terminologická synonyma s odlišnou zvyklostí užití výrazů v jednotlivých stylových sférách.)

Titulky jsou výraznou a plně funkční součástí každého psaného komunikátu. Jsou vždy záležitostí kompozice celku, ukázkou tvůrčího přístupu autora k vlastnímu sdělení. Cílem každého titulku je snaha buď podat co nejstručněji a nejvýstižněji maximální množství informací, tj. v podstatě resumé následujícího textu (viz např. v souvislosti se zprávami v denním tisku), nebo podat jen informace částečné, které vzbudí větší pozornost a připoutají zájem o celý projev. Titulky bývají většinou aktuální, nové. Oceňujeme u nich konkrétnost, dynamiku, variabilitu a novost vyjádření.

2. Základní slohové postupy

Z celé šíře kompozičních prostředků se jeví nejzávažnější problematika slohových postupů a slohových útvarů.

Slohový postup je určité pojetí tématu, pojetí obsahu. Je to svěbytný stylistický jev, který odráží způsob pojetí tématu v jeho celistvosti i jeho jednotlivých částí, posloupnost částí tématu, obsahu. Je to druh celkového ztvárnění sdělovaného obsahu především v rovině tematické a textové a způsob, jakým vypovídáme o skutečnosti. (Téma a event. obsah jako důsledek volby slohového postupu jsou pak ztvárněny osobitým způsobem i jazykově.)

Rozeznáváme čtyři základní slohové postupy: popisný, vyprávěcí, výkladový (zahrnující i úvahový) a informační. Každý z nich se vyznačuje typickými vlastnostmi a převládá v komunikátech určitého stylu. Např. slohový postup výkladový je příznačný pro všechny slohové útvary odborného stylu.

Popisný postup spočívá v zachycení základních rysů, vlastností, částí a složek předmětu, jevů nebo děje. Cílem je předat adresátům na základě vlastního smyslového vnímání dokonalou informaci a svědectví o skutečnosti a vytvořit v jejich představě věrný obraz sdělovaného. Vnitřní posloupnost popisovaných jevů je volná, ale ne libovolná. Objekt popisujeme systematicky, např. shora dolů, zleva doprava atd., tj. zachováváme jistý řád, posloupnost jevů, systematickosti.

Vyprávěcí postup je dějový, dynamický. Pomocí vyprávěcího postupu přenáší autor děje, které sám prožil, jichž se účastnil, popř. o nichž slyšel vyprávět. Předpokládá v projevu dějovou linii, vývoj děje (vyvrcholení a rozuzlení), jeho zasazení do prostoru a času a rovněž pohyb v těchto kategoriích. Podání skutečnosti může být také emotivní.

Výkladový postup je z hlediska slohové činnosti nejnáročnější. Představuje specifický způsob řazení rysů, vlastností a částí předmětů, jevů a dějů, ale nejde jen o jejich zachycení a vyjmenování. Těžiště výkladového postupu spočívá v postihu existujících vzájemných vztahů mezi všemi uváděnými jevy, a to vztahů příčinných, důvodových, účelových, podmínkových aj. Jde o objektivní vyjádření složitosti vztahů a souvislosti mezi sdělovanými jevy, o analýzu předávaných informací.

Ze slohového postupu výkladového se odvíjí také postup úvahový, někdy uváděn jako osobitý, svérázný. Z hlediska podstaty postupu výkladového a úvahového není mezi nimi rozdíl, neboť i úvahový je v podstatě postup výkladový, ale rozdílnost spočívá v prezentaci argumentů při komunikaci. V případě úvahy je rovněž využito slohového postupu výkladového, ale argumentujeme nejen přesnými údaji a fakty jako při výkladu, ale také argumentujeme našimi myšlenkami, názory, postoji, úvahou o problému, tj. naším subjektivním pohledem. (Slohový útvar úvaha bývá proto subjektivní, a to na rozdíl od výkladu objektivního.)

Informační postup představuje postup nejjednodušší, který je už v podstatě obsažen v ostatních slohových postupech. Spočívá v zachycení základních údajů o sdělované skutečnosti, ve výčtu nezbytných informací, které slouží adresátovi k základní orientaci. Užitím tohoto postupu nic neobjasňujeme, nezdůvodňujeme, ale pouze konstatujeme fakta a často je uvádíme ve výčtové linii. Slohový postup informační převládá u těch slohových útvarů, které jsou převážně spojovány s oblastí publicistickou, a to zpravodajskou, částečně s populárně odbornou, především pak se sférou administrativní, jednacím, popř. se sférou hovorovou. Ve

srovnání s jinými slohovými postupy jde o nejjednodušší slohový postup **neboť** spočívá pouze ve sdělení základních údajů. V dorozumívací praxi bývá často uplatňován současně **vedle** postupů jiných nebo jimi prolíná. Nejzřetelněji vystupuje v poměrně ustálených a téměř už **automatizovaných** administrativních útvarech, k nimž patří různé druhy zpráv, oznámení, žádost, úřední dopis, zápis schůze, dotazník aj.

Z hlediska stylistické teorie se uvedené slohové postupy od sebe výrazně liší. V dorozumívací praxi se však vzájemně prostupují, doplňují a v některých slohových útvarech dochází k jejich koexistenci, popř. syntéze. Např. ve vypravování je široce rozvíjen slohový postup vyprávěcí, ale může být přerušen také pasážemi popisnými, které mají funkci retardační (zpomalují děj). Jindy je obtížné zcela jednoznačně rozhodnout, který ze slohových postupů je v konkrétním komunikátu základní, neboť ve složitějších slohových útvarech se mohou uplatnit všechny.

Slohové postupy představují základní kompoziční jev. Sledujeme-li jednotlivé slohové postupy a tradičně vymezené funkční styly, zjišťujeme, že se postupy uplatňují ve stylových sférách v různém rozsahu a s různou frekvencí. Někdy přímo pociťujeme úzkou **souvislost mezi** určitými **slohovými postupy, slohovými útvary a funkčními styly.**

3. Základní slohové útvary – obecný přehled

Souvislosti stylů, postupů a útvarů

Vztah mezi slohovými postupy, základními útvary a funkčními styly bývá zcela zřetelný. Jednotlivé slohové postupy úzce souvisí nejen se základní kategorizací funkčních stylů, ale také se základními slohovými útvary.

Slohové útvary představují ucelenou komunikační jednotku, formálně uzavřenou a významově ukončenou, která vznikla na podkladě jednoho nebo několika slohových postupů. Výsledná podoba určitého útvaru je vždy závislá nejen na objektivních slohotvorných faktorech, ale také na autorovi komunikátu, na subjektu. Pomíneme-li diferenční rysy plynoucí z individuality autora a z jedinečnosti komunikační situace, můžeme u slohových útvarů zobecnit jejich základní charakteristiku. Ta je ponejvíce ovlivněna tím, který slohový postup v příslušném komunikátu převládá.

Vztah mezi slohovými postupy, základními útvary a funkčními styly vypadá takto:

slohové postupy	základní slohové útvary	funkční stylové oblasti (převládající výskyt postupů a útvarů)
popisný	popis, charakteristika, posudek	odborná, umělecká, administrativní
vyprávěcí	vypravování	hovorová a umělecká
výkladový (popř. úvahový)	pojednání, výklad, úvaha	odborná
informační	zpráva, oznámení, výzva, žádost, úřední dopis, zápis schůze, dotazník, strukturovaný životopis	administrativní (částečně publicistická)

Kromě uvedených základních útvarů, které vycházejí převážně z jednoho základního slohového postupu, existuje v jazykové komunikaci velké množství útvarů různých funkčních stylů, v nichž se současně uplatňuje více slohových postupů. Ke stylu odbornému patří kromě výkladu a pojednání také přednáška, referát, koreferát, kritika, recenze, resumé, teze, výpisky, výtah aj. Osobitý ráz má úvaha. (Na rozdíl od výkladu bývá subjektivní.)

Výhradně mluvenou podobu si zachovává sféra řečnictví, v níž se setkáváme s těmito slohovými útvary: projev, proslov, řeč, diskuse, debata a polemika.

Útvary publicistického stylu jsou široce **rozvětveny** podle charakteru jednotlivých publicistických žánrů. Ke zpravodajskému žánru patří základní novinářská zpráva, rozsáhlejší novinářská zpráva (report), drobná

zpráva (noticka), interview, oznámení, komuniké, inzerát, novinový článek nebo referát aj. Analytický žánr zahrnuje úvodník, komentář, glosu, novinový posudek, novinovou recenzi, kritiku, diskusi, debatu, polemiku aj. Beletristický žánr v publicistice představuje fejeton, reportáž, črta, sloupek aj.

Zcela osobitý charakter z hlediska kompoziční výstavby komunikátu mají všechny projevy uměleckého stylu. Příslušné literární žánry a druhy (event. útvary) plně patří do kompetence teorie literatury a poetiky. (Velmi stručná charakteristika základních slohových útvarů je uvedena ve výkladech jednotlivých funkčních stylů.)

4. Charakteristika vybraných slohových útvarů

a) K postupu popisnému patří tyto slohové útvary: **popis, charakteristika a posudek.**

Popis je slohový útvar, v němž je plně rozvinut slohový postup popisný. Systematicky popisujeme rysy a vlastnosti předmětů, jevů, dějů nebo živých bytostí. Cíl popisu nespočívá jen v jejich vyjmenování, ale je také třeba jim dát konkrétní místo v popisovaném celku. Proto při popisu musíme odlišit prvky závažné, podstatné od nepodstatných, učinit výběr mezi popisovanými prvky podle předem zvolených kritérií a stanovit jejich pořadí. Při popisu můžeme postupovat zleva doprava, zdola nahoru, z vnitřku k vnějšku (popř. zcela opačně), od prvků nápadných k méně nápadným, od významných k nevýznamným apod.

Rozeznáváme popis statický, tj. popis objektu, věci nebo zevnějšku osoby, dále popis dynamický, např. popis průběhu události, popis pracovního postupu neboli návod. Zvláštním druhem dynamického popisu je popis dějový. Adresát si musí o popisované skutečnosti vytvořit dokonalou představu. Z funkčního hlediska je nejjednodušší popis prostý. Jde o kratší slohový útvar podávající většinou výčet znaků a jevů statických. Ve stylu odborném se uplatňuje popis odborný; nejčastěji to bývá popis pracovního postupu. Pro styl umělecké literatury je charakteristický popis umělecký, tzv. líčení, který nese všechny znaky stylové sféry umělecké. Bývá subjektivně zabarvený a jeho rozmanitost závisí na individuálním stylu autora. Jazykové prostředky užívané v popisu vždy odpovídají té stylové oblasti, v níž se popis uplatňuje.

Charakteristika bývá někdy označována za druh popisu, neboť rovněž využívá slohového postupu popisného. Popisuje vlastnosti osoby. Zachycuje nejen výčet morálních a povahových vlastností člověka, popř. jeho mentální schopnosti a temperament, ale postihuje také vztah člověka k okolí, k ostatním lidem kolektivu, postoj člověka k práci, jeho vzdělání apod. Charakteristika by měla být výstižným přiblížením člověka po všech jeho stránkách.

Z hlediska stylizačního rozlišujeme **charakteristiku přímou a nepřímou**. Přímou charakteristiku spatřujeme v zachycení vlastností. Z hlediska formální stránky jde o výčet přídavných jmen nebo sloves charakterizujících člověka a jeho jednání. Nepřímá charakteristika pojímá charakterizovaného člověka v širších souvislostech, všímá si, jak reaguje v určitých situacích. U nepřímé charakteristiky někdy volně přechází slohový postup popisný ve vyprávěcí.

V praxi bývá charakteristika součástí posudku. Ten přibližuje nejen charakterové rysy a vlastnosti posuzovaného, ale zachycuje mnoho dalších údajů. V posudku se uvádějí všechna důležitá fakta o člověku a nezbytně pak následuje jejich analýza s objektivním hodnocením.

b) Postup vyprávěcí je plně rozvinut ve vypravování.

Vypravování představuje jeden z nejstarších a stylisticky nejbohatších slohových útvarů. Každé vypravování může být psané i mluvené, připravené i nepřipravené, monologické i dialogické. Od prostého vypravování v hovorovém stylu odlišujeme vypravování ve stylu uměleckém. V uměleckém vypravování může být projev autora přerušen jednáním postav. Dochází ke střídání řeči přímé, nevlastní přímé, popř. polopřímé. Vypravování je základním slohovým útvarem stylu hovorového a zcela osobitého ztvárnění se mu dostává ve stylové sféře umělecké. Zachycuje průběh děje nebo události s vykreslením jednotlivých dějových částí v jejich návaznosti. Cílem vypravování je vyvolat představu vypravovaného děje a vzbudit v adresátovi dokonalý citový prožitek. Každé vypravování bývá dějové, dynamické, doprovázené napětím. K jeho zvýraznění se využívá tzv. prézentu historického. Kromě vyprávěcího postupu bývá vypravování prostoupeno retardačními pasážemi popisnými, zřídka i výkladovými nebo úvahovými.

c) Jako útvary odborné bývají označovány tyto: **pojednání, výklad, odborný referát, kritika** aj.

Pojednání plně využívá slohového postupu výkladového. Bývá to obvykle rozsáhlý slohový útvar, a to psaný. (V mluvené podobě jsou pojednání a výklad označovány jako **přednáška**.) Pojednání sděluje adresátovi nové odborné poznatky z určitého oboru, seznamuje s výsledky vědeckého zkoumání a analyzuje podstatu zkoumaného jevu. Předpokládá, že adresát je odborník v daném oboru. Rozsáhlost textu bývá náročná na stylizační a kompoziční uspořádání, a proto je vnitřní členění textu na odstavce a kapitoly zcela nezbytné. Náročný obsah si vynucuje uvádění širšího poznámkového aparátu a zařazení nezbytných bibliografických údajů s odkazy na jiné řešitele sledované problematiky. Jazykové vyjádření je plně objektivní a odpovídá normám odborného stylu.

Výklad také využívá slohového postupu výkladového. Jako slohový útvar nese všechny rysy pojednání, ale ve srovnání s ním má výklad odlišný cíl: popularizuje výsledky vědeckého zkoumání, vysvětluje a objasňuje je v potřebné míře srozumitelnosti a přijatelnosti. Výklad proto nepřináší nová fakta do vědeckého poznání, ale pouze zprostředkovává poznání již dosažené. Sdělovaný obsah dokládá výstižnými argumenty. Autor výkladu vystupuje neosobně. I přes zjednodušující podání odborné problematiky musí být zachována maximální objektivita a náležitá míra vědeckosti sdělení. Výklad se blíží k odbornému referátu, ale jeho místo je v hierarchii odborných projevů poněkud výše.

Referát (někdy uváděný jako **odborný referát**) je slohovým útvarem odborné stylové oblasti, a to převážně populárně odborné. Přináší podrobnější informace o odborném jevu nebo problému a je založen na slohovém postupu výkladovém s pasážemi informačními nebo popisnými. Nepřináší jen nové informace, ale doplňuje je hodnocením a kritickým postojem, zvl. v závěru.

Od odborného referátu odlišujeme **referát publicistický (novinářský)**, který si všímá aktuálních událostí politických, kulturních, hospodářských a společenských a může k nim též vyjadřovat postoj. (Má blízko k **publicistickému komentáři**.) Jazykové prostředky referátu jsou vždy poplatné příslušné stylové oblasti.

Slohový útvar blízký odbornému referátu nebo výkladu a někdy též úvaze s výrazným hodnotícím postojem bývá označován za **kritiku**. Kritika analyzuje určitý jev, věc nebo skutečnost, uvádí klady a zápory a prezentuje kritické stanovisko k celku i jeho částem. Kritika s hledáním a naznačením možného řešení je uváděna jako **tvůrčí kritika** neboli **kritika konstruktivní**.

Rysy několika stylových typů se prolínají v úvaze. **Úvaha** má mnoho společného s výkladem, neboť je v podstatě založena na slohovém postupu výkladovém, i když někteří lingvisté (a zvl. didaktikové slohového vyučování) uvádějí vedle postupu výkladového i specifický slohový postup úvahový. Ten se neopírá jen o objektivní vztahy a souvislosti příčinných, důvodových, účelových apod. (jako postup výkladový), ale k rozvíjení myšlenkové linie slouží i kladení otázek a hledání řešení. Zatímco výklad bývá plně objektivní a argumentujeme pouze fakty (a to ověřenými nebo ověřitelnými), v úvaze můžeme argumentovat také našimi myšlenkami, názory, logickými úsudky, naší zkušeností a postojem, tj. vnášením subjektivního pohledu. Úvaha není tak exaktní jako výklad, v odborné sféře může být opřena o hypotézy jevu, v ostatních komunikačních sférách také o fantastickou představivost. Specifické jsou úvahové pasáže v uměleckém vyjadřování, které odkrývají jazykovou a stylizační kreativitu (tvořivost) autora.

Přednáška představuje mluvenou formu výkladu (zřídka pojednání), referátu nebo úvahy na odborné téma. Po úvodních informujících údajích o referovaném je útvar založen především na slohovém postupu výkladovém, popř. s dalšími pasážemi informačními nebo popisnými. Přednáška musí být přehledná se zdůrazněním podstatných faktů; popř. s jejich opakováním. Cílem je seznámit posluchače s novými poznatky v míře srozumitelnosti, která odpovídá jejich odborné úrovni.

Esej jako slohový útvar nese rysy jak odborného, tak také uměleckého vyjadřování. Teorií literatury a poetikou bývá esej označována různě, často jako literární útvar, někdy též jako literární žánr (i když žánr může také představovat pojem útvarům nadřazený). Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994) uvádí: „esej, – e m. i ž. (angl. < fran.) – literární útvar duchaplně pojednávající o otázkách filozofie nebo umění“. Tematické vymezení je zde poněkud zúžené, neboť eseje vznikají na různá odborná témata, i když nejčastěji tematicky čerpají z oblasti společenských věd, nikoli z věd exaktních.

Podle J. Hrabáka je esej „nedlouhá stať věnovaná některé otázce kulturní nebo filozofické, kterou traktuje vybroušenou jazykovou formou... Věcné informace proto nemívají ráz definitivní ani vyčerpávající, jsou

víceméně provizorní (srovnej původní význam franc. slova essay – pokus). Proto se někdy mluví o esejistice jako o protikladu vážné vědy. Z hlediska morfologického (tj. v obecném významu tvaru – pozn. autorky textu) je žádoucí pro žánrové povědomí eseje jeho umělecký výraz (jinak bychom mluvili o článku).“ (Hrabák, J. 1977, s. 340.)

Často bývá esej označována za pokus o uměleckou úvahu. V esejích nejde jenom o informace věcné, ale také o pohled autora, o prezentování individuality autorova stylu jako projevu jeho osobnosti, o jeho vyjadřování emocionální a estetické, které působí spolu s vyjádřením věcným.

d) Za útvary administrativní bývá považována **zpráva, oznámení, výzva, hlášení, žádost, zplnomocnění, zápis schůze, strukturovaný životopis** aj.

Zpráva je slohový útvar využívající slohového postupu informačního. Představuje informace o tom, co se stalo. Je zpravidla kratšího rozsahu a čtenáře nebo posluchače seznamuje s událostí, která se už stala. Je považována za klasický útvar publicistiky a administrativy, ale vyskytuje se také v ostatních stylových oblastech. Zpráva představuje komunikát maximálně stručný, jasný, konkrétní a výstižný. Často jde jen o výčet nejpodstatnějších informací o události, event. může přinést i údaje o místě, času a jiných průvodních okolnostech. Konstatování údajů se děje bez průvodního vysvětlování.

Rozsáhlejší zpráva s prolínáním slohového postupu popisného se už blíží reportáži; pronikání vyprávěcího postupu a náznak uplatnění postupu výkladového přibližuje širší zprávu publicistickému referátu nebo komentáři.

Oznámení má obdobné charakteristické rysy jako zpráva, ale zpravidla seznamuje adresáty s událostí, která teprve proběhne. Je to v podstatě informace o tom, co se stane, co se bude konat. Pro objektivní informaci jsou zcela nezbytné údaje o konání akce, tj. název akce, místo a čas konání, popř. zařazení prvku hodnotícího. Má být stručná a konkrétní. Sled těchto údajů bývá do značné míry ustálený, a to: čas – místo – akce. Oznámení mobilizující k účasti na oznamované akci může být stylizováno jako **výzva** nebo mít podobu **hlášení**.

Žádost představuje krátký a stručný útvar, který je značně ustálený. Celková kompozice žádosti a její jazyková (formální) stránka je přijímána ve sféře administrativní jako téměř neměnná, konvenční. Cíl žádosti spočívá ve stručném podání nejzákladnější informace. Podobný charakter má také **úřední dopis**. Také jeho jazyková a kompoziční stránka nebývá vždy výhradně záležitostí komunikanta. Mnohdy je nám předkládána úprava předtisku s jednotně stanovenou normou a komunikát má charakter vyjadřování modelového.

Zápis schůze je slohový útvar, který je kompozičně poměrně pevný, ustálený. Zápisem zachycujeme základní informace o konání schůze, nejdůležitější části průběhu jednání a úkoly z jednání plynoucí. Zápis bývá stručný, výstižný, místy až heslovitý. Autor zápisu (zapisovatel) musí vystupovat vždy nestranně a jednání zachycovat objektivně.

K útvarům označovaným jako řečnické patří **proslov, projev a řeč**.

Proslov představuje monologický kratší slohový útvar než projev a bývá součástí zahajovacího aktu při různých společenských příležitostech a při oficiálním setkání.

Termínem **projev** se někdy v řečnictví označují všechny slohové útvary (verbální komunikáty), a to bez jejich dalšího rozlišení. Pokud řečnickou sféru diferencujeme podle výrazných odlišných znaků jednotlivých komunikátů, bývá projevem označován komunikát rozsáhlejší, delší než proslov. Projev bývá pronášen při společenských a politických událostech oslavných, vzpomínkových. Setkáváme se s ním při oslavách významných výročí, významných dnů a událostí. Mluví (řečník) nezveřejňuje jen fakta, skutečnosti a nové věci, ale zaujímá k nim své stanovisko.

Řeč je komunikát vysoce oficiální, často slavnostní. Může být pronesena v souvislosti s významnou společenskou nebo politickou akcí a má výraznou funkci agitační a přesvědčovací, popř. oslavnou.

Starší stylistiky většinou důsledně odlišovaly pojmy projev, proslov a řeč. Dnes u mnohých mluvčích bývají uvedena pojmenování často zaměňována, ale přesto doporučujeme odlišovat alespoň projev a řeč. (Poznámka: Uvedený výběr slohových útvarů není uveden jako vyčerpávající a nezahrnuje všechny běžné útvary komunikační praxe. Připomíná pouze některé, jimž věnuje pozornost škola.)

VI. Stylistika výrazových prostředků jazykových

1. Příznakovost a nepříznakovost jako stylistické vlastnosti

Při vytváření každého komunikátu vycházíme z vhodného výběru výrazových prostředků, zvl. jazykových, a z jejich cílevědomého uspořádání. Komunikant volí ze systému prostředků spisovného jazyka i z jazykových prostředků nespisovných. Jeho volba vždy závisí na stylových faktorech. Vychází ze zamýšlené funkce komunikátu, jeho cíle i tématu. Počínání komunikanta je ovlivněno všemi objektivními stylovými faktory a výsledný komunikát vzniká rovněž pod vlivem působících faktorů subjektivních.

Znalost současného spisovného jazyka nepředstavuje jen zvládnutí jazykových norem ve všech jeho rovinách. Ke kultuře řeči patří kromě znalostí systému spisovného jazyka a dodržování jazykové správnosti také respektování jeho **stylistické vytríbenosti**. Český jazyk má bohatou a propracovanou soustavu vyjadřovacích prostředků, vnitřně systematizovanou, ale s různou stylistickou platností.

Stylistické prostředky chápeme široce. Vedle jazykových prostředků se na utváření stylu podílejí také prostředky kompoziční, zahrnující v nejširším pojetí všechny prostředky textové výstavby komunikátu, včetně prostředků tematických, vlastních textových a tektonických. K jazykovým prostředkům se přimykají ještě prostředky nejazykové, tj. mimické a gestikulační. Z hlediska formy komunikátu můžeme také hovořit o prostředcích zvukové realizace a o prostředcích grafických. **Podstatou slohu je vždy možnost výběru z prostředků, které jsou ve vzájemné synonymii, mohou být variantní, vzájemně se zastupovat.**

Z hlediska stylistického (slohového) se dělí jazykové prostředky na prostředky stylově rovnocenné a prostředky stylově nerovnocenné, rozlišené, mající různou slohovou hodnotu. Podle slohového užití proto rozlišujeme:

- a) **prostředky stylově příznakové,**
- b) **prostředky stylově nepříznakové, neutrální.**

V některých pracích, zvl. ve sféře populárně odborné a ve školském pojetí, jsou tyto stylistické kategorie uváděny jako zabarvenost a nezabarvenost (tj. stylová neutrálnost) jazykového prostředku. Toto hodnocení představuje základní stylistickou charakteristiku, je součástí slohové hodnoty výrazu a může se v kontextu měnit.

Stylová příznakovost spočívá v tom, že některé jazykové prostředky, a to i bez jejich konkrétního užití v kontextu, signalizují svou náležitost k některé z funkčních stylových sfér. V ní se pak běžně stávají součástí jazykové komunikace. To znamená, že prostředky stylově příznakové mohou patřit k prostředkům některé funkční stylové vrstvy. Vzhledem k základním funkčním stylům rozlišujeme tyto stylové vrstvy: hovorová, odborná, administrativní, publicistická, umělecká, popř. vrstva prostředků řečnických. (O jednotlivých vrstvách je pojednáno u příslušných funkčních stylů.)

Kromě těchto základních funkčních stylových vrstev rozlišujeme ještě jazykové prostředky s opozičními rysy hovorovost a knižnost a jazykové prostředky stylově neutrální. V protikladu ke stylové vrstvě hovorové může stát vrstva knižní; nadto se stává, že pozice stylově neutrální není v jazyku obsazena. (U některých jazykových prostředků vystačíme při uvádění stylistické charakteristiky pouze s odlišením hovorovosti a knižnosti jako možného příznaku projevů mluvených a psaných, i když přiřazení hovorovosti k projevům mluveným a knižnosti k projevům psaným není tak zcela jednoznačné. Prostředky stylově příznakové můžeme označit za jazykové prostředky výrazně stylově aktivní.

Stylová nepříznakovost neboli neutrálnost bývá zdůrazňována u těch jazykových prostředků, které uvedené vlastnosti a schopnosti nemají a jichž užíváme univerzálně a bez ohledu na sféry jazykové komunikace zcela neomezeně. Prostředky stylově neutrální nejsou spjaty s konkrétním funkčním stylem, objevují se v komunikaci všech stylových oblastí.

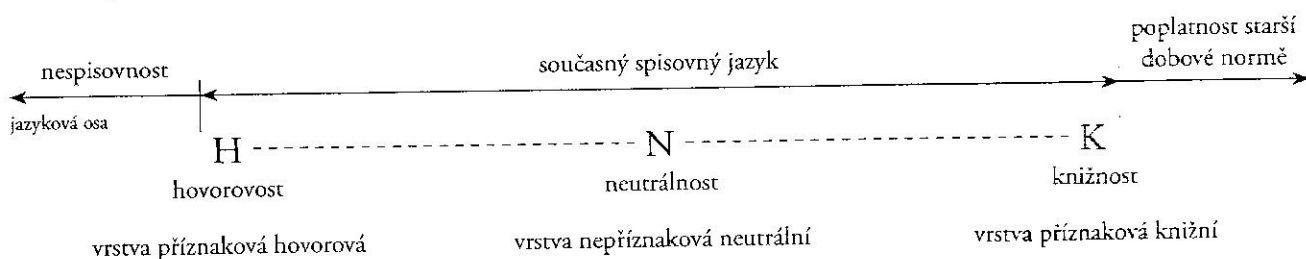
Poznámka: Užívání pojmů příznakovost a nepříznakovost je ještě vázáno jednou okolností a těchto termínů se užívá jinak a v jiné souvislosti. Ty prostředky, které samy o sobě vykazují náležitost k některé vrstvě a označujeme je proto jako příznakové, se při konkrétním užití v kontextu, do něhož běžně patří, chovají zcela nepříznakově. Např. všechny tzv. kolokvialismy (typické lexikální prostředky hovorové) označujeme jako prostředky stylově příznakové hovorové, ale jejich uplatnění přímo v komunikativní oblasti hovorové je zcela běžné, tj. nepříznakové. Na pozadí hovorového textu vystupují a působí hovorové prostředky zcela neutrálně. Naopak jejich užití v některém z intelektualizovaných projevů psaných, např. v oblasti odborné, bylo by nezvyklé, nenáležité a nevhodné.

Na místě příznakovosti a nepříznakovosti se také hovoří o prostředcích stylově aktivních a stylově pasivních. Stylově aktivní jsou výrazně příznakové a utvářejí stylovou podobu textu, nejvýrazněji ovlivňují styl.

Teorie stylově příznakovosti a nepříznakovosti prostředků českého jazyka je spjata také s pojmy hovorovost a knižnost. Z hlediska stylistického představují oba pojmy (jak bylo vyloženo výše) výraznou opozici. Hovorovost a knižnost nelze vždy plně srovnávat s opozicí projev mluvený – projev psaný, i když v mluvených projevech hovorové prostředky převládají. Mluvíme-li o spisovném jazyce, pak oba stylové jevy – hovorovost a knižnost – chápeme v mezích jeho současné normy. Např. v případě hovorovosti jde o prostředky spisovné, ale ze stylistického hlediska mají stylový příznak hovorovosti a používáme jich převážně ve stylové oblasti hovorové.

Rozložení jazykových prostředků spisovného jazyka z hlediska příznakovosti (a to hovorovosti a knižnosti) lze znázornit na tzv. **jazykové ose**. Centrální postavení v komunikaci mají prostředky stylově neutrální, nepříznakové. Ty jsou společné pro oblast projevů mluvených i psaných. Pro oblast mluvených projevů jsou navíc charakteristické prostředky stylově příznakové, a to hovorové. V projevech psaných se objevují jako příznakové prostředky knižní. V současné době jsme svědky stále intenzivnějšího pronikání hovorovosti také do oblastí projevů psaných, např. do projevů publicistických, populárně odborných aj. Opoziční dvojice hovorovost – knižnost zaujímá vůči centrálnímu postavení vrstvy neutrální pozici okrajovou.

Uvedená tzv. jazyková osa představuje (zachycuje) jazykové prostředky českého národního jazyka. Úsečka **H – K vymezuje současný spisovný jazyk**, body **H – hovorovost**, **N – neutrálnost** a **K – knižnost**.

Prostředky knižní vrstvy se jeví jako výrazně příznakové a slouží jazykové komunikaci jen v některých stylových oblastech, především v oblasti odborné, umělecké a publicistické. Z hlediska vývoje knižní prostředky postupně opouštějí normu současného spisovného jazyka. Naproti tomu se projevuje výrazný posun v hodnocení prostředků stylové vrstvy hovorové. Jazykové prostředky roviny hláskové, tvarové, slovtvorné, lexikální a skladební, a to původně hovorové, ztrácejí příznak hovorovosti a vcházejí do normy jako neutrální, stávají se neutrálními. Tato tendence je výrazná především u těch prostředků hovorových, kdy na ose hovorovost – knižnost není obsazena pozice neutrální. **Stylovému přehodnocení** od hovorovosti směrem k neutrálnosti říkáme **proces stylové neutralizace**. Spočívá v tom, že hovorové prostředky (např. při častém uplatnění) ztrácejí příznak hovorovosti a získávají ráz prostředků stylově neutrálních. Méně často se setkáváme s oslabením knižnosti a se stylovým přehodnocením prostředku knižního v neutrální.

S vývojem jazyka, jeho spisovné normy a s fungováním jazyka ve společnosti se také vyvíjejí jednotlivé stylové vrstvy a nastává posun ve stylistických charakteristikách jazykových prostředků. Toto přehodnocování stylistických charakteristik, odrážející se v normě, nachází během doby odraz v nových kodifikačních úpravách. Vývoji tedy podléhá jak systém jazykových prostředků (jazyk v pojetí langue, [lang]), tak také slohové vlastnosti jazykových prostředků – jejich příznakovost a následná komunikační schopnost.

2. Stylistická charakteristika prostředků lexikálních

Při slohotvorné činnosti je nejdůležitější volba slov a slovních spojení. Lexikální prostředky se jeví jako základní stylistické prostředky. Každé slovo má svou **stylistickou (slohovou) hodnotu**. Ta souvisí nejen s lexikálním významem slova samého, ale vyplývá především z celé jeho stylistické (resp. stylové) charakteristiky, dále pak z konkrétního umístění slova a slovního spojení v kontextu. Stylové charakteristiky odrážejí z různých hledisek všechny vlastnosti, které slovo má, které může do jazykové komunikace přinést, popř. které nově v textu získává. Nejčastěji se uvádí příznakovost spojená s časovou platností slov, dále s citovostí a příznakovost daná náležitostí k funkční stylové oblasti. Při výběru lexikálních prostředků ve vztahu k funkci, cíli, záměru autora atd. musí komunikant přihlížet k existující **stylistické diferenciaci slovní zásoby**.

Stylistická klasifikace (diferenciace) slovní zásoby vychází z těchto kritérií:

- a) příslušnost k funkčním stylovým vrstvám, tj. funkčněstylová příznakovost a nepříznakovost slova,
- b) příslušnost slova k útvarům národního jazyka,
- c) expresivita slova, popř. míra expresivity,
- d) sociální omezení při užití slova v komunikaci,
- e) vztah k normě současného spisovného jazyka (a umístění výrazového prostředku na tzv. jazykové ose),
- f) a další jiné aspekty, a to neméně závažné, např. frekvence výrazu, slova původem domácí a přejatá, pojmenování jednoslovná a víceslovná.

ad a) **Příslušnost k funkčním stylovým vrstvám.** Příznakovost a nepříznakovost výrazu vzhledem k funkčním stylům je základní východisko pro stylové odlišení jazykových prostředků. Prostředky stylově příznakové náležející k určitému stylu tvoří jeho stylovou vrstvu. (Příklady – viz kapitoly o funkčních stylech.) Navíc ještě u jazykových prostředků sledujeme opoziční příznaky hovorovosti a knižnosti. (Stylové charakteristiky lexikálních prostředků jsou také zachyceny a uváděny v jazykových slovnících.)

ad b) **Příslušnost k útvarům národního jazyka.** Jestliže uvažujeme o funkční stylové diferenciaci spisovného jazyka, teoreticky předpokládáme, že v případě stylů spisovného jazyka bude výběr jazykového materiálu omezen hranicemi spisovnosti. Komunikační praxe však svědčí o tom, že do jazykových projevů všech funkčních stylů, zvl. stylu hovorového, pronikají také prostředky nespisovné. Jde o lexikální prostředky nespisovných útvarů a poloutvarů národního jazyka a o nespisovné varianty prostředků všech jazykových rovin. Z lexikálních prostředků nespisovných pronikají do spisovné komunikace nejvíce slova obecně česká, nejméně dialektová.

Spisovný jazyk v celé své šíři má také vrstvu hovorovou (dříve obvykle uváděnou jako hovorová čeština). K prostředkům hovorové vrstvy spisovného jazyka patří především pojmenování univerbizovaná, např. *sympaťák, průmyslovák, metrák, věžák, tramvaják, baloňák, šumák, odbojář, pětkář, textilka, písemka, asfaltka, perónka, tramvajenka, bouračka, bramboračka, státnice* aj. Některá z těchto slov pronikla do spisovného jazyka z obecné češtiny, např. *pošťák* (SSJČ ještě uvádí ob., SSČ² hovor.), *chatař* (SSJČ ob., SSČ² hovor.), *panelák* (SSJČ ob., SSČ hovor.). U některých výrazů už rys hovorovosti mizí a slova jsou bez stylového omezení součástí spisovného jazyka, např. *strojař*. Tendence k zestručnění pomocí univerbizace je silná zvláště ve stylu hovorovém, ale proniká (s výjimkou stylu komunikátů oblasti vědecké) do všech funkčních stylů. Součástí hovorové stylové vrstvy jsou v současné době už také slova *šalování, šalovat, narukovat, pár* (ve významu několik), *moc* (ve významu mnoho), *chalupář, švanda, štok, kantorina, švihák*, z novějších pak *stereo* (ve významu stereofonní zařízení), *tunel* (nové ve významu zařízení počítačové tomografie, připomínající tunel), *spikrovat* (působit jako spíkr) aj.

Rovněž je třeba počítat s **výrazy oblastními – regionalismy**. Užívá se jich na širším území, než které obsáhne dialekt. Mezi známými regionalismy se výrazně stavějí do opozice slova pro oblast moravskou a oblast českou. Mnohé z nich jsou už **chápany jako regionální spisovné varianty**. K výrazům oblastním patří

např. *slípka* (obl. mor.) / *slepice, sdělat* (obl. mor.) / *sundat, sodovka* (obl. mor. – ve významu *limonáda*) / *sodovka* (obl. české – sodová voda), *stolař* (obl. mor.) / *truhlář, dědina* (obl. mor.) / *vesnice*.

Ke slovíům nespisovným vymezeným teritoriálně patří slova obecně česká, interdialektová a dialektová.

Obecná čeština. Kromě obecně českých hláskových podob ve slovech *zejtra, brejle* apod., které Slovník spisovné češtiny (2. vyd., Praha 1994) uvádí jako hovorové varianty, pronikají do stylové vrstvy hovorové také některé lexikální prostředky původně obecně české. Např. v mluvené spisovné češtině se objevují slova *kluk, holka, bál*. Dochází k jejich stylovému přehodnocení na hovorové (viz výše). K lexikálním prostředkům obecně českým patří např. slova *štace, fortel, bambule* (čepice s bambulí), *almara* (skříň).

Dialekt. Dialektismy pronikají do komunikace funkčních stylových oblastí téměř sporadicky, častěji se objevují prostředky interdialektové. Se stylizovaným uplatněním dialektu se setkáváme ve stylové oblasti umělecké, vyžaduje-li to téma a prostředí. K nářečním výrazům patří např. *šohaj* nebo *šuhaj, verbuňk, čížmy, krpce, kosárek, fěrtoch, rubáš, škrobenice*.

Ad c) **Expresivita slova.** Při komunikaci volíme také z lexikálních prostředků emocionálních, expresivních. Může jít o expresivitu trojího druhu:

- Expresivita plyne z lexikálního prostředku samého, kdy slovo má příznak expresivity vždy a expresivita je zřejmá i bez zasazení do kontextu. Tento trvalý příznak může souviset s hláskovou nebo slovo tvornou podobou slova. Např. *šiblý* (bláznivý, ztřeštěný), *čiperá, mičuda, capart, mrně, šmakovat, špiclovat, tatulda*.
- Slovo nabývá expresivity v textu při užití v přeneseném významu, a to často v ustáleném hovorovém spojení, např. *letět na hodinu* (tj. dostat náhle výpověď), *skočit po každé novince* (ve významu chopit se něčeho), *skočili si spolu* (na zábavě, tj. zatančili si), *šít sebou* (vrtět se), *na to praskne půl platu* (případně, padne).
- Expresivita může souviset s celým kontextem. Vzniká záměrně při nezvyklém umístění slov v kontextu, provázeném často přenášením významu. Dochází ke konfrontaci slova s ostatním vyjádřením, neboť většinou jde o užití výrazů dvou odlišných stylových vrstev. Expresivita kontextová, která je spjata s kontextovou slohovou hodnotou, je záležitost čistě stylistická. Je zřejmá jak v textech umělých, tak v některých žánrech publicistiky.

V komunikaci bývá uplatňována nejen expresivita hovorové češtiny, např. *sekýrovat, piplačka, klábosit*, ale do jazykových projevů mluvených, zvl. do stylu hovorového, pronikají také expresivní prostředky obecné češtiny a slangu. Jako obecně české lze hodnotit doklady *makat, háklivý, šminkování* aj. Autoři projevu využívají expresivní podstaty a expresivního působení slangu, např. *mančqft* (voj. a sport.), *mašinkvér* (voj.), *matika* (stud. slang).

Z hlediska stylistického mohou expresivní prostředky plnit v projevu nejrozmanitější dílčí funkce: Jsou výrazem citového přístupu ke sdělované skutečnosti a v projevu mohou zprostředkovávat hodnotící kladný i záporný (hanlivý, ironizující aj.) postoj autora. Slouží k oživení projevu a poutají pozornost. V komunikaci mohou být charakterizujícím prvkem. Jsou běžné ve stylu hovorovém, uměleckém a esejistickém, funkčně jich lze užít v některých útvarech publicistiky (fejton, reportáž aj.) a ve stylu řečnickém.

Ad d) **Sociální omezení** při komunikaci. Z hlediska sociálního se ze slovní zásoby českého jazyka vyčleňují: slang, professionalismismus a argot. Do projevů všech stylových oblastí pronikají v různé míře nespisovné prostředky profesní a slangové. Slangová slova jsou spjata s určitým sociálním prostředím a diferencována podle konkrétního pracovního nebo zájmového zaměření. V odborné literatuře je někdy rozlišován slang v užším pojetí (neboli tzv. nižší slang) a professionalismismus, resp. profesní mluva (tzv. vyšší slang). Výrazy profesní představují pracovní slang, kdežto slang v užším pojetí zahrnuje slova spojená se zájmovým prostředím. Hranice mezi slangem a professionalismismem není ostrá, a proto někdy pro všechny výrazy sociálně omezené užíváme název slang (v širším pojetí), např. nově se rodící pojmenování při práci s počítači označujeme jako počítačový slang.

Při užívání termínu **profesionalismy** jde v podstatě o pracovní slang. Představuje většinou tzv. vyšší slang (Hubáček, J. 1981, 1988), který také silně proniká (na rozdíl od nižšího slangu) do projevů veřejných, polooficiálních. Při srovnávání s ostatními jazykovými jevy typicky slangovými chybí často profesním výrazům i jistá dávka metaforičnosti, hříčky se slovem, slova postrádají příznak exkluzivnosti a výjimečnosti v textu. V mluvených projevech pracovního prostředí a v oblasti populární odborné zcela běžně profesionalismy suplují terminologii, která by se mohla v příslušné komunikaci pociťovat jako strojená. Profesní mluva bývá uváděna jako mluva spjatá s pracovním procesem, s profesí. Mluvčím pak vyhovuje pro svou úspornost. Rovněž bývá zdůrazňována její jednoznačnost v profesní komunikaci. Mnohdy jde o výrazy v komunikaci zcela běžné a mluvčími pociťované jako neutrální, ale svým výrazným slovotvorným příznakem (např. univerbizací) jsou stále hodnoceny jako nespisovné. Např. *zlepšovák*, *dopravák* (dopravní zaměstnanec, dopravce), *okrskář*, *dálničář*, *ležák* (polehlé obilí), *cibulák*, *kývačka*, *milerka* (víno). Některá slova už slovníky zaznamenávají bez charakteristiky nespisovnosti, např. *kubík* (SSJČ uvádí ještě jako ob. a slang, ale SSČ hovor.), *generálka* (ve smyslu generální oprava, SSJČ uvádí ob. a slang, SSČ bez stylové charakteristiky).

Slang v užším pojetí představuje výrazy spjaté se zájmovým prostředím. Znakem slangu je výrazná nespisovnost, ale na druhé straně plně srozumitelná a výstižná dorozumivací funkčnost. Slangová slova jsou vlastní spontánním projevům mluveným, které jsou realizovány zcela bezprostředně a neoficiálně a bývají často expresivní. Přesto slang proniká i do projevů psaných, připravených a zamýšlených jako spisovné. Tam z hlediska funkce může plnit úlohu prostředku aktualizujícího a zavést čtenáře do konkrétního prostředí a situace. Součástí slangu jsou např. slova *mikrák* (mikrofon), *poták* (potenciometr), *magneták*, *trhák* (zajímavá věc, událost), *jamák* (student JAMU), *vuťák* (student VUT v Brně), *pedák* nebo *pajdák* (Pedagogická fakulta, ale nikoli její student), *těž pajda*, *asák* (asistent), *švenk* (záměrný pohyb kamerou, filmový slang), *šorpion* (nově ve významu slangovém jako druh samopalů naší výroby).

Z hlediska sociálního se také vyčleňují **prostředky argotické** jako výrazy charakteristické pro společenskou spodinu. Argot nyní vzniká a přetrvává ve věznicích, v partách narkomanů, zlodějí a podvodníků a v organizovaných násilnických skupinách. Např. pro heroin (slangově *herák*) bylo zaznamenáno utajené pojmenování *kůň* nebo *háčko*, marihuana byla označena jako *roští* nebo *tráva*. (Výraz *tráva* uvádí nově i SSČ ve 2. vydání, a to s příznakem slangovým.) Druhotně a záměrně pronikají starší argotické výrazy do stylizace uměleckých textů. Původní záměr argotu, tj. utajení sémantiky výrazu, se jeho zveřejněním zcela setřel. Např. *káča* (pokladna), *prachy* (peníze).

Poznámka: Vědecký výzkum lexikálních prostředků slangových a argotických probíhá i nadále a jeho výsledky bývají prezentovány na pravidelných konferencích o slangu a argotu v Plzni.

Ad e) **Vztah k normě současného spisovného jazyka.** Výběr lexikálních prostředků je také ovlivněn jejich náležitostí nebo nenáležitostí k normě spisovného jazyka. Promítneme-li si jazykové prostředky na jazykovou osu, zjišťujeme, že kromě prostředků stylové bezpříznakových (neutrálních) musíme počítat s prostředky hovorovými a knižními. (Blíže viz kap. Příznakovost a nepříznakovou jako stylistické vlastnosti textů.)

Vývoj příznakovosti a výsledné stylové přehodnocení probíhá nejen u variant (dubletních podob), ale také u slovní zásoby. Např. knižní slova zastarávají. Nejdříve je pociťujeme jako částečně zastaralá, frekvence jejich užití klesá a příznak časem dále narůstá. V jazyce se dalším zastaráváním vzhledem k dobové normě objevují **archaismy**. Jejich slohové užití je omezené na literární texty; historické próze dodávají dobový ráz. Některé archaismy (stejně jako slova knižní) se uplatňují v slavnostních řečnických projevech, v řeči oficiální, vysoce okázalé a podbarvené patetičnosti. K zastaralým nebo zastarávajícím patří např. slova: *táčky*, *regiment*, *pasážér*, *šesták* i *šesták* (zast. ob.), *praporec*, *mocnářství*, *rekrut*, *rebelie*, *švihák* (zast. a hovor.), *sumírovat* (zast. a hovor.), *kupec*, *škamna*, *dvořenín*.

Poznámka: Některé archaismy se opět vrátily do užívání, např. *hejtman*.

Slova, která zanikla společně s předměty, jevy nebo ději poplatnými někdejší době, nazýváme **historismy**. Patří k nim např. *schizma* (církvní rozkol), *papežské schizma*, *podkoní*, *flašinet*, *zlatka*, *verbíř*, *halapartna*.

Protipólem archaičnosti jsou výrazy **nově vznikající** – **neologismy**. Rozvoj komunikace v nových sférách techniky, ekonomiky, financování, **podnikání a obchodování** si vynucuje stále nová pojmenování. Jako

neologismy jsme dávno v minulosti přijímali slova *orbíta, družice, lunochod, dálnice* aj. Z novější doby jsou to např. *vozíkář, chleběnek, suchý zip*. Časté užití neologismů, jejich potřeba a formální předpoklad vejít do systému spisovného jazyka způsobují, že je brzy nepocítujeme jako nové a přijímáme je zcela běžně. Mnoho nových slov také vzniká při hledání vyjadřovacího prostředku nezvyklého, a proto působivého a aktualizujícího. Tato tendence se projevuje především ve stylu uměleckém. Autorské neologismy mají povahu (příznak) tzv. lexikálních poetismů, např. *stříbrojas, lučina, bájný, rozpuk*.

Ad f) **Stylové užití lexikálních prostředků** je ovlivněno i dalšími jejich slohovými charakteristickými rysy. Slohový výběr je usměrňován také frekvencí užití – existují slova frekvenčně omezená a frekvenčně neomezená. Důležitá je také volba mezi pojmenováním jednoslovným a víceslovným (včetně možné univerbizace a multiverbizace).

Při stylistické klasifikaci slovní zásoby rozlišujeme také slova z hlediska původu užití, tj. počítáme nejen se slovy domácími, ale i s přejatými, zvl. internacionálními, se slovy citátovými apod. Přejatá slova, zvl. z angličtiny, se objevují v nových oborech počítačové techniky, v marketingu apod. Někdy se stávají součástí terminologie rozvíjejících se oborů a činností, jindy žijí v publicistice. Např. *leasing, briefing* (i *brífink*), *transfer* (publ. – přesun).

3. Významové vztahy v rovině lexikální z hlediska slohu

Podstata slohu spočívá v možnosti výběru z výrazových prostředků, které se jeví jako konkurenční. Autor komunikace vybírá nejen z prostředků spisovného jazyka a z útvarů nespisovných, ale výběr se děje i mezi prostředky stejného nebo podobného lexikálního významu. Tuto stejnost nebo podobnost slov a jejich schopnost se v některých projevech zaměňovat nazýváme synonymií (neboli synonymitou). Slova vstupující ve vztah synonymie ke slovům jiným označujeme jako **slova souznačná – synonyma**. Někdy vytvářejí celé synonymní řady, např. *bigotní – pobožný – náboženský; hezký – pěkný – krásný – nádherný; dům – stavení – chalupa – obydlí – budova – barák; plakat – lkát – nařikat; hbitý – čilý – rychlý*. K vlastním (absolutním) synonymům patří především synonyma terminologická, např. *vsuvka – parenthese, elipsa – výpustka, lingvistika – jazykověda*, k synonymům částečným můžeme zařadit slova *neomalený – neotesaný – hrubý – sprostý; dolina – nížina; nuzný – chudý – bídný*.

Poznámka: Za synonyma se nepovažují tzv. tautonyma, tj. slova souznačná z různých tvarů národního jazyka. Např. *žito* (spis.) – *řež* (obl. mor.), *kámen* (spis.) – *šutr* (ob. č.), *závory* (spis.) – *šraňky* (ob. č.), *boty* – *čizmy* (nářečí).

Slohové využití synonym je závislé na tom, zda jde o synonyma úplná (absolutní), nebo jen částečná, dále zda mezi členy synonymní dvojice nebo celých synonymních řad jsou výrazné rozdíly stylistické. Některá synonyma můžeme považovat za nepříznačová (neutrální), např. *houpat se – kolébat se, pracovat – dělat*, jindy může být synonymní slovo příznačové, a to knižní, hovorové, umělecké nebo publicistické. Např. *statečný* (neutr.) – *chrabrý* (knižní), *měsíc* (neutr.) – *luna* (umělecké), *plakat* (neutr.) – *brečet* (hovor.) – *ronit slzy* (knižní a umělecké). Slohové využití některých synonym je také ovlivněno jejich expresivním zabarvením, dobovým výskytem, odlišnou frekvencí užití apod. Zcela spontánně se synonyma uplatňují ve stylu hovorovém, záměrně a v celé jejich šíři jich využívá styl umělecký, esejistický, řečnický a některé žánry a útvary publicistiky. Nežádoucí je jejich výskyt ve stylu odborném, neboť odporují požadavku přesnosti a významové jednoznačnosti výrazu. Ze synonym se ve stylu odborném objevují jen tzv. terminologická synonyma, tj. synonyma s absolutně stejným významem. Nejčastěji jde o dvojici tvořenou slovem domácím a slovem přejatým, např. *lingvistika – jazykověda, souřadnost – parataxe, částice – partikule*. Kromě stylu odborného zajišťují synonyma ve všech komunikačních sférách rozmanitost jazykového vyjadřování, pestrost a přiléhavost výrazu. Variabilita jazykového materiálu přispívá k tomu, že projev není stereotypní, je živější a působivější. Výběr z nejvhodnějších synonym svědčí o autorově znalosti bohatství jazyka, o jeho vytríbených stylizačních schopnostech a celkové vyspělosti kultury řeči.

Z jiných významových vztahů má také slohové uplatnění vztah homonymní a antonymní (opozitní). **Homonyma** jsou slova formálně stejná, ale s různým lexikálním významem. Jde vlastně o slova různá etymologicky. Např. *pas* (místo na těle) – *pas* (cestovní doklad), *role* (pole) – *role* (div. úloha), *prapor* (vlajka) –

prapor (vojenský oddíl), *stopky* (u květin a ovoce) – *stopky* (hodinky), *nos* (část těla) – *nos* (rozk. způsob 2. os. sg. od slovesa *nosit*, tzv. homonymie tvarová).

Poznámka: Za homonyma nepovažujeme slova původem mnohoznačná, kdy nejde o vztah homonymie, ale o polysémii (mnohoznačnost). Např. *oko* (lidské) – *oko* (na polévce) – *oko* (na punčoše).

Z hlediska **slohového užití** není mezi oběma jevy zásadní rozdíl. Homonymie a polysémie je záměrně uplatňována ve stylu uměleckém, zvl. v rýmované poezii. Rým je v podstatě jev homonymní. Nejčastěji se v poezii setkáváme s tzv. zvukovou homonymií slov, popř. i jejich částí. Také spojení slov se může jevit jako homonymní se slovem jiným, např. *z vůle* – *zvířle*, *taje* (3. os. sg. přít. času slovesa *tát*) – *ta je* (ukaz. zájm. ženského rodu a 3. os. sg. přít. č. slovesa *být*), *zní* (3. os. sg. přít. č. slovesa *znít*) – *z ní* (předložka a 2. p. sg. osobního zájmena *ona*) apod. (V tomto případě jde o jeden z druhů homonym nepravých.)

K významovým vztahům uvnitř slovní zásoby patří také vztah protikladu – antonymita. **Antonyma** jsou slova s významem opačným, protikladným. Jde o dvojice slov s vlastnostmi zcela odlišnými, opačnými, s protikladným označením činnosti, děje, se zcela odlišným vymezením místa, času, způsobu apod. Do vztahu antonymie vstupují nejčastěji stejné slovní druhy, např. *den* – *noc*, *velký* – *malý*, *zdravý* – *nemocný*, *pracovat* – *lenořit*, *pozdě* – *brzy*, *nahoře* – *dole*, *napravo* – *nalevo*, *hezky* – *škaradě*.

Slohové užití je různé podle funkce, kterou právě konkrétním uplatněním **antonym** sledujeme. Zcela běžná jsou v hovorů frazeologická antonymní spojení intenzifikující vyjádření, např. *sem tam*, *ve dne v noci*, zvl. ustálená spojení *slibovat hory dohory*, *jít cestou necestou*. Záměrná je antonymie v projevech esejistických a v celé šíři uměleckého vyjadřování. Rysy antonymie můžeme spatřit ve spojení neobvyklého přívlastku se substantivem, kdy si jejich lexikální významy navzájem odporují. Ve stylu uměleckém jde o zvláštní typ epiteta – oxymoron. Např. *suchý déšť*, *černý sníh*, *živá mrtvola*. Svérázné je užití jednoho slova z antonymní dvojice při ironii ve stylu hovorovém, např. *Ten pěkně studuje, když propadá. Ten se ti zavděčil* (ve významu nezavděčil).

4. Stylistická charakteristika prostředků gramatických – stylistické varianty

Stylisticky jsou rozlišeny nejen prostředky lexikální, ale i gramatické. Různou slohovou hodnotou se liší některé prostředky dubletní, variantní.

a) Dubletní prostředky (varianty) hláskové, tvarové a slovotvorné z hlediska slohu

Stylová diferenciacie se projevuje mezi prostředky všech jazykových rovin. V rovině hláskové, tvarové a slovotvorné existují dubletní prostředky, které mohou nést výrazné stylové zbarvení. Ve stylistice mají povahu variant (říkáme jim varianty). Podstata variant spočívá v tom, že existují dva prostředky (někdy i více), které mají stejný význam a mohou buď plnit stejnou funkci, nebo se mohou z hlediska slohového lišit. Jde v podstatě o jev synonymie, ale v rovině hláskové, tvarové a slovotvorné nazýváme tyto dubletní prostředky variantami.

Z hlediska přítomnosti stylistického (slohového) příznaku mohou všechny varianty patřit do některé z dvou skupin. Existují **varianty stylově nerozlišené**, tj. **stylově rovnocenné**, a **varianty stylově rozlišené**.

- První skupinu tvoří **varianty stylově nerozlišené**, tj. **stylově rovnocenné**. Patří k nim např. podoby *vdechnout/vdýchnout*, *zašustit/zašustět*, *ušklebovat se / ušklebovat se*, *umyvárna/umývárna*, *polehoučku/polehounku*, *rozbahněný/rozbahnělý*, *v jazyku/v jazyce*, *v dopisu/v dopise*.
- Vlastní záležitostí stylistiky je skupina druhá. Tvoří ji **varianty stylově rozlišené**, tj. varianty, které se vzájemně liší svými různými stylistickými (slohovými) příznaky, svým slohovým zbarvením. Všechny varianty stylově rozlišené můžeme rovněž demonstrovat na jazykové ose zachycující v jazyce hovorovost-neutrállost – knižnost. (Blíže viz kap. o příznakovosti a nepříznakovosti.) Přitom hovorovost pojmáme jako příznak (vlastnost) v mezích normy spisovného jazyka. Nejčastěji jde o odlišení hovorovosti nebo knižnosti od neutrállosti, nejvýrazněji se uplatňuje opozice hovorovost – knižnost. Chybí-li mezi dubletními prostředky v jazyku **neutrální obsazení**, je předpoklad, že toto místo v dalším vývoji častěji zaujme prvek příznakový – hovorový, **ale nikoli knižní**. (Tento jev není tak častý.)

Poznámka: Existují také variantní prostředky nespisovné, které mají ráz hovorový, ale k hovorovosti vnitřně spjatého jazyka nepatří. Jde o hovorovost mimo normu.

Je nutno uvést, že užití některých existujících variant v jazyce se liší oblastně, regionálně. Také dobové rozdíly a průvodní možná expresivita se promítají do stylové příznakovosti.

Hláskové varianty. Nejčastěji se ve spisovném jazyce setkáváme s variantami *i, j/é*. Podoby s *í/ý* přijímáme jako varianty buď hovorové, nebo už neutrální, podoby s *é* mají ráz knižní. Např. *okýnkolokénko, zalívat/zalévat, sluníčko/sluněčko, svlíknout/svléknout, halíř/halěř* (SSČ uvádí obě podoby bez bližší stylové charakteristiky, ale *halěř* pocítujeme jako knižní), *zlítat/zlétat* (SSČ uvádí bez charakteristiky, ale podoba s *é* je častěji přijímána jako knižní, např. *včely zlétají všechny květy*; podoba s *i* je hovorová, někdy i expresivní, např. *zlítat celé město* – tj. křížem krážem prochodit). Některé z variant jsou obecně české, např. *chlív / spis. chlév*.

Stylový rozdíl plyne také např. z variant *í/é* u jednoslabičných sloves typu *hřmít, čnít* (oblastně české) / *hřmět, čnět* (spisovné). Sloveso *mít* má nespis. variantu *mět* (obl. mor.), *chtít* (spis.) / *chtět* (nespis., obl. mor.), *mlít* (spis.) / *mlet* (nespis.) aj.

Původně obecně české jsou podoby s *ej* v základu slova ve srovnání s *í/ý*. SSČ už některé z nich zaznamenává s charakteristikou hovorovosti, podoba s *i, ý* je neutrální, např. *zejtra/zíttra, zejtrěk/zitrěk, zejtrějš/zitrějš*. Variantní podoby slov *čepýřit se / čepýřit se, rejžák/rjžák, brejle/brýle* SSČ už také zachycuje, ale ráz hovorovosti neuvádí. Přesto se tvary s *ej* jeví jako hovorovější. (V moravském prostředí se pocítují jako prvek cizí a mohou nést expresivní zabarvení.) Expresivita odlišuje také varianty *sejčkovat* (hovor. expres.) / *sýčkovat, strejček/stryček* (strejček je chápáno jako expres, zdobnělina ke *stryc* a tato podoba bývá uplatněna i přeneseně – *mít někde strejčka*). Bez expresivity se jeví např. *rorejs/ rorýs* (obě podoby SSČ zaznamenává).

Tvarové varianty nejvýrazněji odrážejí pohyb v normě a jsou plně odrazem vývoje jazyka. Varianty nové mají charakter hovorový, vývojově starší podoby přecházejí nebo už přešly do pozice variant knižních.

Je to zřejmé při časování sloves ve tvarech přítomného času. Např. slovesa 1. třídy typu *peče, umře* mají v přít. čase v 1. os. sg. *peču, umřu / peku* (zast.) a ve 3. os. pl. *pečou, umřou / pekou, umrou* (zast.). Podobně slovesa *odteče, odtluče* aj. mají podoby *odtečul/odteku* (zast.), *odtečoul/odtekou* (zast.).

Slovesa 1. třídy typu *maže* mají rovněž stylově rozlišeny varianty v 1. os. sg. a ve 3. os. pl. přítomného času. Podoby 1. os. sg. na *-u* a 3. os. pl. na *-ou* jsou hovorové nebo neutrální, tvary 1. os. sg. na *-i*, 3. os. pl. na *-í* knižní až zastaralé. Např. *mažul/maži, mažoul/maží, pišul/piši, pišoul/piší, češul(česají)/češi* (knižní až zast.), *češou (česají) / češi* (zast., neuzívá se). Také v rozkazovacím způsobu je dvojí tvarové zakončení: *češ/česej*.

Výrazně dochází k vývoji a ke stylovému přehodnocení variantních podob u sloves 3. třídy typu *kryje* a u produktivního typu *kupuje*. Tvary na *-u* v 1. os. sg. a *-ou* ve 3. os. pl. přít. času mívají příznak hovorový a s velkou frekvencí užití získávají některá slova příznak stylově (slohově) neutrální. Tvary v 1. os. sg. na *-i* a 3. os. pl. na *-í* jsou neutrální s tendencí přecházet ke knižnosti. Např. *kryjul/kryji, kryjou/kryjí; myjul/myji, myjou/myjí; plejul/pleji, plejou/plejí; kupuju/kupuji, kupujou/kupují*.

Stylové rozlišení se projevuje také v infinitivu některých sloves, např. *pečil/péct, řícil/říct, zřici se / zřít se, odtécil/odtéct*. I když obě podoby SSČ zaznamenává bez příslušné stylové charakteristiky, přesto zakončení sloves *peči, odtéci* atd. je už pocítováno jako knižní.

U podstatných jmen se např. objevují varianty v mužském rodě u vzoru *pán* a *muž*, a to podoby 1. p. pl. na *-il -ové*. Např. *páni/pánové, muži/mužové, mývali/mývalové*. Podstatná jména typu *idealista* mívají rovněž dvě podoby: *idealisti/idealisté, scénáristi/scenáristé*. Tvaru na *-i* působícího hovorově může být užito jako prvku expresivního s příznakem hanlivým, např. *fašisti* aj. (Ale např. u varianty *pisálcil/pisálkové* se obě podoby jeví jako expresivní (hanlivé), jejich hodnocení souvisí s lexikálním významem slova, posuzujeme je jako varianty stylově nerozlišené, i když tvar *na-ové* působí knižně.) Stylové rozlišení spatřujeme také u typu *kritici* (hovor.) / *kritikové, teoretici* (hovor.) / *teoretikové* apod.

Podstatná jména rodu mužského a středního v 6. p. pl. na *-ách* nebo *-ích* přijímáme sice běžně jako stylově neutrální, ale přesto častěji užívaná koncovka *-ách* působí hovorově. Např. v *balíčcích/balíčkách, v ohniscích/ohniskách*.

U podstatných jmen rodu ženského *plst, mast, past, lest* aj. zaznamenává SSČ ve 3. p. pl. varianty *plstem/plstím, mastem/mastím, pastem/pastím...*, v 6. p. pl. *plstech/plstích, mastech/mastích, pastech/pastích* atd. (Ale

jako spisovná podoba existuje jen *kostem, předzvěstem, kostech, předzvěstech*; varianty s *-í-* jsou v těchto případech nespisovné.)

Stylově jsou rozlišeny také jmenné a složené tvary přídatných jmen. Jmenné (krátké) tvary mají ráz knižní. Např. *zdráv/zdravý, stár/starý, šťasten/šťastný*.

U zájmen se např. vyskytují varianty ve 2. a 4. p. sg. zájmen *já* a *on*: *mne* (knižní) / *mě*; *bez něho* / *bez něj* (tato podoba působí hovorově, i když SSČ stylovou charakteristiku neuvádí).

Slovotvorné varianty. Nejvýraznější stylový rozdíl mezi slovotvornými variantami nacházíme u názvů osob pojmenovaných podle místa jejich bydliště (event. podle původu). Jde o slova tvořená od místních jmen vlastních příponami *-an* a *-ák*. Druhá z přípon má příznak hovorový, ale hovorová podoba uvedených variant není dosud kodifikována. Např. *Brňan/Brňák, Moravan/Moravák, Pražan/Pražák, Hradečan/Hradečák, Ostravan/Ostravák, Vídeňan/Vídeňák*. (Podobu Vídeňák už SSČ zachycuje jako hovorovou.) Právě u tohoto typu jsou v dnešní době posuny stylistické charakteristiky velmi výrazné.

b) Prostředky syntaktické z hlediska slohu – syntaktické varianty

Slohové hledisko se také uplatňuje při volbě vhodných jazykových prostředků skladebních. Přihlížíme k základní funkci projevu, k jeho cíli a zaměření a ke stylovým faktorům dalším. Také v syntaxi (skladbě) máme možnost volby mezi prostředky synonymními a záleží na promyšlenosti a vytríbenosti našeho výběru. Některé syntaktické konstrukce se nám jeví jako slohově nepříznačné, neutrální, jiné jsou typické pro určitou komunikační oblast, pro projevy mluvené, dialogické apod.

Při posuzování členitosti věty z hlediska slohového užití představuje věta dvojčlenná s přísudkem slovesným nebo slovesně jmenným syntaktický prostředek stylově nepříznačný, neutrální. Jeví se jako zcela přirozené vyjádření o skutečnosti a uplatňuje se ve všech funkčních stylech. Věta jednočlenná už představuje výrazný stylistický prostředek. Její užití je vázáno na konkrétní situaci a vždy funkčně omezeno. Jednočlenné věty jsou součástí mluvených projevů a často s průvodní citovostí a expresivitou se uplatňují v bezprostředním dialogu. Také ve stylové oblasti umělecké se objevují v záměrně stylizovaném dialogu, při uměleckém popisu (líčení) krajiny, při popisu jednajících postav, při gradaci děje ve vypravování apod. Při stylizaci jich rovněž využíváme v esejistických textech, v řečnických projevech a v některých útvarech publicistiky. Pouze ve stylové oblasti odborné je jejich užití omezeno, popř. úplně vyloučeno.

Ze stylistického hlediska je v syntaxi závažná volba mezi **prostředky** tzv. **uvolněné** a **sevřené (neboli těsné, kompaktní) syntaktické stavby**. (Poučení o prostředcích uvolněné nebo sevřené syntaktické stavby viz současná syntaktická literatura oboru.) Uvolněnost a sevřenost představuje napětí mezi hovorovostí a knižností v syntaktické rovině (s tendencí postupu k hovorovosti) a plně charakterizuje vývojové tendence syntaxe současné češtiny.

Sevřenou syntaktickou stavbu zajišťují polovětné vazby přívlastkové, přístavkové, přechodníkové a infinitivní, převaha vyjadřování jmenného nad slovesným aj. Sevřenost syntaktických konstrukcí je vlastní všem intelektualizovaným projevům psaným, především stylu odbornému. (Viz též kapitola o stylu odborném.)

Uvolněná větná stavba souvisí s osamostatňováním částí výpovědi, s vytčením větného členu a s jeho dodatečným připojením. Stylové užití je široké. K tzv. osamostatňování dochází zcela spontánně ve stylu hovorovém; osamostatňování větných členů jako syntaktický jev hovorový stále více proniká do mluvených i psaných projevů stylu publicistického a populárně odborného. Setkáváme se s osamostatněním větného členu, části výpovědi, v souvětí pak s osamostatněním celé závislé vedlejší věty nebo jedné z hlavních vět souvětí souřadného. Nejčastěji jde o ten typ samostatného větného členu, na který navazuje řídicí věta ukazovacím (odkazovacím) zájmenem *to* ve spojení s přísudkem jmenným se sponou. Např. *Obchod s akciemi, to je další činnost nové firmy. – Tržní mechanismus, to jsou dvě slova, která dnes často slyšíme.* (Z tisku.) Tím, že autoři formálně vyčlení větný člen nebo část výpovědi, vyjadřují také svůj citový vztah a postoj k obsahu sdělení. Vytčení vede současně ke zdůraznění. Svědčí o tom např. tyto doklady z hovoru *Nákup, ten je pro něho maličkost. – Babička, ta nás v neděli překvapila. – Porážka, ta nás mrzela.*

Častým jevem v publicistice a v oblasti **populárně** odborné je také osamostatňování rozsáhlejšího výčtu, který chce autor zdůraznit. Tímto členěním se **urychluje** projev, ale současně vytvářející se výčtová linie klade

větší nároky na pozornost adresáta. Např. *Masážní spolek, měly na úmysl, osoby, tvrdím zůsta – to jsou místa, kde se prokáže, jak jednotlivé pracovní kolektivy pochopily záporou hospodářskou politiku. – Místový charakter soužití, úcta ke každé sebemenší zemi, respektování jejího práva na vlastní osud, dobrušování mínění rovnoprávnosti a nevměšování – to vše jsou rysy, které mají od počátku přitažlivou sílu.*

Srovnáme-li osamostatňování částí výpovědi s variantně možným užitím syntaktických prostředků pravidelné a intelektualizované syntaktické stavby, vystupují všechny typy osamostatnění jako výrazné syntaktické prostředky stylově příznakové.

Totéž lze konstatovat i o antepozici vedlejších vět, zvláště obsahových vět oznamovacích (nejčastěji předmětných nebo podmětných). Opět se s tímto jevem setkáváme především ve stylu hovorovém, druhotně v některých dílčích sférách publicistiky, zvl. v projevech řečnických. Např. *Že jsem nestihla všechno zařídit, to ti nemusím říkat. – Co nám nevyšlo, (to) bylo počasi. (Z rozhovoru.) – Že se jim to vcelku daří, potvrzují i namátkové prověrky inspekce. – V čem se letos vyskytly nedostatky, (to) jsou papírové kelímky. (Z tisku.)* Sémantická náplň těchto formálně hovorových schémat není vždy hovorová. Opačný sled vět také mobilizuje adresátovu pozornost a antepozicí může být podtržena závažnost a naléhavost sdělení.

Odlíšnou slohovou hodnotu má také **vyjadřování slovesné** a **jmenné**. Vyjadřování jmenné je typické pro psané projevy stylu odborného a zčásti i publicistického a jeví se jako slohově příznakové. Jmenný ráz mají všechny polovětné vazby, dále vyjadřování multiverbizované, vazby se slovesným podstatným jménem. Slovesné vyjadřování je zcela přirozené a jako stylově neutrální prostředek vyhovuje každé běžné komunikaci. Užívá se ho ve všech funkčních stylech, ale vzhledem k živosti a dynamičnosti převládá ve stylu hovorovém.

Také všechny **zvláštnosti a nepravidelnosti větné stavby** se uplatňují diferencovaně, a to jako slohově příznakové především v projevech mluvených, zvl. ve stylu hovorovém. S určitým záměrem některé pronikají i do mluvených a psaných projevů jiných stylů. K nepravidelnostem syntaktické stavby patří věty neúplné (eliptické), neukončené výpovědi (apoziopeze), vsuvky (parenteze), samostatné – tj. vytčené nebo dodatečně připojené větné členy. S výjimkou vsuvky mohou být všechny uvedené syntaktické jevy nositelem citového postoje autora ke sdělení. Pouze vsuvka se může objevit bez průvodní emocionality a např. styl odborný jí využívá pro včlenění poznámek, odkazů, vysvětlivek a jiných doprovodných údajů sdělení. Působivé jsou vsuvky ve všech projevech mluvených, zvl. ve sféře řečnictví.

Při posuzování syntaxe z hlediska slohového vyvstává často otázka, zda jsou některé syntaktické konstrukce výrazně stylově příznakové, zda jsou příznačné jen pro jednu funkční stylovou sféru. Z hlediska slohového je významnější rozdíl jen mezi syntaktickými prostředky s výrazným charakterem hovorovosti a knižnosti (včetně uvolněné a těsné syntaktické stavby). Podstatně se proto od sebe liší syntaktická stránka stylu hovorového a odborného. Jen o ojedinělých syntaktických konstrukcích můžeme tvrdit, že jsou výhradně hovorové, odborné, publicistické nebo umělecké. Zpravidla se objevují ve všech funkčních stylech, ale s odlišnou frekvencí užití.

Např. pro sportovní publicistiku jsou typické syntaktické konstrukce typu *mužstvo útočilo Dvořákem*, pro úvodník nebo naléhavě přesvědčující komentář (i ve sportovním zpravodajství) je charakteristický vytýkáci opis typu *byl to dobrý kolektiv, který dokázal, a byli to právě soupeři, kteří rozhodli další zápas*.

V oblasti publicistické, populárně odborné i v dílčí sféře administrativní se také objevují stylově příznakové konstrukce typu *... s tím, že ...*, např. *záležitost byla projednána s tím, že budeme i nadále věnovat pozornost této problematice, – vyznamenání bylo odmítnuto s tím, že v návrhu musí být vyjádření zaměstnavatele*.

V uvedených komunikačních sférách se také setkáváme s nepravými větami účelovými, např. *soupeři zvýšili tempo, aby v závěru bylo štěstí na jejich straně*. Dále se setkáváme s uvozenými, tj. vytčenými vedlejšími větami formálně podmínkovými, které však nevyjadřují pravou podmínku (nepravými), např. *Použil-li Bedřich Smetana při kladení základního kamene Národního divadla rčení V hudbě život Čechů ..., pak právě realizace naší kulturní politiky přispěla nebyvalou měrou k rozmachu kultury a umění*. Časté jsou v publicistice souvětí s juxtapozicí vět, např. *Družstvo je v psychické pohodě, u nás máme kompletní kádr hráčů*.

Rovněž výskyt spojek uplatňovaných v jednotlivých stylových oblastech nelze z hlediska stylistického opomíjet. Ve sféře hovorové, publicistické a dílčí sféře populárně odborné se při řetězovém nastavování vztažných vět setkáváme s přetížeností spojky *kteří*, např. *Pracující splnili závazek, kterým chtěli pomoci rumunským přátelům odstranit škody, které byly způsobeny zemětřesením*. V oblasti populárně odborné

a v publicistické dochází k přetíženosti spojky *když*, zvl. v nečasových větách, např. *Závod dosáhl dobrých výsledků, když zvýšil objem výroby o 13 procent.* – *Pololetní bilance ve výrobě zboží skončila pro zaměstnance úspěšně, když plán překročili o více než tři milióny korun.*

Posuzovat syntaktickou rovinu z hlediska slohu je (ve srovnání s rovinou lexikální) do značné míry problematické. Většina syntaktických prostředků má tendenci ke stylové nepříznačnosti, neutrálnosti, popř. se syntaktické jevy objevují v jednotlivých stylových sférách s různou frekvencí užití.

5. Stylistické příznaky v souvislosti s gramatickými kategoriemi, se změnou rekce, se slovosledem

Dynamika současného jazykového systému je úzce spjata se stylistickou a částečně také se sémantickou diferenciací jazykových prostředků dubletních, a tedy i s variantností ve vyjadřování. Dochází ke stylistické konkurenci dubletních podob fonologických, morfologických, slovtvorných a syntaktických a jejím výsledkem jsou varianty stylově příznakové a nepříznačové. (Viz výklady předchozí.)

Obdobně také dochází ke **stylové konkurenci** u některých **variant**, které jsou rozlišeny gramatickými kategoriemi. Při vyjadřování kategorií jmen a sloves se neseťkáváme vždy s jazykovými prostředky stylově nepříznačovými, neutrálními, ale musíme počítat s jejich možným stylovým omezením, s příznačností.

Některá podstatná jména mají **dvójí rod**, který je **odlišen stylisticky**, a to s rozdíly na ose hovorovost – knižnost, s rozdíly v dobovém užití, ve frekvenci užití aj. Např. *kníže* (rod. *m.*) / *kníže* (rod. stří., zast.), *brambor/brambora* (obě podoby jsou podle SSJČ spisovné, odlišné nejen významově, ale i slohově; užívání podoby *brambor* se váže k oblasti české a slovo je odborným názvem pro bylinu, rod ženský *brambora* je spjat s názvem bramborové hlízy a této podoby se užívá převážně v oblasti moravské).

Stylisticky příznaková je také **záměrná neshoda mezi podstatným jménem rodu mužského a jeho přívlastkem postponovaným**. Přídatné jméno v postavení přívlastku mívá v některých případech tvar ženského rodu, např. při zvolání *kluku hloupá, člověče nešťastná, ty chlape mizerná*. Tyto ustálené podoby s porušením shody jsou výrazně expresivní.

Osobitě stylově zabarvení mezi pády má tzv. **nominativ jmenovací**. Může být variantou téhož podstatného jména v jiném než nominativním pádě (*ve městě Prahá/Praze*), nebo může jít o variantu ke shodnému přívlastku, nejčastěji anteponovanému (*z obvodu Praha II / z druhého pražského obvodu*). S nominativem jmenovacím se setkáváme v komunikátech administrativních, částečně také ve stylu odborném, v dílčí komunikativní sféře právní a vojenské. Např. *jednotky budou přesunuty z prostoru Pelhřimov do prostoru Mikulov* (z prostoru Pelhřimova do prostoru Mikulova, z pelhřimovského prostoru do prostoru mikulovského), *v okrese Znojmo* (ve znojmském okrese).

Stylově příznakové je užití 3. pádu osobního zájmena *ty* a *vy* v citově zabarveném projevu, při zvolání, údivu apod. Jde o tzv. **dativ etický**. Např. *To ti byla zajímavá kniha.* – *To vám byla krása.* – *To vám bylo pěkné počasí.*

Stylově zabarven je také 2. pád typu *nezná míru, není předpokladu, neminul cíle* apod. Říkáme mu tzv. **genitiv záporový**. V současnosti je přijímán jako výrazový prostředek příznakový, a to knižní. Jako prostředek stylisticky neutrální mu konkuruje 4. pád, např. *nezná míru, není předpoklad, neminul cíl*.

U sloves při vyjadřování kategorie osoby se stylová příznačovitost týká **oslovování** pomocí 3. osoby sg. (tzn. onkání, onakání) a 3. osoby pl. (tzn. onikání). Jde o prostředky zastaralé a dnes funkčně uplatňované už jen zcela záměrně ve stylu uměleckém.

Se záměnou čísla u sloves se setkáváme v projevech oblasti odborné a publicistické. Autor se v projevu vyjadřuje nikoli v 1. osobě sg., ale v 1. osobě pl. Tato záměrná záměna čísla se nazývá **plurál autorský**. Dodává sdělovaným myšlenkám obecnou platnost a vyjádření má ráz objektivní.

Ve vztahu ke sdělované skutečnosti můžeme při stylizaci vhodně využít také záměny času a děje minulé můžeme vyjádřit tvarem přítomného času sloves dokonavých a nedokonavých. Jde o tzv. **prézens historický**. Je příznačný pro živý projev mluvený a funkčně je využíván ve stylu umělecké literatury. Uplatněním prézentu historického můžeme zvýšit působivost **vyprávění** a docílit výraznějšího dějového napětí.

Při volbě slovesného způsobu je třeba přihlídnout k celému kontextu. Např. podmiňovacím způsobem nemusí být vždy vyjádřena jen podmínka, za níž by děj probíhal, ale své specifické stylové uplatnění má jako tzv. **kondicionál zdvořilostní**. Např. *Prosil bych jednu kávu. – Chtěla bych vás seznámit s programem studia.* (Stylově neutrální: prosím kávu, chci vás seznámit...)

Také mezi dvojitou formou **vyjádření trpného rodu (pasíva)** jsou rozdíly v uplatnění. Pasívum zvrátané typu *odpracovalo se* představuje jazykový prostředek neutrální a rozšířený především ve stylu hovorovém. Opisné pasívum typu *bylo odpracováno* přijímáme jako příznakové, knižní, často uplatňované v psaných komunikátech publicistických, odborných a administrativních.

Probíhající **změna rekce** u některých **slovesných vazeb** bývá spojena se stylistickou diferenciací. Rovněž u slovesných vazeb se projevuje příznakovost a současně dochází k posunu ve stylistické charakteristice. U vznikajících variant dochází k **rekční konkurenci**. (Slovesné vazby rekční patří do systému prostředků syntaktických, ale v souvislosti s vazbami na jednotlivé pády bude o nich pojednáno zde.) Vazby genitivní nabývají charakteru knižnosti a stále více se utvrzují vazby akuzativní jako vazby hovorové a neutrální. Např. *potřebovat pomoci/pomoc, použít rady/radu.*

Podobně sledujeme stylistickou příznakovost ve vazbách *učit se čemu / učít se něco*. Např. *učit se cizímu jazyku* (síla stylistický příznak knižnosti) / *učít se cizí jazyk* (přijetí do komunikace bez zábran, tj. jako stylisticky neutrální).

Vedle stylistického odlišení (viz hovorovost – knižnost, popř. archaičnost) je užití konkurenčních vazeb vázáno na rozdíly generační. Např. *dosáhnout důchodového věku* je varianta stylisticky neutrální, ale už neužívaná důsledně všemi, neboť mladší generace dává v běžně mluvených projevech přednost akuzativnímu spojení *dosáhnout důchodový věk*. Vazbu chápe jako hovorovou a neutrální; proniká do úzu.

U některých sloves už vývojové diferencní tendence postoupily natolik, že vazba akuzativní je dnes kodifikována jako jediné možné. Např. *žádat pomoc, hledat pomoc.*

U jiných je naopak jediné možné vazba genitivní, např. sloveso *dosáhnout* vyžaduje vazbu s 2. pádem, tj. *dosáhnout čeho*. Např. *dosáhnout pěkných výsledků, nebývalých úspěchů, vytčeného cíle, vysokého věku.* (Spojení *dosáhnout úspěch, cíl, vysoký věk* kodifikace nedovoluje.)

Stylově se specifikují také funkce a významy jiných pádů. Existuje např. rozdíl mezi neutrálně pojiímanou vazbou *učit se řezníkem* a vazbou hovorovou *učit se na řezníka*.

Posuny ve stylistických charakteristikách všech jazykových prostředků souvisí mj. i s demokratizací spisovného jazyka. Nejintenzivnější jsou posuny tam, kde se v systému objevují prostředky dubletní a komunikant má možnost vybírat mezi nimi jako mezi prostředky variantními, konkurujícími si. **Dubletní podoby fonologické, morfologické, slovtvorné a syntaktické vystupují navzájem v textu jako výrazové prostředky konkurenční a jejich konkrétní slohová hodnota je vždy vázána na jejich stylistickou charakteristiku a na kontext.** Výsledná komunikační variantnost souvisí především se stylistickým rozrůzněním (s hovorovostí a knižností, generační zvyklostí v užití apod.), méně pak s diferencemi sémantickými. (Někdy nás běžný úzus zavádí až za hranice spisovné normy.)

Uvedené poznatky o stylistice jazykových prostředků nejsou vyčerpávající teorií, ale jen ilustrací slohové hodnoty jazyka. (Blíže viz literatura doporučená.) Bylo by třeba se také zamyslet nad variantností spojek, předložek, nad užíváním příslovcí a nad slovoslednými záležitostmi. Všude tam, kde jazyk jako systém (langue) poskytuje dvě i více možností k dosažení téhož komunikativního cíle, je třeba dubletní podoby posoudit i ze stylistického hlediska a provést náležitý výběr z prostředků vzájemně si konkurujících. (Jelínek, M. 1974, 1995.)

Úkolem současné stylistiky (při vzájemném vztahu s lexikologií a gramatikou) je popsat stylistickou variantnost výrazových prostředků (zvl. jazykových), naznačit stylistickou konkurenční schopnost jazykových prostředků a příslušné vývojové tendence funkční stylové diferenciacie jazyka, k nimž v procesu jazykové komunikace dochází. Jen s úplně popsanou stylistickou systematikou může český jazyk ve svém systému plně obstát jako dokonalý a funkční komunikativní prostředek. Současný stav jazyka ukazuje, že na dynamice jazyka, na vývoji stylistických charakteristik ve všech jeho rovinách se především výrazně podílejí mluvené projevy všech komunikativních sfér, zvláště sféra publicistická.

VII. Funkční styly

1. Vývoj názorů na funkční stylovou diferenciaci a přínos české lingvistiky teorii funkčních stylů

Současné pojetí stylové diferenciaci češtiny vyrůstá z dědictví funkční lingvistiky 20. a 30. let 20. století. Rozvoj funkcí jazyka ve společnosti a posuny kritérií pro hodnocení a vymezení stylů vedly sice ke změnám v počtu a charakteristice stylů, nezměnil se však základní přístup k řešení celé problematiky.

Ani dnes se poznání současného spisovného jazyka neobejde bez teorie stylové diferenciaci. Její problematice věnovala česká jazykověda náležitou pozornost neustále, neboť posuzování jazykových jevů z hlediska stylistického je vždy proces vývojový a stylové rozptěti spisovného jazyka se mění.

V procesu komunikování stojí na jedné straně komunikant – mluvčí nebo pisatel, tj. autor projevu, jeho odesílatel, subjekt, na druhé straně stojí jiný komunikant – posluchač nebo čtenář, tj. příjemce, adresát. Mezi nimi probíhá ústní nebo písemná verbální komunikace. Komunikáty vznikají v těsné závislosti na obou aktérech jazykové komunikace – na komunikantech. Úroveň stylu je vždy poplatná intelektuální úrovni a vyjadřovacím schopnostem komunikanta, jeho vztahu k tématu, obsahu sdělení, k adresátovi a k faktorům dalším. Každá verbální komunikace sleduje určitý cíl a funkci. **Výsledkem působení všech komunikačních a stylových faktorů je diferenciaci jazykových stylů.**

Rozsah stylové diferenciaci jazyka je odrazem funkce jazyka ve společnosti. Připomeňme si některé myšlenky z minulosti. Již první stylistické teorie, které se v české lingvistice objevily na rozhraní 20. a 30. let minulého století v přednáškách a člancích Pražského lingvistického kroužku, se stylovou diferenciaci spisovného jazyka počítají. Náčrt stylistického rozrůznění jazykových prostředků spisovného jazyka podává souhrnně B. Havránek v rozsáhlém článku Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, zvláště v kapitole Funkční rozlišení spisovného jazyka (Havránek, B. 1932) a později ve studii K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka (Havránek, B. 1942). Společně s B. Havránkem už od 30. let 20. století proboujel funkční pohled na jazyk, na jazykovou správnost a kulturu jazyka také Vilém Mathesius. Všechny počáteční teorie zdůrazňovaly existenci funkčních jazyků, v podstatě už šlo o funkční styly. O funkčním aspektu pojednává rovněž článek J. V. Bečky O úkolech funkční linguistiky. (Bečka, J. V. 1939.) Výstižně vymezuje rozsah funkčních stylů češtiny B. Havránek v heslech pro Ottův slovník naučný nové doby (1940, přetištěno 1962) a toto Havránkovo pojetí v podstatě uznává koncem 40. let a v letech dalších také J. V. Bečka. (Bečka, J. V. 1948). Zabýval se zejména popisem stylových vlastností češtiny a rozlišoval tzv. funkční podoby spisovného jazyka neboli funkční jazyky (umělecký, vědecký, praktický – jazyk úřední, hospodářský, novinářský).

V návaznosti na tyto první počátky funkčního pohledu na jazyk jsou styly spisovného jazyka v celém dalším období definovány konkrétní specifickou funkcí, kterou verbální komunikáty plní. Jako základní funkční styly spisovného jazyka bývaly v tradicích české funkční stylistiky a v návaznosti na dědictví pražské funkční lingvistiky uváděny tyto: styl odborný (původně naučný, vědecký jazyk), styl umělecký (původně uváděný jako jazyk básnický) a styl hovorový. Hovorová forma spisovného jazyka bývala uváděna jako jazyk konverzační, a to pro odlišení od užívaného pojmenování lidový jazyk. Rovněž býval uváděn jazyk pracovní (věcný) jako protíváha jazyka vědy. Přitom vždy byly odlišovány stylistické teorie od praktického stylistického uplatnění jazykových prostředků.

Vyvíjející se názory na stylovou mnohotvárnost jsou v počátcích funkční stylistiky a ve všech následujících letech vždy spojovány se jménem B. Havránka a V. Mathesia. Připomínáme-li přínos funkční lingvistiky a myšlenky z prací B. Havránka a V. Mathesia a jiných členů Pražského lingvistického kroužku z 20. a 30. let 20. století, činíme tak proto, že na jejich odkaz navazují mnohé myšlenky současné teorie české stylistiky. (Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. 2008.)

Základní orientaci v klasifikaci funkčních stylů přinesla konference o otázkách stylu a stylistiky, kterou v 1954 v Liblicích uspořádal Ústav pro jazyk český ČSAV. Konference byla vedena snahou přesně vymezit a jednoznačně pojímat základní stylistickou terminologii a řešila problematiku funkčních stylů. K rozvoji stylistické teorie přispěli svými referáty M. Jelínek, K. Hausenblas, P. Trost, J. Filipec, E. Pauliny a další.

(Viz příspěvky z konference otištěné ve Slově a slovesnosti v 1955). Zvláštní pozornost byla mj. věnována rozvíjícímu se stylu novinářskému, publicistickému. V počátcích budování stylistické teorie přispěla k rozvoji poznatků o publicistickém stylu také práce M. Jelínka O jazyku a stylu novin. (Jelínek, M. 1957.)

F. Trávníček stylovou klasifikaci více diferencoval. Vymezoval styl odborný teoretický a odborný praktický, dále styl novinářský, řečnický, úřední, společenský (zahrnující oblast společenské konverzace) a styl umělecký. (Trávníček, F. 1953.)

Další podrobnější charakteristiku stylové diference zpracovává A. Jedlička. Věnuje se stylu hovorovému neboli běžně dorozumívacímu, dále stylu odbornému, publicistickému a uměleckému, i stylu projevů esejistických. (Jedlička, A. 1963, 1970 aj.)

Ze stylistických prací, které vycházely v posledních letech a které se týkaly funkčního rozvrstvení jazyka a pojetí funkčních stylů, zasluhují pozornost (kromě jmenovaných) také monografie, studie a články F. Daneše, J. Krause, J. Chloupka, Jar. Hubáčka, J. Hoffmannové, S. Čmejkové, J. Bartoška aj. Systematicky jsou výklady funkčních stylů podány ve třech stylistikách kolektivu autorů M. Čechové, J. Chloupka, M. Krčmové a E. Minářové (1991, 1997, 2003) a v nejnovější stylistice kolektivu autorek M. Čechové, M. Krčmové a E. Minářové s názvem Současná stylistika (2008).

2. Stylová diference – současný stav, styly primární a sekundární

Posuzujeme-li stylové rozpětí současné komunikace v češtině (ostatně i v kterémkoli jiném jazyce), je zřejmé, že můžeme vycházet z různých aspektů a v důsledku toho pak dospívat k rozličné stylové klasifikaci. Je rovněž nesporné, že styl je vždy záležitostí komplexního pojmání vyjadřovacích kvalit celého textu a vyjevuje se nám posouzením stylové podoby konkrétní komunikace z hlediska tematického a obsahového, textového (kompozičního), ale především jazykového – stylizačního neboli formulačního.

Stylistiky už tradičně přináší klasifikace textů ve vztahu k jejich stylu a teorie o stylech se povětšinou odvíjejí od objektivních stylovtvorných faktorů, které utváření stylu ovlivňují. Přihlíží se především k funkci.

Klasifikace objektivních stylů, které jsou obvykle uváděny jako funkční styly spisovného jazyka, je jedna z možných teorií stylové diference jazyka vedle teorií jiných. Tak rozlišujeme v podstatě dělení na styly subjektivní proti objektivním, které nastínil např. M. Jelínek v Příruční mluvnici češtiny (Jelínek, M. 1995). Dále lze dělit styly na sdělovací a esteticky sdělné, na styly primární a sekundární, styly komunikace mluvené nebo psané, připravené nebo nepřipravené atd., popř. v návaznosti na antiku na styly vysoký, střední a nízký. Se zdůrazněním funkce vymezujeme objektivní styly funkční.

Výsledná klasifikace textů podle jejich stylů (i samotná klasifikace stylů v teorii stylistiky z hlediska její systematiky) a rovněž pak jakékoli členění textů záleží na tom, jakou míru abstrakce sledujeme a přijímáme, při jaké míře zobecnění k jakékoli stylové nebo jiné typologii textů přistupujeme.

Texty lze sledovat, jak bylo uvedeno, především z hlediska tradiční funkční stylové diference a posléze v komunikaci odhalovat a popisovat ustálená nebo ustalující se schémata vyjádření, opakující se výrazové prostředky a celé modely nebo vzorce, textové struktury, druhy textů, typy, formy nebo žánry a útvary. Uvedená terminologie je rozkolísaná, mnohdy se termíny překrývají, neboť text je jev interdisciplinární povahy a o jeho posouzení usiluje více vědních oborů a jejich disciplín.

Funkční pojetí klasifikace stylů současného spisovného jazyka, uplatňované také ve školním vyučování, vychází z původní Havránkovy klasifikace a z teorie A. Jedličky. Jedličkovo pojetí tří druhů stylových jevů je přijímáno jako **základní kritérium pro vymezení každého z funkčních stylů**. Jsou to stylová oblast (sféra) a její funkce, stylová vrstva a stylový typ. (Jedlička, A. 1970, 1974.) Tato teorie posuzuje verbální komunikáty z hlediska jejich funkce, kterou v určité komunikační sféře plní, dále z hlediska příslušnosti komunikátu k určité stylové oblasti, jež je charakterizována stylovou vrstvou a stylovým typem.

Stylovou sféru (oblast) představují komunikáty, které mají přibližně stejné nebo podobné vlastnosti nebo rysy, plynoucí z podobnosti stylových norem. Projevy jedné stylové oblasti se vždy vyznačují společnou **základní funkcí**. **Stylovou vrstvou** tvoří specifická vrstva jazykových prostředků příznačná pro danou stylovou oblast. V každé stylové oblasti pak existují **stylové normy**, které jsou jí vlastní a pro ni specifické. Souhrn stylových norem bývá označován jako stylový typ.

Stylová klasifikace je výrazně diferencovaná, neboť vychází z rozmanitých funkcí jazyka, z různých komunikačních situací, záměrů a ze všech působících objektivních faktorů. Podle dominantní stylové funkce faktorů objektivních, jímž je základní funkce projevu, existují **styly sdělovací** a **styly esteticky sdělné**. Mezi sdělovací styly patří styl hovorový, publicistický, odborný a administrativní. V této komunikaci vystupuje do popředí věcná stránka sdělení, a proto styly odborný, tj. vědecký i populárně odborný, dále styl administrativní a publicistický lze označit za **styly věcné**. Styly esteticky sdělné představují dílčí styly prózy, poezie a dramatu, pro něž se vžil nadřazený a zobecňující název styl umělecký, popř. styl umělecké literatury.

Jako základní funkční styly bývají nyní v českých stylistických pracích nejčastěji uváděny tyto funkční styly: odborný, administrativní, publicistický, umělecký (styl umělecké literatury), řečnický a hovorový neboli běžně dorozumivací. Právě jeho vymezení mezi ostatními funkčními styly spisovného jazyka se jeví do jisté míry problematické, neboť hovorovost a vůbec běžná komunikace, pro kterou je charakteristická vlastnost hovorovosti, většinou nebývá spisovná. Proto nelze o spontánních komunikátech, které jsou bezprostřední a nepřipravené, mluvit jako o hovorovém stylu spisovného jazyka. V neoficiálních (soukromých) komunikačních situacích je nespisovná komunikace těsně spjata se zvyklostí individuálního vyjadřovacího stylu autora a nespisovnost se očekává. Ostatně s přesahy do nespisovné komunikace počítáme také v jiných stylových sférách, např. v mluvené populárně odborné komunikaci (zvl. v polooficiální), dále v mluvené publicistice, a to zvl. ve sféře sportovní publicistiky, dále při záměrné stylizaci hovorovosti v uměleckém textu.

U všech funkčních stylů vymezených základní funkcí komunikátu můžeme ještě přihlédnout k jiným objektivním stylovým faktorům, a proto se při každém dalším zpřesňování stylů setkáváme s výskytem jejich **podoblastí, úseků, dílčích stylů**. Tak např. u stylu hovorového se jeví jako odlišné a v mnohé protikladné projevy mluvené ve srovnání s projevy psanými, projevy předem připravené (a to písemně, komplexně zpracované, připravené v tezí, v bodech, nebo alespoň dobře promyšlené atp.) a naprosto nepřipravené, spontánní. Výrazně se liší projevy monologické a dialogické. Je rovněž rozdíl mezi projev adresovanými malému nebo většímu kolektivu posluchačů a čtenářů, dále mezi projevy realizovanými ve známém nebo cizím prostředí (včetně způsobu vžitého a obvyklého kontaktu s adresátem), rozdílné jsou také projevy v prostředí dobrém nebo špatném i co do kvality (hlučnost, klid...) atd. Se všemi těmito ovlivňujícími faktory a s jejich vzájemným kombinováním počítáme i u dalších stylů, zvl. např. u stylu publicistického. Sféra mluvených publicistických projevů se opět vyznačuje svérázným rysem, nebo většinou nejde o projevy zcela spontánní, ale vždy pečlivě připravené a teprve druhotně inscenované jako bezprostřední reakce, volný rozhovor, přímá diskuse apod. Specifický ráz mají také publicistické projevy předem psané, ale určené k ústnímu přednesu. Složitější situace je u stylu uměleckého, jehož zkoumání je nejen předmětem zájmu lingvistiky, ale i literární vědy, teorie literatury a estetiky.

Stylové rozpětí v učebnicích češtiny ani ve stylistických monografiích nepředstavuje absolutní výčet stylů, ale pouze jeden z možných zobecňujících pohledů na mnohotvárnost stylového rozpětí češtiny a autoři učebnic a stylistických monografií zdůrazňují **dynamičnost** a neustálé **proměny stylů**. **Vznik a vývoj stylů** je třeba chápat jako **nepřetržitý proces**, neboť nové komunikační potřeby a jim odpovídající a postupně se ustalující úzus vyjadřování v nových komunikačních situacích jsou faktory, které podmiňují vývoj nových stylů. V souvislosti s rozvojem společnosti dochází, jak bylo uvedeno, k novým komunikačním situacím a v důsledku toho také k novým stylovým proměnám, k modifikaci tradičně uváděných stylů. Vznikají **styly odvozené, pomezí, označované jako styly sekundární**.

V současné teorii funkčních stylů zůstává ještě teoreticky plně nezpracováno pojetí těchto nově se vyhraňujících komunikačních sfér, např. oficiální komunikace mezi manažery, podnikateli, komunikace elektronická – styl emailových zpráv i krátkých zpráv prostřednictvím mobilu – tzv. styl „esemesek“. Problematice stylu dopisů – epistolárnímu textu – se např. věnuje M. Jelínek, A. Macurová, Z. Hladká, jazyk a styl v korespondenci elektronické nalézáme v pracích J. Hoffmannové, S. Čmejrkové, M. Krčmové, O. Müllerové. Zkoumá se jazyková a stylová podoba soukromé korespondence mladých lidí, a to jak klasických dopisů, tak elektronických zpráv. (Hladká, Z. 2005.)

Pozornost by zasluhovalo také zkoumání **stylové podoby** osobitě oblasti společenské konverzace, včetně vžitých konvencí v projevech oficiálních i **soukromých** dialogických.

Komplexní další zpracování bude vyžadovat také rozvíjející se styl řečnický s prvky stylu publicistického, odborného nebo uměleckého. Existenci rétorického stylu, stejně tak jako existenci celé stylové oblasti řečnické, předpokládáme už ve starém Řecku a objevoval se také ve stylu našich středověkých i pozdějších kázání. Ve vývoji stylistické teorie uváděl styl řečnický např. F. Trávníček, J. Hubáček, J. Kraus, E. Lotko aj.

Rovněž stylu církevní komunikace bude třeba se i nadále věnovat. Uvedený styl není zatím pojímán mezi základními funkčními styly, i když se mu už v posledních letech věnuje stále více badatelské pozornosti (např. N. Kvítková, K. Komárek, N. Bayerová, M. Grygerková, Jos. Hubáček, Z. Kovalčík, O. Müllerová, E. Minářová, M. Laštovičková).

Jako svérázný z funkčního pohledu se jeví styl esejistický. Tradičně bývá charakterizován (např. u A. Jedličky) jako symbióza některých prvků stylu odborného a uměleckého.

Ze stylu odborného se odvíjí a specifikuje také styl učební, který zajišťuje předávání odborných poznatků z aspektu didaktické prezentace učiva.

Svrázný stylový typ představuje styl korespondence – tzv. styl epistolární.

Uváděná funkční stylová diferenciací češtiny je ve stylistické systematice pouze jednou z možných teorií stylové klasifikace vedle teorií jiných. Nabízí se diferenciací s přihlédnutím k jiným stylovtvorným faktorům, např. jako stěžejní se jeví, jak už bylo uvedeno, odlišení objektivních stylů od stylů subjektivních. A od základních stylů se jako jejich modifikace odvíjejí další styly.

V posuzování stylů při vši složitosti různých pohledů a při množství existujících stylovtvorných faktorů, které mají schopnost vystupovat jako vymezující kritéria pro určitý styl, se jeví únosné vycházet jen z jednoho klasifikujícího kritéria – z funkce projevu. (Pro potřeby školy je toto zjednodušení v pohledu na styl přímo nezbytné.)

Klasifikace základních funkčních stylů spisovného jazyka se jeví takto:

a) Styly sdělovací, věcné:

- styl hovorový,
- styl odborný (se všemi dílčími stylovými sférami),
- styl administrativní (s dílčími sférami),
- styl publicistický (s dílčími sférami stylu zpravodajského a publicistického analytického),
- styl řečnický (pouze některé druhy řečnických projevů, např. politické, publicistické, soudní apod.).

b) Styly esteticky sdělné:

- styl umělecký – styl prózy, poezie a dramatu,
- styl řečnických projevů slavnostních (oslavných, příležitostných),
- styl esejistický (s návazností na styl odborný),
- některé žánry publicistického stylu beletristického.

Mezi funkčními styly můžeme rozlišit **styly základní** (označované jako **styly primární**) a **styly** o nich **odvozené, styly přimykající se** nebo **pomezí** (označené jako **styly sekundární**). Ty se přimykají k některému stylu základnímu, popř. se nacházejí na rozhraní dvou nebo několika stylů, mají s nimi stejné některé dílčí funkce, vlastnosti i výrazové prostředky. Např. styl esejistický nacházející se na pomezí stylu odborného a uměleckého, styl jednací, styl učební.

Přehled funkčních stylů

funkce a jiný konstituující faktor	funkční styly	
	základní (primární)	Odvozené, pomezí, přimykající se (sekundární)
prostě sdělná, komunikativní, mluvenost	1. styl hovorový	styl společenské konverzace, styl epistolární (s prvky stylu uměleckého nebo odborného)
odborně sdělná a vzdělávací, pojmovost	2. styl odborný – styl vědeckých textů (teoret.) – styl populárně odborných textů – styl odb. praktický, pracovní	styl učební
		styl jednací
direktivní (řídící), zpravovací, jednací	3. styl administrativní – styl obchodní korespondence – styl vyhlášek a nařízení, direktivní – styl jednací	styl inzerce
sdělná a ovlivňovací, získávací (persvazivní)	4. styl publicistický – styl žánrů zpravodajských – styl žánrů analytických – styl žánrů beletristických	styl reklamy a inzerce
Informativní a persvazivní, (sdělná, působící, ovlivňovací)	5. styl řečnický – styl odborného řečnictví – styl politické řeči – styl soudní řeči – styl církevní řeči (kázání) – styl řeči příležitostných, oslavných, slavnostních	
esteticky sdělná	6. styl umělecký – styl prózy – styl poezie – styl dramatu	styl esejistický (na pomezí mezi stylem uměleckým a odborným)

Funkční styly jsou neustále ve vývoji, protože i sám jazyk se neustále vyvíjí a přizpůsobuje se novým vyjadřovacím potřebám, jimž slouží.

Uvedené funkční styly můžeme charakterizovat z hlediska kritérií, jimiž jsou vymezovány, definovány. **Jako definující neboli konstituující faktory** pro existenci funkčního stylu přijímáme tyto pojmy:

- **základní funkce** komunikátu (popř. funkce dílčí) a příslušnost k určité **stylové sféře (oblasti)**, dále existence stylových faktorů působících na vznik komunikátu a vlastnosti komunikátu (např. u stylu hovorového je konstituující vlastností mluvenost, u stylu odborného je určující vlastností pojmovost),
- **stylová vrstva** specifických jazykových prostředků;
- **stylové normy**, které bývají respektovány při výstavbě komunikátu a tvoří jeho **stylový typ**.

Při hodnocení každého z funkčních stylů pojmáme jazykový (verbální) komunikát jako celek a posuzujeme ho komplexně ze všech těchto aspektů.

Styl textu, především funkční styl, byl v duchu dědictví pražské funkční lingvistiky (a též stylistiky) **přijímán** jako integrační činitel textu a jako jeho jednotící princip. Nejinak je tomu i v současné stylistické **teorii**, ale styl bývá nověji chápán jako jev **komplexní** textové povahy, nikoli jen jazyková a stylová podoba **textu**. Vždy je třeba vycházet z toho, že text je předmětem zájmu více oborů a disciplín.

V současnosti se proto zdůrazňuje interdisciplinární povaha stylu a jeho výrazná dynamika odpovídá dnešnímu obrazu komunikace v různých komunikačních situacích. Navíc jako charakteristický stylový jev naší současné komunikace stále sílí prolínání prvků různých stylů, a to napříč stylovým sférám. Tyto stylové přesahy a neostře hranice mezi texty různých stylových sfér souvisejí rovněž s míšením žánrů a se vznikem hybridních slohových útvarů. Uvedený proces v komunikační praxi je třeba chápat jako důsledek porušování dosavadních konvenčních stylových norem. Častá je také intertextualita, popř. nový jev – vnášení subjektivity do odborného vyjadřování, ekonomičnost komunikace vedoucí k nekontextovosti aj. Navíc je třeba uvést, že i v češtině sledujeme vliv modelovosti komunikace, která je vlastní jiným jazykům.

Stylistické teorie současnosti připomínají také pohled na styl textu nejen z hlediska jeho autora, ale i z hlediska adresáta komunikace, tj. podoba, povaha a funkce stylu textu bývá spojována s jeho percepcí a interpretací. Nadto pak z aspektu jazykové kultury (respektive kultury řeči) sledujeme stylistickou vytříbenost textu.

VIII. Styl hovorový

1. Funkční vymezení stylové sféry hovorové, mluvenost a hovorovost komunikace

Styl hovorový označovaný někdy jako styl prostě sdělovací je styl komunikátů se základní funkcí prostě sdělnou neboli komunikativní. Zprostředkovává jazykovou komunikaci v běžném denním styku. Jím dochází k prosté výměně informací mezi lidmi různého věku, vzdělání, sociálního zařazení apod. Často bývá pokládán za jeden z nejstarších jazykových stylů. Typickou formou je ústní projev dialogický, umožňující bezprostřední reakci a přímý kontakt s adresátem. Za styl hovorový můžeme označit i styl různých soukromých poznámek, zápisků, osobní korespondence a jiných psaných projevů neverejného rázu, i když je jejich výskyt při srovnání s šíří mluvených hovorových projevů menší. Projevy hovorového stylu vznikají v soukromém (neoficiálním) nebo polooficiálním prostředí mluvčího nebo pisatele a mohou mít i zcela důvěrný ráz. Jsou stylizovány zcela spontánně a bez zábran, často jde o projevy nepřipravené, bezprostředně vyvolané okolním prostředím a nutností jazykové komunikace s ostatními lidmi.

Někteří autoři v minulosti, např. Fr. Trávníček, K. Hausenblas, A. Jedlička, připomínali uvnitř stylové oblasti hovorové (neboli uvnitř oblasti běžně dorozumívací) dílčí oblast společenské konverzace, tzv. styl konverzační. Vyznačuje se poměrně pevnými stylovými normami s modelovostí vyjádření a při užívání jazykových prostředků podléhá už vžitě společenské konvenci. (Komplexně dosud teoreticky zpracován není, i když bývá uváděn a analyzován v dílčích studiích a jeho existence je nesporná.)

2. Stylová vrstva hovorová

Mluvíme-li o hovorovém stylu spisovného jazyka, máme na mysli především komunikáty mluvené nebo psané spisovnou češtinou s využitím její vrstvy hovorové. Právě ona bývá charakterizována jako hovorová podoba spisovného jazyka. V běžné komunikaci se však mluvčí nevyjadřují jen jazykem spisovným, ale v určitém prostředí, situaci atp. využívají zcela spontánně a bezprostředně i prostředků nespisovných. Proto je třeba odlišovat situaci, kdy ve zcela soukromém prostředí hovoří mluvčí některým z nespisovných útvarů národního jazyka, např. hovoří obecnou češtinou, interdialektem nebo dialektem, nebo kdy hovoří s využitím hovorové vrstvy jazykových prostředků spisovných.

Z hlediska terminologického by bylo prospěšné odlišovat pojmy **styl hovorový** (jako jeden ze stylů spisovného jazyka) a **hovorový projev** (jako bezprostřední projev s touto vlastností, který je pronášen některým z nespisovných útvarů národního jazyka). Přesto označení styl hovorový vztahujeme i na komunikaci neoficiální a bezprostřední – na komunikaci nespisovnou. Problematiku klasifikace funkčních stylů by bylo možno chápat také v širším měřítku, nikoli jen s vymezením pro spisovnou češtinu. (Stylovou diferenciaci lze předpokládat i u jiných z útvarů českého národního jazyka, i když ne tak výraznou, jak ji sledujeme u spisovného jazyka.) Na druhé straně i do projevu, který je realizován hovorovou češtinou a právem přijímán v povědomí mluvčího jako spisovný, pronikají někdy buď z neznalosti, nebo pod velkým tlakem úzu prvky nespisovné.

Vlastnost hovorovost sledujeme tedy jak u spisovných, tak u nespisovných jazykových prostředků. Máme-li na mysli hovorovost v mezích normy spisovného jazyka, je třeba ji přesně vymežit. V tomto případě tvoří stylovou vrstvu hovorovou všechny jazykové prostředky spisovného jazyka, které jsou považovány za noremní a v protikladu k výrazům neutrálním a knižním mají výrazný charakter hovorovosti. Užívá se jich především v bezprostřední jazykové komunikaci. Toto pojetí je ve shodě se stylistickou charakteristikou hovorovosti ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978, 1994).

Stylovou vrstvu hovorovou v uvedeném pojetí tvoří tyto jazykové prostředky:

a) Typické lexikální prostředky hovorové

Některé z nich se současně objevují i v **obecné češtině**. Tato slova, popř. někdy jde o celé vazby s nimi nebo jsou to už frazémy, se užívají v určitých **hovorových situacích** zcela běžně a bývají označovány jako **lexikální kolokvialismy** (typické lexikální prostředky **příznakové** hovorové). Spisovná čeština má vedle nich ještě jiné prostředky synonymní, ale buď mají ráz **knižní**, nebo se sice jeví jako neutrální, ale užívají se méně často.

Např. *brnknout* / zatelefonovat (*musím mu brnknout*), *naťukat* / napsat na stroji, *šlápnout na plyn* / přidat plyn n. zvýšit rychlost, *šlapat do toho* / pustit se do něčeho s vervou, *zplakat* (nad něčím) / utrpět škodu, *nezdar* (*zplakat nad výdělkem*).

Jako zcela hovorová přijímáme tato **hovorová synonyma** (první uvedené je hovorové): *báll*/ples, *vdavkyl* /vdávání, *špulka*/cívka, *pusal*/ústa, *pyskl*/ret, *sulcl*/huspenina, *štrúdl*/závin (jablkový), *šuplel*/zásuvka, *kantorl* /učitel, *špás*/žert n. šprým aj. Některá slova hovorová mají expresivní zabarvení, např. *potahovačky*/opletačky, *fešák*/fešný nebo hezký muž, *fiškus*/chytrák, *funda*/fanoušek (fotbalový fanoušek).

K vrstvě hovorových lexikálních prostředků patří také hovorová příslovce *zčerstval*/rychle, čile, hbitě, *šmahem*/vesměs, úplně, docela, *dočista*/docela aj.

b) Hovorové varianty hláskové, tvarové, slovtvorné, popř. i skladební

V současném jazyce existuje velké množství hovorových dubletních podob, tj. variant, ale ne všechny užívané jsou v mezích normy spisovného jazyka. Některé z variantních podob jsou nespisovné, něčastěji obecně české, popř. jiné interdialektové. Např. *chlív* (ob.) / chlév, *dýl* (ob.) / dlouho nebo déle, *chtět* (interd. mor.) / chtít. Za hovorové varianty spisovné považujeme jen ty, které jsou buď kodifikované, nebo jsou už součástí normy spisovného jazyka a z hlediska vývojových tendencí lze s jejich kodifikací počítat. Jejich hovorovost vynikne v opozičním postavení k neutrálnosti nebo ke knižnosti, ale v projevech hovorového stylu, v nichž mají své „domovské právo“, působí nepříznakově. Užití některých spisovných variant je vázáno jen na určitou teritoriální oblast. Platí to o spisovných variantách českých a moravských. Např. *řípa* (obl. české) / *řepa*, *struba* (obl. mor.) / strouha.

Z hláskových variant stylově příznakových hovorových se v jazyce objevují např. tyto podoby (hovorová je uvedena jako první z dvojice): *í*, *ýlé*, *e* – *podlízavecl*/podlězavec, *slívat*/slévat, *nalívat*/nalévat, *navlíkat* /navlékat, *plamínek*/plamének, *okýnko*/okénko, *sluníčko*/slunéčko, *lípl*/lépe, *míň*/méně, další varianta: *ejlí*, *ý* (obecně české variantě s *ej* přisuzuje už SŠČ u některých slov slohový příznak hovorovosti), např. *zejtřekl* zítřek, *zejtřejší*/zítřejší, *střejček*/strýček (zde expres. zdobnělina ke *strýc*, používá se i v přeneseném významu, např. *mít někde střejčka*), *rejžák*/rýžák.

Tvarové hovorové varianty se vyskytují např. u sloves 1. třídy typu *maže* a u sloves 3. třídy typu *kryje* a *kupuje*. V 1. os. sg. a ve 3. os. pl. bývají často dvojí podoby tvarové, z nichž jedna má příznak hovorovosti. Např. *píšul*/píši, *píšoul*/píší, *kryjul*/kryji, *kryjoul*/kryjí, *šijul*/šiji, *kupujul*/kupuji, *kupujoul*/kupují. Také mezi slovesy ostatních slovesných tříd nalézáme podoby variantní. S variantami se setkáváme i v infinitivu, např. u sloves 1. třídy existují hovorové varianty *péct* (nespis. *píct*) / péci, *řictl*/řici, *moctl*/moci.

Při skloňování podstatných jmen, přídavných jmen a zájmen jsou mnohé variantní podoby rovněž odlišeny stylisticky a některé z nich lze označit jako hovorové. Tak se jeví např. v 6. p. pl. koncovka *-ách jako hovorová* vedle *-ích* u mužských podstatných jmen neživotných: *balíčkáchl*/balíčcích, *ranečkáchl*/ranečcích. Hovorové zabarvení (popř. i s původním odstínem hanlivosti) mají podoby *revanšisti*, *žurnalistil*/revanšisté, žurnalisté apod. U zájmen má hovorový odstín 2. p. sg. zájmena *on*, tj. *bez něj*/něho.

Ze slovtvorných hovorových variant lze uvést názvy obyvatelské tvořené příponou *-ák* (vedle knižní přípony *-an*). Např. *Videňák*/Videňan, *Brňák*/Brňan, ale hovorová podoba není dosud kodifikována.

Poznámka: Ale u slova *pražan* označujícího příslušníka umírněnějšího husitského směru jediné *-an*.

Hovorový ráz má také podoba *chlebal*/chléb.

V rovině skladební považujeme za hovorové prostředky např. tyto: vedlejší věty přívlastkové (vztažné) připojené vztažným zájmenem *co* proti neutrálně přijímané variantě se zájmenem *který*. Např. *Zapamatujte si čísla aut, co se srazila* / která se srazila. *Koupila jsem si svetr, co se mi líbil* / který se mi líbil. *To je ta, co si na horách zlomila nohu* / která si na horách zlomila nohu. Také otázky typu *Co zlobíš?*, *Co se smějete?*, *Co se neoblečeš?*, v nichž se ptáme po nějaké příčině, po smyslu konání (a současně můžeme vyjadřovat podiv), působí jako hovorové ve srovnání s variantami *Proč zlobíš?*, *Proč se smějete?*

Příznak hovorovosti je zřejmý také u variantních infinitivních konstrukcí se slovesy smyslového vnímání ve vazbě na nominativ, a to místo užití stylově neutrálního akuzativu. Např. *Je slyšet siréna* / sirénu (neutr.). – *Je cítit vůněl* (vůni). *Je vidět školal* (školu).

Hovorový ráz mají některé typy vět eliptických (*Můžu kousek s tebou?*), vsuvky neboli parenteze (*máš koleno, jak se tak dívám, celé oteklé*), věty se samostatnými větnými členy, tj. s větnými členy vyřčenými nebo dodatečně připojenými (*Pavel, ten to není*) a celkově hovorová skladba.

c) Výrazy vzniklé univerbizací

Univerbizace představuje proces, při němž především v hovorové komunikaci dochází ke zkracování spisovného dvouslovného nebo víceslovného pojmenování typickými příponami *-ář/lář, -áč, -ák, -ka, -ovka, -čka* aj. Vzniká výraz nový, jednoslovný, a tedy stručný. Univerbizace je rozšířeným postupem při tvoření nových slov nejen hovorových, ale i slangových a obecně českých. Z dokladů na univerbizaci lze uvést např. *dálkař / dálkově studující, veterinář / veterinární lékař, plecháč / plechový hrnec, prvňák / žák první třídy, pošták / poštovní zaměstnanec (a to doručovatel, nyní opět listonoš), koncentrák / koncentrační tábor, peronka / peronní lístek, štitovka / snímkování ze štítu (štítové snímkování), decimálka / decimální váha, sodovka / sodová voda, malinovka / malinová šťáva, propiska (nebo propisovačka) / propisovací tužka, promítačka / promítací přístroj, sanitka / sanitní vůz, dodávka / dodávkové auto. Jejich víceslovný protějšek považujeme z hlediska slohového za pojmenování stylově neutrální, častěji pak stylově příznakové, a to knižní.*

d) Slovesná denominativa hovorová na -ovat, -it

Jde o slovesa odvozená od podstatných jmen. I když se jich často využívá i v nehororové komunikační sféře, ponechávají si ještě příznak hovorovosti. Např. *švejkovat* (počínat si jako Švejk), *schůzovat* (účastnit se schůze), *zahradničit* (zaměstnávat se ze záliby zahradnictvím), *chytračit* (dobrácky si počínat), *rybařit* (být rybařem ze záliby). V projevech hovorového stylu se objevují také odvozeniny starší, např. *učitelovat, ředitelovat*, popř. i novější *bobovat* (jezdit na bobech), které Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978 ani 1994) zatím nezaznamenává.

e) Intenzifikující přídavná jména a příslovce

S intenzifikací jazykového vyjádření se setkáváme ve stylu hovorovém velmi často. Zesilující funkci s příznakem hovorovosti plní přídavná jména *ohromný, děsný, strašný, šílený, příšerný* aj. Také příslušná příslovce *ohromně, děsně* apod. představují výrazy velké intenzity. Jejich lexikální význam bývá často provázen expresivním zabarvením nelibosti. Svérázností hovorového stylu je zvyklost užívat těchto slov i při spojení s výrazy, které představují něco libého, příjemného, pěkného. Např. *strašně hezké děvče, šíleně hezká barva, děsně krásné šaty, ohromně milá paní, příšerně hezký film.*

Všechna intenzifikující přídavná jména a příslovce jsou projevem spontánnosti sdělení, bezprostřednosti a citového přístupu ke sdělované skutečnosti.

f) Tzv. kontaktní jazykové prostředky

Bezprostřednost hovorových projevů zvýrazňují také jazykové prostředky, které ztratily svou původní primární funkci a v mluveném projevu poklesly na prostředky signalizující navázání kontaktu s adresátem. K nejčastějším patří některé typy oslovení. Kromě přímého oslovení jménem jsou obvyklé výrazy *člověče, děcka, kluci, hoši, pane*. Kontaktní funkci může mít také rozkazovací způsob některých sloves. Tvarů rozkazovacího způsobu pro 2. os. sg. a 2. os. pl. užíváme k navázání nebo udržení kontaktu s posluchačem v případech *promiň, promiňte, hleď, hleďte, počkej, počkejte, (po)dívej se, (po)dívejte se*. Stejnou funkci plní vžité zdvořilostní fráze *prosím tě (vás), nezlobte s, nehněvejte se*.

Kontaktní prostředky jsou průvodním jevem všech mluvených projevů, zvl. dialogických ve stylové sféře hovorové.

3. Stylové normy hovorové komunikace

Normy hovorového stylu jsou vymezeny všemi rysy, vlastnostmi a podmínkami, které plynou z působících stylotvorných faktorů. V projevech pronášených hovorovou češtinou převažují vedle jazykových prostředků stylově neutrálních prostředky hovorové. Zcela nevhodné jsou všechny prostředky knižní. Se spontánností a bezprostředností projevu souvisí i průvodní emocionalita a expresivita vyjadřování. Styl hovorových textů

je také poměrně dost tolerantní vůči pronikání prvků nespisovných, většina hovorové komunikace je veskrze nespisovná. Souhrnně lze stanovit tyto znaky stylového typu hovorového:

- větší volnost ve výběru jazykových prostředků při srovnání se stylem odborným, administrativním nebo publicistickým,
- menší respektování vžitých konvencí, malá závaznost při komunikaci vůči jazykovým a stylovým normám, působení subjektivních faktorů, jejichž výsledkem je subjektivní neboli individuální styl mluvčího nebo pisatele,
- emocionalita vyjadřování spjatá s hlubokým prožitkem a následnou bezprostředností sdělení,
- výrazná hovorovost sdělení, která se projevuje např. častým užitím ukazovacích zájmen místo konkrétních jmen, hovorovou syntaktickou stavbou bez sevřenosti, bez těsného spojení, výskyt omezeného množství užívaných spojek, nepropracovanost syntaktické stavby v souvislosti s asociativním způsobem myšlení, časté vsuvky aj.,
- přímý kontakt mezi komunikanty, adresní povaha komunikace, její dialogický ráz, zakotvenost v situaci s častou eliptičností vyjádření,
- nepřipravenost, spontánnost a bezprostřednost jazykové komunikace,
- neoficiální (soukromý, i důvěrný) nebo polooficiální ráz komunikátů, jejichž cílem je prosté sdělení, běžná komunikace.

4. Kompozice hovorového textu

Slohové útvary hovorového stylu jsou rozmanité, ale kompozičně nevyhraněné. Odpovídají spontánnosti, nepřipravenosti a převážně mluvené formě hovorové komunikace. Kompozice hovorových slohových útvarů (event. běžných komunikačních útvarů) nepodléhá modelovosti ani pevně stanoveným stylovým normám.

Hovorové projevy se nejčastěji rozvíjejí na základě slohového postupu vyprávěcího, popř. dochází k jeho prolínání s postupem popisným a informačním. Také příslušné slohové útvary, např. **monologické vyprávění**, jehož součástí může být **prostý popis** nebo **pasáže informační**, nemají pevnou vnitřní kompozici. Spontánně se vyvíjejí tak, jak nabíhá bezprostřední komunikační situace. Monology přecházejí v dialogy a naopak. **Vypravování, popis, zpráva, oznámení** a jiné útvary vyskytující se v hovorové stylové oblasti odpovídají plně individuálnímu stylu jejich autora.

Částečně normovaná je oblast společenské konverzace, neboť mluvčí respektují uznávané konvence při představování, loučení, děkování, omluvě apod. Ale tato dílčí komunikační oblast je už stylově výš než běžná komunikace hovorového stylu a styl společenské konverzace bývá uváděn jako styl sekundární ke stylu hovorovému.

IX. Styl odborný

1. Funkční vymezení stylové sféry odborné, pojmovost textu

Styl odborný, který bývá také označován jako vědecký nebo naučný, patří mezi základní objektivní styly spisovného jazyka. Ke stylové oblasti odborné náležejí všechny komunikáty odborného zaměření se základní funkcí odborně sdělnou a vzdělávací. Podle cíle zaměření a specifických funkcí dalších mohou mít všechny odborné komunikáty buď ráz vědecký, tj. ryze teoretický, nebo mohou mít charakter populárně odborný, popularizační, popř. učební nebo praktický. Ke stylové oblasti odborné se úzce přimykají také komunikáty sféry administrativní a jednací.

Stylová oblast vědecká (resp. **teoretická**) představuje komunikáty, které zachycují teorii jednotlivých vědních oborů v míře nejvyšší odbornosti, přesnosti, výstižnosti a jednoznačnosti. I když jde o projev tematicky vázané k nejrůznějším vědním oborům, styl verbální komunikace v těchto sférách je v nejvyšší míře zobecnění stejný; hovoříme o tom, že jde o tutéž stylovou oblast, a to o funkční stylovou oblast odbornou, vědeckou.

Stylová oblast populárně odborná neboli **popularizační** zahrnuje všechny komunikáty, které souvisejí s popularizací odborných poznatků. Cílem je zveřejnit výsledky vědeckého bádání a předat je adresátům, kteří jsou buď nepoučení v daném oboru, nebo kteří pronikali jen k některým problémům, a to ve zpopularizované podobě, a chtějí své odborné poznatky dále rozvíjet. Náleží sem všechny texty populárně odborné literatury, včetně článků časopiseckých. Míra popularizace je vždy přímo úměrná věku a vzdělání adresáta, především pak jeho dosaženému odbornému vzdělání a předpokládaným rozumovým schopnostem.

Část odborných textů zahrnuje **odbornou sféru praktickou, pracovní**. Má blízko k textům administrativním, které slouží určité odbornosti. Ke sféře odborné praktické zařazujeme např. text letáčku k léku poučující o složení léku, užívání a dávkování, dále návody na užití výrobku.

Specifickou dílčí odbornou sféru představují také učební texty. Jejich styl bývá označován jako **styl učební** a pojímán jako styl odvozený neboli sekundární ke stylu odbornému. Texty psané učebním stylem předávají odborné poznatky v předem vymezené posloupnosti, míře a hloubce. Mají vzdělat a poučit. Cílem není jen prezentace teorie, ale možnosti a postupy jejího osvojení (včetně zachycení posloupnosti při osvojování učiva).

Současně s tímto rozčleněním odborného stylu se uvádějí někdy ještě další dílčí sféry nebo úseky odborného stylu, ale hranice mezi všemi dílčími oblastmi je plynulá.

Komunikáty stylové sféry odborné jsou vždy charakterizovány přesností a výstižností vyjadřování, snahou po objektivitě a maximální jednoznačnosti obsahu. Představují převážně psané texty monologické, jen část těchto textů představují monologické projevy mluvené a projevy dialogické. Patří sem např. odborné přednášky a referáty, které však většinou vycházejí z primární stylizace psané a teprve druhotně prezentované jako mluvené. Mezi projevy dialogické můžeme zařadit vědecké diskuse a rozpravy. I v nich však převládají některé charakteristické znaky textů psaných, především dokonalost a knižnost vyjadřování a oficiální ráz komunikace. Jazykové komunikaci odborné stylové sféry slouží výhradně jazykový materiál spisovného jazyka. Jen ojediněle v oblasti popularizační nevhodně pronikají profesionalismy, resp. prostředky slangové.

Stylová vrstva odborná

Stylové sféry odborné přispívají k intelektualizaci odborného vyjadřování, a vedou k přesnosti a k jednoznačnosti sdělení. V rovině jazykové pouze v odborných komunikátech stylové

IX. Styl odborný

1. Funkční vymezení stylové sféry odborné, pojmovost textu

Styl odborný, který bývá také označován jako vědecký nebo naučný, patří mezi základní objektivní styly spisovného jazyka. Ke stylové oblasti odborné náležejí všechny komunikáty odborného zaměření se základní funkcí odborně sdělnou a vzdělávací. Podle cíle zaměření a specifických funkcí dalších mohou mít všechny odborné komunikáty buď ráz vědecký, tj. ryze teoretický, nebo mohou mít charakter populárně odborný, popularizační, popř. učební nebo praktický. Ke stylové oblasti odborné se úzce přimykají také komunikáty sféry administrativní a jednací.

Stylová oblast vědecká (resp. **teoretická**) představuje komunikáty, které zachycují teorii jednotlivých vědních oborů v míře nejvyšší odbornosti, přesnosti, výstižnosti a jednoznačnosti. I když jde o projevy tematicky vázané k nejrůznějším vědním oborům, styl verbální komunikace v těchto sférách je v nejvyšší míře zobecnění stejný; hovoříme o tom, že jde o tutéž stylovou oblast, a to o funkční stylovou oblast odbornou, vědeckou.

Stylová oblast populárně odborná neboli **popularizační** zahrnuje všechny komunikáty, které souvisejí s popularizací odborných poznatků. Cílem je zveřejnit výsledky vědeckého bádání a předat je adresátům, kteří jsou buď nepoučení v daném oboru, nebo kteří pronikali jen k některým problémům, a to ve zpopularizované podobě, a chtějí své odborné poznatky dále rozvíjet. Náleží sem všechny texty populárně odborné literatury, včetně článků časopiseckých. Míra popularizace je vždy přímo úměrná věku a vzdělání adresáta, především pak jeho dosaženému odbornému vzdělání a předpokládaným rozumovým schopnostem.

Část odborných textů zahrnuje **odbornou sféru praktickou, pracovní**. Má blízko k textům administrativním, které slouží určité odbornosti. Ke sféře odborné praktické zařazujeme např. text letáčku k léku poučující o složení léku, užívání a dávkování, dále návody na užití výrobku.

Specifickou dílčí odbornou sféru představují také učební texty. Jejich styl bývá označován jako **styl učební** a pojímán jako styl odvozený neboli sekundární ke stylu odbornému. Texty psané učebním stylem předávají odborné poznatky v předem vymezené posloupnosti, míře a hloubce. Mají vzdělat a poučit. Cílem není jen prezentace teorie, ale možnosti a postupy jejího osvojení (včetně zachycení posloupnosti při osvojování učiva).

Současně s tímto rozčleněním odborného stylu se uvádějí někdy ještě další dílčí sféry nebo úseky odborného stylu, ale hranice mezi všemi dílčími oblastmi je plynulá.

Komunikáty stylové sféry odborné jsou vždy charakterizovány přesností a výstižností vyjadřování, snahou po objektivitě a maximální jednoznačnosti obsahu. Představují převážně psané texty monologické, jen část těchto textů představují monologické projevy mluvené a projevy dialogické. Patří sem např. odborné přednášky a referáty, které však většinou vycházejí z primární stylizace psané a teprve druhotně prezentované jako mluvené. Mezi projevy dialogické můžeme zařadit vědecké diskuse a rozpravy. I v nich však převládají některé charakteristické znaky textů psaných, především dokonalost a knižnost vyjadřování a oficiální ráz komunikace. Jazykové komunikaci odborné stylové sféry slouží výhradně jazykový materiál spisovného jazyka. Jen ojediněle v oblasti popularizační nevhodně pronikají profesionalismy, resp. prostředky slangové.

2. Stylová vrstva odborná

Všechny jazykové prostředky stylové vrstvy odborné přispívají k intelektualizaci odborného vyjadřování, jimi se uskutečňuje intelektualizace odborného stylu a vedou k přesnosti a k jednoznačnosti sdělení. V rovině hláskoslovné a tvaroslovné se neliší projevy odborného stylu od jiných stylů spisovného jazyka, pouze při variantnosti prostředků (např. ve srovnání se stylem hovorovým) je dána přednost variantám stylově neutrálním, nepříznakovým nebo knižním před variantami hovorovými. Typické znaky, jimiž je stylová vrstva odborná charakterizována, nalézáme v rovině lexikální a částečně ve skladbě. Stylová vrstva odborná je prezentována těmito jazykovými prostředky a jevy:

a) Termíny

Jádrum stylové vrstvy odborné jsou především odborné názvy, termíny. Autor projevu je vyjímá z terminologie příslušného vědního oboru, často přitom vybírá z terminologických synonym a jejich přítomností vnáší do jazykového vyjadřování významovou jednoznačnost a přesnost. Termíny mají charakter ustálenosti a často se v textu tytéž termíny stereotypně opakují. Požadavek rozmanitosti a variability vyjadřování je u stylu odborného potlačen požadavkem po absolutní přesnosti a jednoznačnosti.

Poznámka: Podle názorů některých lingvistů výskyt, resp. volba termínů není v pravém slova smyslu jevem stylovým. Při užití termínu je zdůrazňován moment závaznosti užití, zvláště pak v případě, kdy autor projevu nemá možnost výběru z prostředků synonymních a jejich užití je vynuceno tématem. Jen u terminologických synonym (synonym absolutních) typu *jazykověda/lingvistika, sklada/syntax, vsuvka/parenteze* atp. přihlížíme při výběru z dvojice k charakteru dílčí stylové oblasti a k adresátům. Rozlišujeme terminologii ryze vědeckou (představovanou jednoznačně vymezeným okruhem termínů s jejich přesně a jednoznačně vymezeným lexikálním významem, se slovy cizího původu, internacionalismy, s termíny latinskými nebo utvořenými na bázi latinských a řeckých základů), dále pak existuje terminologie česká, popularizační. Často se vyskytují české ekvivalenty slov přejatých.

V souvislosti s užitím terminologie je třeba připomenout probíhající **proces determinologizace** odborné slovní zásoby. S popularizací termínů mnohdy souvisí i jejich zobecňování. Výraz už není jen výhradně specifikován na určitou odbornou sféru, ale při užití může dojít k přecházení termínů z jedné stylové sféry do druhé a k užití termínu v jiných, nových souvislostech, popř. k označení skutečnosti současně ve více oborech. Např. fyzikální termín *spektrum* (z lat.) je ve SSJČ spojován s odbornou charakteristikou a rovněž i SSČ uvádí *spektrum* s bližší stylovou charakteristikou odbornosti jako termín fyzikální s významem 1) uspořádání složeného záření podle vlnových délek a 2) spektrum jako sled základních barev vzniklý rozkladem světla. Kromě tohoto vymezení, které je vlastní odborné komunikaci, se v komunikaci jiných sfér setkáváme také s těmito doklady *Spektrum úkolu je složité. – Ministerstvo posoudilo široké spektrum mezinárodních otázek* apod. Tento význam zachycuje i SSČ (1994). Při užití slova *spektrum* jde jednak o rozšíření významu, ale současně také o zneurčitění příznačné pro styl publicistický. Uvedené slovo *spektrum* se objevuje nejen v publicistické stylové sféře, zvl. v tisku, ale i v úzu politické komunikace ve významu, který vyjadřují výrazy mnoho, množství, řada.

Také např. slovo *stimulace* (z lat.) klasifikuje SSJČ jako biologický termín ve významu dráždění nebo povzbuzování organismu ke zvýšenému výkonu, ale v dnešní době má slovo uplatnění širší, a to nejen při přenášení informací z biologické sféry. Rovněž SSČ už termín *stimulace* uvádí bez bližší odborné charakteristiky. Známe jsou případy, kdy slovo nabývá obecnějšího významu, a to povzbuzování nebo podněcování k něčemu, k nějakému aktivnímu jednání, činnosti apod. Např. *vzájemně se stimulují kvalitativní změny ve výrobě, dochází ke stimulaci hospodářské činnosti, působí finanční nebo hmotná stimulace*.

Při popularizaci vědeckých poznatků dochází ke zpopularizování úzce zaměřené terminologie a odborné názvy začínají být přijímány zcela běžně. Jako zpopularizované odborné názvy lze dnes už chápat i tato slova (včetně odvozenin): *racionalizace, chemizace, koncentrace, produktivita, specializace, kooperace, typizace, unifikace, organizace, normalizace, inovace, bilance* aj. V souvislosti s častým užitím určité části terminologie a s postupující její popularizací dochází také ke změně příslušné stylové charakteristiky. U mnohých termínů, především u internacionalismů, se přestává pociťovat jejich příznakovost, takže lexikální prostředky původně jen odborné, např. *automatizace, modernizace*, začínají mít charakter prostředků stylově neutrálních (někdy i publicistických).

b) Jazykové vyjádření multiverbizované

Ke specifické vrstvě odborné lze přiřadit i vyskytující se multiverbizovaná vyjádření. Patří sem ustálené konstrukce typu *provést výzkum* (vedle možného užití slovesa *vyzkoumat*), *provést rozbor / rozebrat, vykázat zhoršení / zhoršit, provést analýzu / analyzovat, podat kritiku, podat důkaz / dokázat, projevit souhlas / souhlasit, mít platnost / platit* aj. Jde o spojení slovesa významově oslabeného nebo slovesa obecnějšího významu se závislým podstatným jménem (konkretizující význam). Tento jazykový jev bývá označován multiverbizací

a vzniklá spojení se vyskytují stále častěji, i když jazyk může poskytnout odpovídající slovesa plnovýznamová. Např. k uvedeným slovesně jmenným spojení existují slovesa *prozkoumat, rozebrat, zhoršit, analyzovat, kritizovat, dokázat, souhlasit, platit*. Výskyt těchto užívaných rozložených vazeb slovesně jmenných posiluje jmenný ráz odborného vyjádření.

c) Nevlastní (nepůvodní) předložky

Příznačná pro styl odborný jsou také **ustálená předložková spojení**, která mají povahu nevlastních předložek, tj. předložek nepůvodních. Patří k nim např. *za účelem, za příčinou, se zřetelem, v protikladu, v souvislosti, v důsledku*. Při stylizaci napomáhají k sevřenosti větné stavby a mají knižní ráž. Některé z nich jsou také stylově příznakové publicistické, např. *v zájmu, v duchu, v souladu*.

d) Pasivum (trpný rod)

Ve stylu odborných textů se ve velké míře objevuje také trpný rod, zvl. v případech, kdy skutečného původce činnosti není nutno konkretizovat, popř. není znám, není uveden. V češtině rozlišujeme **pasivum opisné**, např. *bylo (do)jednáno*, a pasivum zvrtné, př. *dojednalo se*. V odborných textech převládají tvary pasiva opisného (složeného) s příznakem knižnosti. Např. *výzkum byl směřován, materiál je ověřován, bylo dosaženo stanovené úrovně a zaznamenáno v dokumentaci*.

e) Sevřenost a těsnost syntaktické stavby

V rovině syntaktické se v textech odborných setkáváme s široce rozvětvenou syntaktickou stavbou, dokonale propracovanou a plně intelektualizovanou. V syntaxi převládají u věty a souvětí těsná a sevřená spojení. Věty a souvětí odrážejí složitost předávaných myšlenek a jsou schopny vyjádřit v různé míře sevřenosti závislostní vztahy příčinné, důvodové, účelové aj. Skladební (syntaktická) zhuštěnost neboli kondenzovanost je jednou z charakteristických vlastností odborného stylu; hovoříme o kompaktní syntaktické stavbě.

Ve stylech jiných, zvláště ve stylu hovorovém a ve všech projevech mluvených, dáváme přednost syntaktické stavbě uvolněné. Sevřenost vyjadřování zajišťují kromě jiných prostředků především **polovětné vazby (konstrukce) přechodníkové, přívlastkové a přístavkové**.

Polovětné konstrukce přechodníkové se jeví jako vyjádření knižní a ze současné jazykové komunikace ustupují. Z funkčních stylů spisovného jazyka se ještě v omezené míře udržují (vedle stylu uměleckého) právě ve stylu odborném. Děj, který vyjadřují, se jeví jako doprovodný ve vztahu k ději přísudkového slovesa, přechodník pak vyjadřuje myšlenkové sepětí obou dějů. Např. *Představitelé současné stylistiky, jdouce ve stopách myšlenek pražských strukturalistů, často na ně navazují. – Zaměřující se na podporu samostatného vyjadřování žáků, podporují učitelé schopnost žáků k formulování jejich vlastních názorů. – Mohl bych probírat celý text, narážíje krok za krokem na prvky spisovatelova subjektivního stylu*. Pokud se přechodníky v odborných textech vyskytují, i když už s nízkou frekvencí, jde vesměs o přechodníky přítomné. Ojedinelé konstrukce s přechodníkem minulým jsou už archaismy. Při uvolnění syntaktické stavby, např. ve stylu hovorovém nebo v mluvených projevech jiných stylů, užíváme místo přechodníkových vazeb vedlejších vět příslovečných, a to nejčastěji podmínkových, důvodových, způsobových aj.

Polovětné konstrukce přívlastkové představují vazby se slovesnými přídavnými jmény na *-ící, -oucí, -ený, -tý*, méně časté jsou na *-lý*. (V odborných textech se také vyskytují od původu zpřídavněle přechodníky přítomné a minulé, i když zřídka.) Např. *Stylem chápeme výběr a uspořádání výrazových prostředků zohledňující působení stylotvorných faktorů. – Máme na mysli všechny výrazové prostředky stylu, a to zahrnující i prostředky kompoziční. – Jsou to dobré argumenty, ale matoucí nás*. Polovětné konstrukce přívlastkové jsou nejběžnějším způsobem kondenzace syntaktické stavby a v porovnání s možným vyjádřením vedlejší větou je jim dávana přednost, zvláště v dílčí oblasti vědecké, teoretické.

Polovětné konstrukce přístavkové rovněž posilují jmenný ráz odborných textů. Jsou to v podstatě vazby s volně připojeným přívlastkem, který je vyjádřen substantivem. Např. *Jazyková dorozumívání, verbální komunikace, není vlastně jako celek předmětem jedné speciální vědy. – Širší je také předmět sémiotiky, nauky o znacích, a nauky o informaci, neboť ani ony nejsou omezeny jen na verbální komunikaci*. Jako specifický prostředek odborného stylu mohou polovětné konstrukce přístavkové podávat buď bližší vysvětlení, upřesnění

sdělovaného, popř. uvádět výčet, nebo řadit do širších souvislostí jméno s významem užším a shrnovat sdělené. Jsou známy také polovětné přístavkové konstrukce hodnotící. Z hlediska funkce představují přístavky vždy upřesnění vyjadřování a v dílčí oblasti popularizační více přibližují čtenáři odbornou tematiku.

3. Stylové normy odborného vyjadřování

Stylové normy odborné komunikace současnosti vycházejí ze základní funkce odborného stylu a z požadovaných vlastností, které klademe na odborné vyjadřování. Při stylizaci je třeba na prvním místě respektovat specifickou odbornost, objektivní přístup ke sdělovanému, významovou jednoznačnost, přesnost a racionálnost sdělení. Vyjadřujeme se výhradně spisovným jazykem. Základním požadavkem je intelektualizace vyjadřování, tj. maximální dokonalost ve stylizaci a kompozici a přizpůsobení všech jazykových prostředků funkci odborně sdělné. Protože jde většinou o komunikáty psané a promyšlené, převládá v nich knižnost. Prvky emocionální a expresivní jsou stylovými normami odborného vyjadřování zcela vyloučeny.

Uvedené vymezení platí především pro odborné texty psané. U textů mluvených jsou normy poněkud uvolněnější a odpovídají komunikační situaci a prostředí, v nichž komunikace probíhá.

4. Kompozice odborného textu

Kompozice psaných odborných textů bývá promyšlená, u některých už vžitá a poměrně ustálená. Z hlediska **horizontálního členění** se jeví jako nezbytné, zvl. ve sféře vědecké a v útvarech rozsáhlejších, členit text na úvod (event. může ještě předcházet předmluva), stať a závěr. Závěr představují výsledky odborné práce, má podobu shrnutí, popř. hodnocení, může být ještě uplatněn doslov. Pouze do textů popularizačních nebo odborných praktických a pracovních předmluvu ani doslov nezařazujeme. Také dělení na odstavce a při delších textech na kapitoly považujeme pro přehlednost odborné problematiky za nezbytné, protože většinou se tyto textové jednotky kryjí s novými myšlenkami, s novým obsahem.

Závažná se jeví přítomnost prostředků zajišťujících **kohéznost** (spojitost, soudržnost) odborného textu. Autoři pro orientaci zařazují odkazy na text předchozí, někdy také na sdělení následující. Typické jsou také odkazy jiného druhu, a to odkazy do poznámek a vysvětlivek, k obrázkům, přehledům a grafům, odvolávání se na původní nebo citovanou literaturu apod. Právě doplnění základního textu celým systémem dalších poznámek (umístěných v závorce, na okraji, dole na stránce nebo až za textem) je charakteristickým rysem **vertikálního členění odborného textu**. Důležitá je také grafická úprava (typy a velikost písma, umístění na stránce), zvl. při odlišování základního textu od textu doprovodného, např. od poznámkového aparátu.

Slohové útvary psané odborné komunikace se vyvíjejí na základě slohového postupu výkladového, který je pro ně základním a může být nanejvýš doplňován nebo nahrazován částmi popisnými a informačními.

Ke slohovým útvarům odborného vyjadřování patří: **výklad, pojednání, odborná úvaha, odborný popis statický, odborný popis dynamický (popis pracovního postupu, návod), odborný referát, kritika, recenze, resumé, anotace** aj. (O základních útvarech viz též v kapitole o kompozici.)

X. Styl administrativní

1. Funkční vymezení stylové sféry administrativní

Svrázné stylové zabarvení má také veškerá komunikace spojená s administrativní činností, s písemnou výměnou věcných informací ve sféře jednací, obchodní, úřední, řídicí a organizační. Existence administrativních písemností a osobitost jejich stylu je v každé jazykové komunikaci nesporná.

Také v češtině se vyvinul styl administrativní, i když mu dříve česká stylistika nevěnovala náležitou pozornost. A pokud byla stylová podoba textů sféry administrativní ve stylistické teorii zachycena, nebyl styl administrativní většinou uváděn jako styl zcela vyhraněný a nebyl pojmán jako základní funkční styl. (Také pojednání o něm a jeho komplexní analýza ve starší stylistické literatuře chybějí. Jako o samostatném slohu úředním se o něm poprvé zmiňuje F. Trávníček v práci *O jazykovém slohu*, Praha 1953.) Existence administrativního stylu, o němž se někdy mluvílo jako o stylu úředněprávním, bývala většinou uváděna v souvislosti se stylem odborným. (Např. Jedlička, A. a kol. 1970.) Je nesporné, že návaznost administrativních textů na příslušnou odbornost je vždy zřejmá, neboť vznikají v těsné souvislosti s pracovní a vůbec odbornou činností.

Svími základními vlastnostmi se administrativní komunikáty také téměř shodují s komunikáty odbornými. Oběma stylovým sféram je vlastní nocialita projevu, přesnost a konkrétnost údajů, věcná výstižnost, jednoznačnost sdělení a objektivita sdělovaného.

V současné stylistické teorii chápeme administrativní styl jako styl zcela osobitý, vyhraněný. Patří mezi styly objektivní, je poplatný určitým funkcím a je uváděn mezi základními funkčními styly. Administrativní texty plní **funkci sdělnou (sdělovací, zpravovací)**, která je spjata s funkcí odbornou a současně s dalšími funkcemi, a to s **funkcí řídicí (direktivní)** a **správní (operativní)**.

V posledním období se oblast administrativní rozvíjí tím tempem, jak s rozvojem společnosti narůstají potřeby dalšího a specifitějšího komunikování, jak administrativa narůstá v nových sférách podnikání, manažerství a obchodování.

Jazyk a styl administrativních textů odráží a zprostředkovává styk mezi institucemi a veřejností, mezi institucemi a jednotlivci a rovněž styk jednotlivce s institucí. Jako styl oficiálního veřejného styku je prostředkem komunikace mezi řídicími složkami, organizacemi a ostatní společností. Jazyková komunikace ve sféře administrativní představuje komunikáty, které vedle funkce sdělné a vzdělávací (vyhlášky, věstníky, oznámení a jiná sdělení) mají také výraznou funkci organizační (předvolání, výzva, vyhláška aj.). Celá stylová oblast je značně různorodá, a proto je třeba při posuzování stylu přihlížet k vnitřní diferenciaci administrativní sféry.

Vnitřní **diferenciace administrativní stylové sféry** vypadá takto:

- a) **Komunikáty administrativní korespondence** s konkrétním adresátem, které představují písemný styk dvojího druhu:
 - korespondence typu organizace (nebo instituce) – organizace (instituce) – zahrnuje sféru obchodní korespondence,
 - korespondence typu organizace (instituce) – jednotlivce, a to oběma směry – jde o rozmanité žádosti, předvolání, výzvy, sdělení úředním dopisem a jiná oznámení.
- b) **Komunikáty pro široký okruh adresátů** s odborně sdělným, vzdělávacím, direktivním a organizačním záměrem a cílem – patří sem vyhlášky, směrnice, nařízení, zákazy a příkazy, výstrahy a jiná oznámení.

Poznámka: Svůj specifický charakter mají písemné komunikáty z administrativní sféry vojenské a zvláště soudní, právní a správní, a proto se někdy o stylu právní administrativy hovoří jako o stylu administrativněsprávním.

2. Stylová vrstva administrativní

Většina jazykových prostředků užívaných v administrativní komunikaci je shodná se sférou odbornou, jen některé jsou vyhraněně administrativní. Sféru administrativní se sférou odbornou spojuje tendence ke koncentraci specifických jazykových prostředků a k maximální přesnosti vyjádření, dále malá variabilita jazykových prostředků a menší možnost využití synonymie.

Pro styl administrativních projevů jsou charakteristické tyto jazykové jevy a prostředky:

a) Terminologie jako odraz profesionálního zaměření adresátů

V souladu s tématem komunikace se v administrativních projevech objevují termíny příslušné odborné nebo praktické a pracovní sféry, jíž administrativa slouží. Např. z právní a notářské administrativy se vyskytují výrazy *náležitost, nabyvatel, vyhotovení, zmocnitel, zmocněnec, odvolání, nemovitost, dlužná částka, smluvní strany, plná moc, smírčí řízení*, ze sféry prokuratury jsou výrazy *přechin, přestupek, odvolací řízení*.

Kromě toho se objevuje specifická terminologie, která je vlastní písemnému úřednímu styku. Např. v korespondenci jsou časté výrazy *registrace, dohoda, přípis, objednávka, zásilka, opis, soupis*.

b) Uplatnění multiverbizovaného vyjádření

Spojení multiverbizovaná podtrhují jmenný charakter sdělení a napomáhají k přesnosti vyjádření. Jde o rozložené vazby slovesně jmenné typu *udělovat souhlas* (místo: souhlasit), *provádět přesun* (místo: přesunovat se), *vyslovovat nesouhlas* (nesouhlasit atp. i dále), *vstoupit v platnost, vznést námitky, nabývat nebo pozbývat platnost, provést výslech, udělat revizi, podat odvolání, vynést nebo vyslovit rozhodnutí, provést zrušení*.

c) Prostředky k vyjadřování vztahů a souvislostí

Z hlediska syntaktického se setkáváme současně s jevy zcela protikladnými. Krátké až heslovité věty se střídají s větami nasycenými spoustou rozvíjejících větných členů v různé větněčlenské platnosti. Vedle základní infemace je třeba pro zpřesnění obsahu dodat další informace časové, místní, údaje zdůvodňující a vysvětlující, různé odkazy, odvolání, připomínky atp. K přesnému vyjádření těchto údajů napomáhají nepůvodní předložky nebo spojení předložkové povahy a typické vazby s nimi, jako např. *v souladu, se zřetelem, na základě, v zájmu, za účelem*. Poměrně časté jsou vazby s výrazy *prostřednictvím, následkem, ve smyslu, s přihlédnutím, v návaznosti, v souvislosti*. Všechny tyto prostředky zajišťují sevřenost a hutnost vyjádření.

Některé stylizace v administrativním vyjadřování jsou však nadbytečné a užití není funkční. Srovnajme např. toto vyjádření *Sdělujeme Vám prostřednictvím tohoto dopisu* (místo – *tímto dopisem*, popř. lépe strohé vyjádření *sdělujeme Vám, že...*). – *Následkem nových platných předpisů* (místo: *podle nových předpisů*). – *Dostavte se ve smyslu ustanovení (podle ustanovení)*.

d) Specifické užití instrumentálu

Pro administrativní texty bývá příznačné, že sdělení je uvedeno instrumentálem podstatného jména ve spojení s opisným pasívem, např. *rozhodnutím rady Obecního úřadu ve Lhotě bylo zamítnuto, šetřením případu bylo zjištěno, dotazem u XY bylo ověřeno, rozhodnutím bylo ustanoveno, výnosem bylo zveřejněno, vyhláškou bylo zamítnuto, přípisem bylo oznámeno*. Užití instrumentálu singuláru na začátku textu (nebo větného celku) slouží opět k větší kompaktnosti sdělení, neboť jde o vyjádření strohé a knižní.

e) Ustálené vazby a stereotypně se opakující fráze

Svou automatizací připomínají ustálené vazby a opakující se fráze sféru publicistickou, jsou však zcela jiného charakteru. Objevují se vžité konvenční obraty informující, např. *žádáme Vás, abyste se dostavil, obracíme se na Vás s žádostí nebo prosbou, výzvou, dotazem, přáním*. V úřední korespondenci se vyskytují stále tytéž zdvořilostní fráze, konvenční oslovení a pozdravy, např. *děkujeme Vám za příznivé vyřízení, předem Vám děkujeme za laskavé vyřízení, podáváme Vám tuto informaci a jsme s pozdravem*. Všechny tyto vyjadřovací prostředky vedou k vyjadřování ustálenému, šablonovitému a schematickému, které lze užít opakovaně a představuje úsporu při stylizaci, např. *doporučujeme ke kladnému vyřízení, postupujeme k dalšímu projednání, na základě Vaší žádosti, dnem registrace nabývá smlouva platnosti*. Ustálenost a konvenčnost formy jsou tak mnohdy v kontrastu s aktuálním obsahem sdělení.

Naléhavost informace podtrhují často opakovaná příslovce *neprodleně, obratem, urychleně, příležitostně, průběžně, nutně* a slovesné vazby s nimi, které vyjadřují nutnost, možnost aj. Např. *je možno, je nutno*.

Stereotypně se rovněž vyskytují vazby infinitivní s funkcí výzovou, např. *dojít k závěru, přikládat potvrzení, sdělit obratem*, a několik málo neustále opakovaných přechodníkových vazeb, k nimž např. patří *očekávající Vaše rozhodnutí, odpovídající na Váš dopis*.

f) Ustálenost a specifičnost v užití zájmen

Stylizaci administrativních textů charakterizuje také přítomnost zájmen, z hlediska sdělné hodnoty často i nadbytečných. Jde o obraty typu *tímto se na Vás obracíme s prosbou, zasíláme Vám tímto dohodu o... , žádáme tímto vedení podniku, tímto Vám oznamujeme, potvrzujeme nebo zamítáme* apod. Časté je rovněž užití ukazovacího zájmena v obrazech typu *bez uvedení čísla naší objednávky na faktuře nebude tato proplacena; objednáte-li výrobek, nebude tento bez zaplacení předem vydán*. Zájmeno *tento* nestává v češtině samostatně, ale jen jako adjektivum u svého substantiva, a proto jde navíc o vyjadřování slohově nevytříbené, posuzované jako slohová chyba.

Z hlediska stylové vrstvy se styl administrativní jeví jako méně vyhraněný. Širší specifická vrstva lexikálních prostředků mu chybí. Charakter všech jazykových prostředků užívaných ve sféře administrativní svědčí o tom, že existují především přesahy do sféry odborné, z níž se vyvinul. Pomineme-li termíny, které jsou pro základní informaci v administrativních písemnostech nutné (*soupiska, objednávka, složenka* aj.), a pomineme-li některé specifické výrazy a vazby (z nichž mnohé stojí na pomezí spisovnosti – *odviset od něčeho, upřednostnit něco, vykerýt požadavky, naplnit směrná čísla, poslat (něco) příloženě, provést (něco) termínově nebo etapově, návratka i vratka* ...), ostatní vyskytující se výrazové prostředky se objevují i v komunikaci jiných stylových sfér. Určitá svéráznost administrativního vyjadřování je v možnosti vyjadřovat se heslovitě, větnými konstrukcemi bez slovesných přísudků, stručně. Stylová vrstva výrazových prostředků sice existuje, ale vazba administrativních textů na sféru odbornou je většinou poměrně silná.

3. Stylové normy administrativních písemností

Pro komunikáty administrativní je vždy charakteristická ustálenost a konvenčnost formy a určitá stereotypnost. Modelovost ve vyjadřování a potlačení subjektivity autorského stylu plyne také z toho, že administrativní texty jsou do značné míry normovány vžitými úředními předpisy a běžně přijímanou zvyklostí. Stylové normy předpokládají spisovné vyjadřování, a to především vyjadřování stylově neutrální, popř. s příznakem knižnosti. Hovorovost je vyloučena a subjektivita vyjádření potlačena.

4. Kompozice administrativní komunikace

Také pro kompozici administrativních komunikátů je charakteristická jistá schematizace, modelovost. Administrativní písemná komunikace je v dnešní době už natolik normovaná nebo konvencí ustálená, že autor má k uplatnění svých stylistických a kompozičních schopností a dovedností minimální možnost. Navíc nám úřední praxe předkládá různé předtiskuté formuláře na žádosti, pozvánky a jiná oficiální sdělení, ustálenou podobu mají dotazníky, některé vyhlášky a jiné písemnosti a pisatelé jejich uspořádání údajů a celkovou výstavbu respektují.

Z hlediska kompozice je rozdíl mezi komunikáty administrativní korespondence, které nutně vyžadují přítomnost specifických rámcových složek projevu (např. věc, adresy odesílatele a adresáta, kontaktní čísla telefonu, účtu, faxu, kontaktní adresy), a mezi komunikáty určené pro větší množství adresátů (vyhlášky, směrnice, výstrahy, zákazy). Korespondence vyžaduje oslovení, úvodní informující údaje a závěrečné zdvořilostní poděkování a pozdravy. Jazykovou a kompoziční stránku provází náležitá grafická úprava.

Mezi základní administrativní útvary patří: **zpráva, oznámení, výzva, hlášení, žádost, úřední dopis, životopis, zápis schůze** aj. (O některých z nich blíže v kapitole o kompozici.)

XI. Styl publicistický

1. Funkční vymezení stylové sféry publicistické

Publicistický styl je styl výrazně dynamický, neustále se vyvíjí a s novými společenskými proměnami získává novou podobu. Celkový charakter stylu je podmíněn jeho širokým celospolečenským posláním, tj. rychle, výstižně a co nejúčinněji informovat adresáty nejrůznějšího sociálního zařazení, věku i vzdělání, zprostředkovávat myšlenky v míře největší srozumitelnosti, bezprostřednosti a přesvědčivosti, získat čtenáře nebo posluchače pro sdělované myšlenky.

Oblast publicistických komunikátů nepochybně existovala už mnohem dříve, než jí byla věnována náležitá badatelská pozornost. V tom nejširším pojetí je organickým pokračováním antického řečnictví z dob 5.–4. stol. před n. 1. Jsou známy např. řečnické projevy Aristotelovy ze 4. stol. před n. 1. Procházíme-li prvními písemnostmi přes celý středověk až do novověku, sledujeme, že publicistické projevy, i když v elementární podobě, se objevovaly v projevech řečníků a v některých odborných textech a zápisech. Současně jsme si vědomi toho, že v celém období vývoje jazyka byla dominujícím projevem publicistického stylu homiletika, neboť např. jazyk postil byl jednoznačně publicistický. V novověku svědčí o rozkvětu publicistického stylu projevy z doby obrozenské, dále pak projevy K. Havlíčka Borovského, u něhož najdeme typické ukázky publicistického stylu. Dokonce první česká knižní práce z oblasti stylistiky s názvem Úvod do české stylistiky od J. V. Bečky (Praha 1948) se ještě o publicistickém stylu šíře nezmiňuje a jen v souvislosti se stylistickým posouzením jazyka autor připomíná jazyk novinářský jako součást jazyka praktického. Později uvádí existenci publicistického stylu F. Trávníček a ve výčtu funkčních stylů uznává jako samostatný i sloh novinářský a řečnický (O jazykovém slohu. Praha 1953). Na širším lingvistickém fóru se o publicistickém stylu hovořilo v 1954 na jazykovědné konferenci v Liblicích, věnované stylu a stylistice. Od poloviny 50. let 20. století pak bádání v této oblasti intenzivně pokračuje.

Můžeme konstatovat, že stylová sféra publicistických komunikátů se plně vyčlenila jako osobitá komunikační sféra a styl publicistický považujeme za jeden ze základních (primárních) funkčních stylů.

Komunikáty publicistické mohou plnit vedle své **funkce sdělné ještě funkci ovlivňovací, přesvědčovací a získávací**, tj. **komplexně funkci persvazivní**.

Stylem publicistickým se vyjadřuje **publicistika mluvená a psaná**. Psanou část publicistiky lze v užším pojetí označit jako styl novinářský (popř. mezinárodním označením přejatým z francouzštiny styl žurnalistický), tj. styl denního a periodického tisku. Mluvenou podobu mají pravidelná rozhlasová a televizní zpravodajství, komentáře, besedy k aktuálním událostem a jiné tematicky zaměřené publicistické pořady vysílané sdělovacími prostředky. Ke stylové sféře publicistické lze rovněž přiřadit texty sféry agitační, propagační a projevy reklamní. Styl reklamy uvádíme jako styl sekundární, který má některé rysy shodné s publicistickými texty analytickými, zvl. snahu o persvazivní působení.

2. Stylová vrstva publicistická

S rozvojem stylové oblasti publicistické se rozvíjejí a mění také výrazové prostředky publicistiky a jejich výskyt a funkce se žánrově specifikují. Při obecné charakteristice publicistického stylu přistupujeme k publicistice jako k celku a od žánrové a útvárové diferenciaci abstrahujeme. Pro styl publicistický je příznačná ta skutečnost, že daleko více než u jiných funkčních stylů dochází k těsnému sepětí celé stylové oblasti s dobou. Většina jazykových prostředků se proto jeví vzhledem k dané době sice relativně pevná, stabilní, ale s vývojem společenského dění také dobově proměnná.

V současné době užívaná stylová vrstva prostředků publicistického stylu představuje vzhledem k různým aspektům (spisovnost a nespisovnost, frekvence užití, dobový výskyt aj.) vrstvu veskrze nehomogenní. Např. mluví se o publicistickém stylu spisovného jazyka, ale specifický rys publicistických komunikátů a osobitosti jejich funkce dotvářejí často prostředky nespisovné. Současně se používají jak prostředky plně automatizované a pro určitou oblast téměř konvenční, tak i prostředky nové nebo nově aktualizované, aktivní.

Přes tuto **nestejnorodost** uvnitř **stylové vrstvy publicistické** lze pozorovat jisté dvojpolné rozčlenění. Na jedné straně jedna skupina jazykových prostředků se jeví jako neměnná, stálá. Jde o ustálené vazby a obraty, o stále se opakující lexikální prostředky publicistického stylu. Na druhé straně lze spatřit těsnou závislost jazykových prostředků na společenském a politickém dění. Užívané prostředky se mění, nově aktualizují a jsou poplatné době. Právě prosto se část výrazových prostředků publicistiky relativně jeví jako **prostředky stálé**, druhá část představuje výrazové **prostředky proměnné**. (Chloupek, J. 1978.)

Jazykové prostředky publicistického stylu tvořící jeho stylovou vrstvu můžeme v podstatě rozdělit do těchto dvou skupin:

a) **jazykové prostředky automatizované, stálé, neměnné,**

b) **jazykové prostředky stylově aktualizované (popř. aktualizující), užité nově.**

Pojmy automatizace a aktualizace nejsou v jazykovědě nové. Už ve sborníku Pražského lingvistického kroužku užívá B. Havránek obou pojmů a definuje je takto: „Automatisací rozumíme tedy takové užívání jazykových prostředků, a to buď izolovaných nebo vzájemně spojovaných, jaké je obvyklé pro určitý úkol vyjádření, totiž takové, že výraz sám nebudí pozornost, vyjádření po stránce formy jazykové se děje a je přijímáno jako konvenční ... Aktualisací naopak rozumíme užití jazykových prostředků takovým způsobem, že samo budí pozornost a je přijímáno jako neobvyklé, jako zbavené automatisace, disautomatisované, např. živá básnická metafora (na rozdíl od lexikalizované, která je automatisována).“ (Havránek, B. 1932, s. 52–53.) Uváděné pojmy však B. Havránek ještě nevztahuje na styl publicistický.

Právě ve stylu současné publicistiky můžeme sledovat tendenci k vyjadřování stabilizovanému, automatizovanému, ale současně i tendenci k vyjadřování novému, neustále obměňovanému, aktualizovanému. To vše přispívá k ovlivňovací, agitační a uvědomovací funkci publicistiky, tj. k její záměrné persvasi.

ad a) Jazykové prostředky automatizované

Slovní zásoba odrážející realitu

Texty stylové oblasti publicistické využívají výrazů a ustálených spojení, která jsou vlastní politice, ekonomice, kultuře, sféře obchodní, státoprávní, diplomatické aj. V uvedených oblastech jsou tyto výrazy součástí příslušné terminologie a s informacemi o dané skutečnosti se přenášejí do publicistiky. Např. začátkem 90. let minulého století se objevují výrazy *podnikatelský subjekt* nebo *podnikatel, podnikání, privatizace*.

V 80. letech minulého století se často v publicistických textech užívalo termínů a terminologických sousloví *ekonomická integrace, mezinárodní dělba práce, vnitropodnikové soutěžení* apod. Některá spojení vznikla až na půdě publicistiky, např. *ozdravení poměrů, ozdravná opatření, vytvořit prostor pro něco, konstruktivní jednání, společenská angažovanost, společenská objednávka* apod. Byly to výrazy charakterizující tehdejší skutečnost, byly poplatné době. Právě v té určité době se používaly téměř mechanicky a publicisté po nich sahalo jako po prostředcích v dané době stálých, neměnných (standardních). Proto o nich hovoříme jako o prostředcích automatizovaných, zmechanizovaných, stereotypně se opakujících.

Jako výrazy dobové bylo možno v publicistice 70.–80. let minulého století označit dále např. tyto výrazy *kulturní stranická politika, realizační směrnice, upevnění životních jistot, rozvojové nosné programy, politika mírového soužití*.

Z uvedených příkladů vyplývá, že většinu výrazů v textech publicistického stylu tvoří slova a slovní spojení z veřejného a politického dění. V odborné stylistické literatuře bývají tyto výrazy uváděny jako terminologie politická, politologická, slova politikospolečenského charakteru, popř. také jako žurnalismy. SSJČ charakterizuje některé jako publicismy, např. *ozdraviti (ozdraviti poměry), vyprodukovat (vyprodukovat plánované množství výrobků)*, jiné uvádí jako slova odborná, např. *nosná raketa*. U některých není funkčně stylová charakteristika ve SSJČ uvedena a výrazy se jeví jako stylově neutrální, ale s velkou frekvencí užití právě v publicistice. K nim z těch starších patří např. *konsolidace, angažovanost, principiální postoj, akční jednota*.

Nově se v současné publicistice objevují odborné výrazy užité v jiném významu, s významem rozšířeným nebo v nových významových souvislostech. Např. slovo *spektrum* ve významu seskupení něčeho, soubor nebo

rozsah, okruh a s tímž významem jsou spojení *politické spektrum*, *názorové spektrum*, *spektrum úkolů*. Jako **publicismy** se objevují také tyto výrazy a spojení s nimi: *spirála – inflační spirála* (spirálovitě postupující inflace); *stříbro – rodinné stříbro* (ve významu cenné nebo hodnotné skutečnosti), *tandem – tandem politických stran*, *tandem ministrů* (společně postupující dvojice), *start – podnikatelský start*, *start nové ekonomiky* (rázné zahájení) apod. Podobně rozšiřuje svůj lexikální význam v publicistických textech slovo *filozofie* (např. *filozofie podnikání*, *manažerská filozofie*), *politika* (např. *daňová politika*, *protidrogová politika*, *politika podnikání*).

Frazémy

Autoři publicistických textů s oblibou sahají po prostředcích hotových, už ustálených. Jimi jsou všechny druhy frazémů v nejširším pojetí. Uplatňované frazeologické obraty mají převážně původ v **lidové frazeologii** a v širším pojetí k nim můžeme řadit i rozmanitá rčení, přísloví, pořekadla, popř. typické idiomy z oblasti hovorové. Např. *být v (plném) proudu*, *být přede dveřmi*, *být v plenkách*, *být trnem (solí) v očích*, *připsat k dobru*, *mít na svém kontě*, *jde to jako po másle*, *klepat na dveře*, *nechat si zadní vrátka*, *házet (něco, někoho) do jednoho pytle*; *vědět, kde nás bota tlačí*.

V menší míře se vyskytují **frazémy knižní, literární**. Některá spojení se cítí jako vyjadřování běžná a v určité situaci v publicistice už téměř zautomatizovaná. Např. *být hybnou pákou (něčeho)*, *hrát velkou roli* nebo *úlohu*, *spatřit světlo světa*, *mít nad sebou Damoklův meč* (*visí mu nad hlavou Damoklův meč*), *octnout se (být) v jámě lvové*.

Osobitou skupinu výrazových prostředků stylové vrstvy publicistické tvoří **frazeologismy typicky publicistické**. Označujeme jimi zautomatizovaná frazeologická spojení vzniklá na půdě publicistiky nebo v oblasti politického, veřejného a společenského života a publicistika jich maximálně využívá. Některé fráze z dřívějších let uvádí SSJČ jako **publicismy**, např. *vproudit do dějin*, *vyprodukovat něco...*, jiné jsou bez příslušné stylové charakteristiky, např. *mařit úsilí*, *horečné zbrojení*, *nadhodit otázku*, *jít (kráčet) cestou*. Mnohé ustálené fráze jsou staršího data, v publicistice přetrvávají z období předcházejících a drží se poměrně dlouho, neboť si je vynucuje stále se opakující situace, např. *zorný úhel*, *klíčový význam*, *palčivý problém*, *živná půda*, *obrátkit kolo dějin*, *korunovat úspěchem*, *naplňovat program*, *vyjadřovat nejvlastnější zájmy*, *vytvořit prostor (pro něco)*.

Kromě ustálených publicismů vznikají také nové, odrážející dobu, např. frazémy *pád železné opony*, *vproudit do Evropy*, *sametová revoluce* (už povědomí *terminologické*), *politická scéna*, *bankovní scéna*, *politická reprezentace*, *stávková vlna*, *stávková pohotovost* (už charakter termínu), *společná řeč*, *začlenění do evropských struktur*, *praní špinavých peněz*.

Povahu ustálených výrazových prostředků mají také hodnotící přídavná jména, která s příslušným podstatným jménem představují ustálená spojení, často už volně přecházející k publicistickým (novinářským) frazémům. Např. *palčivé otázky*, *nezištná pomoc*, *bouřlivý potlesk*, *bouřlivé ovace*, *barbarský útok*, *štvavá kampaň*, *plodné jednání*, *špinavé peníze*.

Samotný výskyt frazémů nelze pokládat za specifikum publicistiky, neboť frazeologické obraty se s výjimkou stylu odborného uplatňují ve všech stylových oblastech. Frazémy lidové jsou vlastní stylu hovorovému, záměrné využití frazémů lidových i knižních spatřujeme ve stylu uměleckém. Specifické je však uplatnění hovorových a knižních frazémů v publicistice, jejich modifikace, konkrétní začlenění v kontextu a funkce. I přes rozmanité textové modifikace si vždy čtenář vybaví sémantiku původních a v našem povědomí už zcela zmechanizovaných frazeologických obrátů a jimi pak předávané informace chápe rychle, pohotově a téměř automaticky.

Opakující se obrazná vyjádření

Obrazná vyjádření jako estetizující výrazové prostředky se v textech publicistického stylu objevují i v žánrech a útvarech nebeletristických, čistě zpravodajských a analytických. Nejčastěji jde o obrazná vyjádření už vžitá, lexikalizovaná, neboť si je znovu vynucuje tatáž opakující se komunikační situace. Jako nepřímá pojmenování obrazná můžeme označit např. tato *uvrhnou národy do propasti války*, *široké řečiště života*, *město kvete mládím*; v tisku minulých let se objevovala spojení *hlas míru a přátelství silí*, *postavit budovu míru*, *hluboké brázdý revoluce*, *zazněla vítězná píseň svobody*.

Užitím obrazného vyjádření nedochází jen k pouhému konstatování sdělovaného, ale právě prostřednictvím obrazů jsou odhaleny projevy kladného nebo záporného vztahu komunikanta k obsahu sdělení. Komunikát by mohl být působivější, ale výsledek bývá většinou opačný. Časté užití některých obrazů, zvl. v tisku, vede k jejich lexikalizaci a některé z nich už volně přecházejí k publicistickým frazémům, např. *nést, přinášet ovoce, klepat na dveře ...*, popř. je považujeme za novinářská klišé, např. z tisku 80. let minulého století známe spojení *bitva o zrno, boj o zrno*, nadále se ještě uplatňuje *brány veletrhu* nebo *výstaviště se otevřely, brány škol se zavřely*.

Zobecnění sdělení

Proti obecné tendenci publicistiky informovat přesně, věcně a výstižně, tj. uvádět konkrétního činitele děje a přesná fakta, se na druhé straně paradoxně objevuje přímo záměrná a vědomá protichůdná tendence – **vyjadřování neurčité, povšechné, popř. obecně shrnující, zobecněné sdělení bez konkrétních údajů**. Jde o abstrakta s širokým a obecným významem a s relativně menší přesností. Patří sem spojení s těmito slovy *zdroje, síly, živly, masy, kruhy, směry, veřejnost, fórum, odpovědná místa, činitelé*, po 1989 se nově objevují výrazy *struktury, subjekty* aj. Např. v psané publicistice čteme: *pokrokové síly, reakční směry, vládnoucí* nebo *podnikatelské kruhy, pokroková veřejnost, zastupitelské fórum široké mezinárodní veřejnosti, odpovědná místa, některé zdroje uvedly, že jeho návštěva signalizuje vojenské nebo politické struktury, došlo k fúzování subjektů*.

Důvody k užití výrazů zobecňujících sdělení mohou být různé. Buď publicista není podrobně informován a konkrétní údaje nezná, nebo se vědomě snaží zachovávat určité zásady diplomacie a podrobnější fakta neuvádí. Často uplatňovaná neurčitá vyjádření se začínají v obdobných opakujících se situacích užívat zcela automaticky.

Prostředky syntaktické kondenzace

Styl publicistický, zvl. jeho psaná podoba, využívá také prostředků kondenzačních, zajišťujících sevřenou syntaktickou stavbu. Jako zmechanizované jazykové prostředky syntaktické kondenzace, které jsou v publicistických textech početně zastoupeny, můžeme uvést některé **ustálené vazby s nepůvodními předložkami** a s **výrazy předložkové povahy** a některé **vazby s genitivními závislostmi**.

Ustálené předložkové vazby mají charakter výrazových prostředků automatizovaných a zcela mechanicky se kladou i na místo možného užití předložky původní, vlastní. Nejčastější jsou tyto: *u příležitosti, v rámci, v zájmu, v duchu, v okruhu, na úseku*. Nejde o jev osobitý jen pro stylovou sféru publicistickou, ale nepůvodní předložky jsou příznačné také pro oblast odbornou a administrativní. Přesto o nich hovoříme i v publicistice, neboť právě tam mají velkou frekvenci užití a jsou součástí celých zautomatizovaných vazeb a ustálených publicistických obrátů. Např. *u příležitosti letošních oslav, v rámci prohlubování spolupráce, v zájmu spravedlnosti a lidskosti, jednat v duchu závěrů konference, v okruhu působnosti*. Některé jsou jen specificky publicistické, např. spojení *u příležitosti (státního svátku, návštěvy delegace)* proti neutrálnímu *při příležitosti*, dále např. *v zájmu (v zájmu bezpečnosti)*.

Častá je nepůvodní předložka *díky*, popř. *dík*, která nejen umožňuje vyjádřit těsnější závislosti příčinné a důvodové, ale současně signalizuje kladný přístup autora projevu k předávanému sdělení. Tím nepřímo podporuje funkci ovlivňovací a přesvědčovací. Např. *díky této iniciativě, díky dobrému podnikání, díky spolupráci*.

V publicistice obecně, zvláště pak v oblasti politického zpravodajství, dochází často k hromadění přenášených informací. Výpověď je sémanticky nasycena spoustou údajů. Převážně jde o **hromadění genitivních vazeb**, které vznikají skládáním celých terminologizovaných sousloví. Např. *účastníci londýnského zasedání pracovní komise stálého mezinárodního styčného světového kongresu mírových sil jednali o ...*, *vypracování návrhu koncepce programu protidrogové politiky*. Publicistika zná také umělé vytváření závislostí se slovy *otázka, problém, problematika*. Např. *v popředí zájmu byly otázky plnění úkolů ve sféře problematiky ochrany životního prostředí*.

Některé typy nepravých vět vedlejších

Všechny typy tzv. nepravých vět vedlejších jsou velmi rozšířeným jevem českého jazyka. I když pronikly do všech stylových oblastí, právě v publicistice je jejich výskyt zřejmě největší. V tisku představují skladební

prostředek pro určité situace téměř zmechanizovaný. Vznikají tak ustálené publicistické obraty a vžité zautomatizované konstrukce typu:

- *XY přijel (kam), zavítal (kam), přibyl (kam), navštívil (co), odletěl (kam) atd., kde se sešel nebo aby se sešel, setkal se, prohlédl si, zúčastnil se, byl přítomen, jednal, vystoupil, promluvil,*
- *vystoupil, promluvil, uvedl XY, který zdůraznil, připomněl, hovořil.*

ad b) Jazykové prostředky stylově aktualizované

Frazémy, rčení, přísloví v kontextu obměňovaná, modifikovaná

Většinu frazeologických obrátů můžeme označit jako jazykové prostředky zmechanizované. Plně to platí o frazémeh typicky publicistických (novinářských), ale jen částečně o frazémeh hovorových a knižních. Metaforičnost frazeologických spojení je spjata s nápadností fráze v projevu a účinek předávané informace je zesílen. Pro publicistiku jsou charakteristické různé **inovace frazeologických obrátů, frazémy v kontextu obměněné, modifikované**. A právě jejich uplatnění v nových a často nečekaných modifikacích působí jako prvek aktualizující.

Např. *Dvakrát měř, jednou střílej. – Smyslem podobných úvah je polévat rozbouřenou situaci olejem reformistických frází. – Kdo jinému jámu kopá, dá si od ní zaplatit.*

Nově utvořená obrazná vyjádření

Nová a nově užitá obrazná pojmenování zesilují působení publicistických projevů. Zajišťují větší názornost sdělení, mohou podporovat naléhavost agitace a výrazněji přesvědčovat adresáta. Jsou-li obrazy vytvořeny nově a užity nečekaně, ale přiléhavě, potom se jeví jako prostředky stylové aktualizace.

Např. *zaduje vítr naděje, prorazit led ve vývoji vztahů, kamínek ke kamínku se začala skládat mozaika naší soudobé kultury, začal podnikatelský kabaret.*

Výrazy s funkčně stylovou charakteristikou jinou než publicistickou

Do publicistického stylu pronikají také prostředky jiných stylových vrstev, zvl. prostředky lexikální. Tak např. ze stylové vrstvy odborné proniká část terminologie, i když je už značně zpopularizovaná, z hovorové stylové vrstvy jsou zastoupeny především výrazy vzniklé univerbizací. Dále je pro publicistiku příznačná i tolerance vůči hovorovým výrazům nespisovným, nejčastěji slangovým a obecně českým. Některé z těchto prostředků užitých mimo vlastní stylovou oblast se stávají v publicistice příznakovými a z hlediska výskytu a působivosti jsou nápadné. Funkčně vystupují jako prostředek aktualizace, bezprostředněji spojují adresáta s prostředím, o němž informujeme, projev se stává výrazově působivějším.

Jako výrazy s funkčně stylovou charakteristikou jinou než publicistickou lze označit výrazy hovorové, obecně české, slangové a profesní, popř. aktualizující výrazy dialektové, knižní, archaické a slova citátová. Záměrně užitá nespisovná výrazy bývají provázeny uvozovkami, i když nedůsledně.

Vyjádření emocionální (expresivní)

Informační, agitační a vzdělávací působení publicistických textů je podtrženo záměrným uplatněním výrazů emocionálních (expresivních). Výskyt emoce v publicistice působí na city adresátů, ovlivňuje jejich myšlení a podporuje agitační a formativní působení textu. Pramenem výběru těchto prostředků není jen spisovná čeština, ale i ostatní útvary národního jazyka. Z hovorové vrstvy spisovného jazyka se v publicistice objevují např. výrazy *sekýrovat, klábosit, kumpán, nervák*, ustálená hovorová spojení *být v suchu, stočit řeč*. Z obecně českých lze uvést slova *flákač, pracant, makat* aj. V maximální míře publicistika využívá expresivní podstaty slangu. Např. v 70.–80. letech minulého století jsme sledovali časté užití výrazů *kádr, kádrovák* (polit. slang), v současné sportovní publicistice se hodně vyskytuje výraz *mančaft* (slang voj. a sport.); dále *výzkumák, pracák a bernák* (pracovní a berní úřad) aj.

Eliptický shodný přívlastek

Tento typ přívlastku se také může projevit jako prostředek stylové aktualizace. Publicisté mu dávají přednost pro jednoduchost, stručnost a přímost vyjádření, jakou představuje ve srovnání s možností uvedenou

sémantiku vyjádřit stylizací širší, opisem, užitím vedlejších vět, popř. možností užití přívlastku neshodného, vyjádřeného pády prostými i předložkovými.

Např. *výkonová bilance, finálová série, termínový kalendář, tunový plán, vývozní úkol, finanční rok, devizová situace*. Přívlastky tohoto typu se vyskytují v publicistice ve velké míře. Někdy jsou převzaty z odborné sféry, např. *závodová doprava, motorová nafta*, jindy vznikají až na půdě publicistiky, např. *diskutovaný problém, diskutovaná oblast, vztahové problémy*. Právě tato nová spojení se jeví jako jeden z prostředků stylové aktualizace. Častým užitím však přecházejí také tyto typy přívlastků k jazykovým prostředkům automatizovaným.

Některé typy vsuvek (parenteze)

Se vsuvkami se běžně setkáváme v textech všech funkčních stylů. Přesto existují takové, které lze označit za specificky publicistické. Patří k nim vsuvky, kterými se autor dovolává svědectví jiných a odkazuje na jiný zdroj informací. Buď adresátovi připomínají veřejné mínění, např. *jak se říká, jak je (obecně) známo, jak říká staré české přísloví...*, nebo se dovolávají svědectví jiného pramene, konkrétního, např. *jak (někdo, něco) řekl, jak to uvedl XY, jak to připomenul XY*.

Tyto prostředky vnašejí do publicistických projevů bezprostřednost sdělení, naléhavost argumentu, a proto působí jako jazykový prostředek stylové aktualizace. U některých vsuvek už pozorujeme jistou ustálenost a stereotypnost a nabývají charakteru ustálené (už automatizované) publicistické fráze, např. *jak hlásí tisková kancelář (agentura), jak to oznámil našemu zahraničnímu zpravodaji (dopisovateli)*.

3. Stylové normy publicistické komunikace

Publicistická komunikace jako veřejná (oficiální) komunikace bývá realizována spisovným jazykem. Stylové normy uvnitř stylové sféry publicistické nejsou jednotné, ale jsou vnitřně diferencované. Jejich specifčnost plyne z odlišných žánrů a útvarů publicistiky. Jiné normy platí v útvarech zpravodajských, jiné zase v komentáři, úvodníku, v analyzujícím novinářském článku, ve fejetonu apod. Odlišnosti také plynou ze svéráznosti komunikátů publicistiky mluvené ve srovnání s publicistikou psanou. Nadto některé publicistické komunikáty se blíží stylové oblasti umělecké (fejeton, některé typy reportáže), jiné stylové oblasti odborné, zvl. popularizační. Z toho vyplývá skutečnost, že komunikant může při stylizaci publicistického textu využívat rozmanitých výrazových prostředků, a to i zcela protikladných. Objevují se prostředky hovorové i knižní, citově neutrální i citově zabarvené, výrazy domácí i slova přejatá, zvl. internacionalismy. Charakteristickým jevem v publicistické komunikaci jsou jazykové prostředky typicky publicistické, tj. prostředky ustálené, automatizované, které opět existují vedle prostředků nových nebo nově aktualizovaných. (Vyskytující se slova a slovní spojení nespisovná nebo výrazně náležející jiným funkčním stylům bývají také v psaných komunikátech uváděna v uvozovkách.)

Publicistické projevy současnosti výrazně působí na jazykové povědomí uživatelů jazyka a stávají se důležitým pramenem pro poznání normy spisovného jazyka.

4. Kompozice publicistických komunikátů

Na jedné straně ve zpravodajských textech se setkáváme s informačními útvary, které se přibližují administrativnímu stylu, ale na druhé straně publicistické texty analytické se přiklánějí k odbornému stylu. Fejeton a črta nesou osobité rysy uměleckého vyjadřování. Různorodosti publicistických textů odpovídá také různorodost jejich kompozice.

Klasické části horizontálního členění textů nebývají plně realizované a některé z nich jsou zřejmě jen u delších publicistických útvarů. Kupříkladu publicistický referát a posudek můžeme sice teoreticky rozčlenit podle tradiční trichotomie na úvod, stať a závěr, ale posloupnost těchto částí textu bývá často porušena. Publicistické komunikáty obvykle začínají stěžejní informací, nikoli tím, že by k ní dospívaly. Úvodní informaci pak dokládají, objasňují, popř. komentují. Také faktografická nasycenost publicistického textu bývá největší v jeho prvních částech a směrem ke konci klesá. Počátky textů jsou proto z významového hlediska závažné, výrazně dominují vůči ostatnímu textu a celá textová výstavba je počátkům textu přizpůsobena.

Lze říci, že v psané publicistice se přímo záměrně setkáváme se zvýrazněním počátku textu. Kromě předsunutí nových a závažných informací před ostatní částí textu je zvýraznění v publicistickém psaném textu také zajištěno vžitým systémem titulků, nadtitulků, podtitulků, popř. začleněním mezititulku. Psané texty jiných stylových sfér obvykle vystačí s orientujícím titulkem jedním, označovaným jako název, titul, nadpis. Jen ojediněle jsou také podtitulkem doprovázeny názvy umělecké prózy nebo dramatu.

Titulky v psané publicistice jsou výrazně funkční a jejich stylizace a kompozice je vždy ukázkou tvůrčího přístupu autora textu k jeho obsahu, funkci a cíli. Shledáváme titulky dvou typů. Některé se snaží podat co nejstručněji maximální množství informací, tj. resumé následujícího textu, např. – *Skončil sjezd interního lékařství.* – *Nový úsek dálnice otevřen.* – *Vláda dostala nedůvěru.* Titulky druhého typu sledují záměr jiný, a to podat jen informace částečné, které by měly vzbudit pozornost k dalšímu obsahu. K nim patří např. *Rovnocenný partner.* – *Kolokvium zahájeno.* – *Přijata nová opatření.* První typ plně zajišťuje rychlou orientaci v tisku právě svým vypovídajícím charakterem, druhý je účinnější svou nedopovězeností, a proto neúplnou informací přiměje čtenáře k přečtení celého textu.

Vyskytující se titulky s metaforičností výrazu, s rozmanitou obrazností vyjádření a titulky využívající frazeologie, rčení a přísloví a jejich modifikace bývají výraznější, stylisticky aktivní, a tedy působivější. Svědčí o tom doklady typu *Stržipky zelené mozaiky.* – *Zkušenosti v apatyce nekoupíš.* – *Trpká příchutí ligy.* Část titulků se v psané publicistice často opakuje a tyto titulky se pro určitou situaci staly už standardní, např. *Pole ožila.* – *Start do nového roku.* – *Otevřely se (event. zavřely se) brány škol.* Uvedené titulky, které plně využívají stereotypního opakování výrazu a modelovosti vyjádření, ztrácejí na působivosti.

Charakteristickým rysem výstavby psaného publicistického textu je **zvýraznění prvního odstavce**, a to zvýraznění zamýšlené už při koncipování textu a graficky realizované tučně vytištěnou sazbou, odlišným typem písma, např. kurzívou, s odlišným řádkováním.

Výstavba odstavců v kterémkoli textu má své obecné zákonitosti, ale pro publicistické texty je příznačné, že nejvýraznější funkce přísluší právě prvnímu odstavci. Jde o soustředění nejdůležitějších myšlenek nebo o zvýraznění informující o obsahu textu a jeho původcem je buď sám autor (odstavec bývá označován jako lead /líd/), nebo jde o zvýraznění redakční (označované jako perex) se stejným posláním. Na zvýraznění první odstavce je třeba pohlížet jako na svérázný jev výstavby psaného publicistického textu. Se zvýrazněním grafickým a formálním je u odstavce podtržen i význam jeho sémantiky. Z hlediska obsahového je potřeba mezi ním a dalším textem určité vyváženosti v nasycenosti fakty, neboť čím více je první odstavec nasycen informacemi, tím více sdělná hodnota dalšího textu klesá.

Roviny tematická a obsahová odrážejí aktuální události současnosti. Vedle zpravodajství z politického, ekonomického a společenského života přináší současná publicistika také stále více informací ze sféry odborné. Je třeba podotknout, že publicistické útvary, zvl. útvary novinářské (tj. psané formy), ztrácejí stále více původní „žánrovou a útvarovou čistotu“ a mnohdy už lze o nich hovořit jako o útvarech hybridních. Nejzřetelnější příklon ke stylové sféře odborné se projevuje v užití slohových postupů.

Slohový postup, jak bylo uvedeno výše, je svébytný stylistický jev, který odráží způsob pojetí tématu v jeho celistvosti. Je to druh celkového ztvárnění sdělovaného obsahu a ustálené způsoby nebo metody, jakými vypovídáme o skutečnosti. V textech publicistických je nejvíce uplatňován slohový postup informační, zvl. v publicistickém zpravodajství. Mimo zpravodajskou komunikační sféru bývá slohový postup informační uplatňován současně s postupy jinými, např. s výkladovým, event. úvahovým. Většinou dochází k prolínání několika slohových postupů, a to např. v úvodnicích, komentářích, v rozsáhlejších novinových článcích. Výkladové pasáže jsou nejen typické pro úvodníky a všechny analytické žánry publicistiky, zvl. pro komentáře, ale plně se výkladový slohový postup rozvíjí v rozsáhlejších novinových článcích, prvky jsou i v novinářské recenzi a kritice, v referátu nebo posudku. Některé útvary, např. krátké zprávy, jsou svou stylizací i kompozicí téměř stabilizované. Opakují se syntaktická schémata, stylizační a formulační obraty. Také kompoziční schémata představují vedle opakujících se a ustalujících se jazykových prostředků vžitou modelovost ve výstavbě textu a v komunikaci se mění pouze fakta.

V celé šíři publicistiky dochází k **diferenciaci útvarů** podle povahy dílčích publicistických stylů (v nejširším pojetí) a jejich **základních žánrů**, tj. stylu a žánru zpravodajského, analytického a beletristického. Ke zpravodajskému žánru patří tyto slohové útvary (v publicistice rovněž označované jako žánry): **zpráva**,

interview, oznámení, komuniké, krátká zpráva – noticka aj. Analytický žánr představují např. **úvodník, komentář, glosa, novinářský posudek**. K beletristickému žánru přísluší např. **reportáž, črta, novinářský fejeton, sloupek (kurzívka)**.

Základní žánry a útvary publicistiky jako realizační formy užitých slohových postupů se přes svou stálost postupem doby částečně mění. Vývoj útvarů (žánrů) publicistiky souvisí s narůstáním funkcí jazyka ve společnosti a s rozvojem celé komunikační sféry publicistické. Specifické publicistické funkce – zpravodajská a současně funkce persvazivní (ovlivňovací, získávací, přesvědčovací) – jsou v některých útvarech více nebo méně skryté, jinde výrazně působící. Nejmenší persvazi působí krátké zprávy, větší poskytují rozsáhlejší publicistické útvary analytické, zejména úvodníky a komentáře.

V neposlední řadě je rozmanitost a vnitřní diferenciacie textové výstavby publicistických žánrů a útvarů dána také odlišnostmi komunikační sféry mluvené a psané, včetně odrazu specifčnosti přenosu informací.

XII. Styl řečnický

1. Funkční vymezení stylové sféry řečnické

Ke stylové sféře řečnické patří všechny veřejné (oficiální) komunikáty oslavné, příležitostné, politické, propagandistické i populárně odborné, v nichž jde nejen o předání určitého množství informací, ale které také získávají posluchače pro nějaký záměr a některé mají působit na cit. Plní komplexně funkci sdělnou, dále ovlivňovací, působící a přesvědčovací, tj. komplexně funkci persvazivní, popř. i esteticky sdělnou. Ale ne všechny veřejné jazykové projevy patří k řečnickému stylu. Některé inklinují více ke stylu sféry odborné, jiné jsou stylově spíše umělecké nebo publicistické. Jejich náležitost k příslušné stylové sféře je určována jejich obsahem, funkcí, celkovým komunikačním záměrem a užitými vyjadřovacími prostředky. Proto je třeba vždy odlišovat pojmy řečnický styl a řečnický projev neboli komunikát. Každý řečnický komunikát nemusí být pronášen v řečnickém stylu a některé komunikáty přesahují do stylové sféry jiné. Ke specificky řečnickým slohovým útvarům patří především **proslov, projev a řeč**.

Řečnictví komplexně zahrnuje sféru komunikátů, které jsou oficiální, mluvené, předem připravené, monologické, situační a adresné. Jsou pronášeny v atmosféře přímého kontaktu s adresátem, ale zpětnou verbální komunikaci nepředpokládají. Řečníci jsou vždy přesvědčeni o pravdivosti a závažnosti přednášeného sdělovaného obsahu. Svůj postoj manifestují tím, že hovoří zainteresovaně. Sugestivnost řečnictví a celkový záměr komunikátu zvyšují také schopnosti a dovednosti přednesové, výrazná zvuková stránka přednesu, postoj a vystoupení řečníka, jeho projevy mimojazykové, a to mimické a gestikulační.

Stylová sféra řečnických projevů bývá různě **diferencována**. Nejčastěji se rozlišují tři skupiny řečnických komunikátů, a to komunikáty 1) politické, publicistické, event. propagandistické, 2) odborné (naučné) a 3) příležitostné, ceremoniální. K první skupině patří projevy politické, např. projevy na sjezdech, na veřejném shromáždění, projevy představitelů veřejného a politického života přenášené sdělovacími prostředky aj. Druhá skupina zahrnuje různé odborné přednášky (jde o mluvenou formu výkladu) a mluvené veřejné referáty s politickou a společenskou tematikou, projevy organizační a populárně odborné projevy k různým účelům, např. při provázení delegací, projevy průvodců. (Přednášky a mluvené referáty s čistě odbornou tematikou pak plně spadají do stylové sféry odborné.) Ke skupině komunikátů příležitostných a ceremoniálních patří všechny oficiální nebo polooficiální projevy při různých oslavách, jubileích, projevy k zahájení nebo k ukončení nějaké akce, projevy pozdravné, oslavné, slavnostní a rovněž různé komunikáty organizační a informační.

Výstižnější a podrobnější **diferenciaci řečnického stylu** představuje členění na tyto dílčí styly, řeči: **styl odborného řečnictví, styl řeči politické, styl řeči soudní, řeči církevní** (např. **kázání**) a **řeči příležitostné**.

Základy řečnictví – rétoriky – spadají až do doby antiky. Ve starověkém Řecku a Římě byla známa rétorika jako učení o tom, jak správně promlouvat na veřejnosti, jak se vhodně a účelně obracet k širšímu shromáždění lidí. Zvládnutí tohoto umění bylo považováno vedle schopností vojenských za nejdůležitější znalost a schopnost každé významné osobnosti. Po celé antické období se řečnictví výrazně rozvíjí. V tehdejší době bylo téměř jediným způsobem šíření poznatků a bylo proto nezbytné, aby všechny politické, státoprávní, soudní a jiné veřejné projevy byly dokonalé, zajímavé a na posluchače působivé.

Rozkvět antického řečnictví je dostatečně znám z literární historie a z odkazu antiky. Zakladatelem rétoriky byl řecký filozof Aristoteles (4. stol. před n. l.), který svým dílem Rétorika položil základy dalšímu vývoji řečnictví. Už tehdy byly odlišeny veřejné mluvené projevy politické, soudní a slavnostní (oslavné). Nejvýznamnějším představitelem antického římského řečnictví byl Marcus Tullius Cicero (106–43 před n. l.).

Současně s rétorikou se rozvíjela v antice také poetika, jež se zabývala básnickým tvořením a sledovala dokonale ztvárněné a esteticky působivé vyjadřování myšlenek v projevech, které dnes označujeme jako umělecké. Vedle rétoriky a poetiky pak existovala ještě dialogika jako nauka o tom, jak správně a účelně vést rozhovory, dialogy, jak přesvědčivě působit v diskusi. (A právě na bázi rétoriky, dialogiky a poetiky se rozvíjela novodobá stylistika.) Při posuzování těchto prvních antických učení je třeba na ně pohlížet z hlediska rozvoje

tehdejší vzdělanosti. Přesto tato učení hodnotíme vysoce, neboť mnohé antické postavy a jejich projevy zapůsobily na rozvoj lidského myšlení a kulturní vzdělanosti po celá další staletí.

Řečnictví se dále rozvíjelo ve středověku v projevech kazatelských, např. v kázáních Mistra Jana Husa, v novověku pak ve veřejných politických projevech, např. u F. Palackého. Při řečnictví se přihlíželo ke spisovnosti projevu, k třídění a uspořádání výraziva, k celkové výstavbě projevů, k jejich pamětnímu zvládnutí a nakonec k přednesu a k výsledné kultuře a působení mluvené komunikace.

Všechny tyto požadavky na výstavbu řečnických komunikátů přijímá také moderní rétorika současnosti. Pojmenování **rétorika** se užívá v několikerém významu:

- Slovem rétorika označujeme řečnické umění, umění mluvit, tj. praktickou schopnost a dovednost kultivovaně mluvit na veřejnosti, dokonale užívat jazyka v mluvené oficiální komunikaci. V tomto smyslu rétorikou označujeme sféru praktického řečnictví.
- Rétorika je také pojmenování pro nauku o řečnictví, která vykládá teorii o tom, jak správně (vhodně, účelně, dokonale a kultivovaně) řečnit a vůbec komunikovat. Jako nauka představuje především disciplínu jazykovědnou, neboť vycházíme z toho, že základním komunikačním systémem je jazyk, ale současně má rétorická teorie interdisciplinární charakter (s přesahy do jiných učení a oborů).

Současná (moderní) rétorika v tomto smyslu nepřináší jen poznatky o vytváření klasických řečnických projevů (projev, proslov, řeč), ale věnuje se celému procesu komunikace ve společnosti. Moderní teorie rétoriky sleduje navazování verbálních kontaktů ve společnosti a usiluje o společenský konsens. Zaměřuje se na komunikativní dovednosti ve sféře řídicí, personalistické, manažérské, podnikatelské a obchodní.

Všechny druhy rétorických neboli řečnických projevů se z hlediska užitého stylu vyznačují shodnými stylovými rysy, vlastnostmi a funkcemi, a proto jako celek představují jeden z objektivních funkčních stylů – styl řečnický, rétorický.

2. Stylová vrstva řečnických prostředků

Styl řečnických projevů je charakterizován osobitými výrazovými prostředky a specifícností jejich užití. Známe klasické řečnické prostředky užívané ke zvýšení účinnosti a působivosti řeči. V českém jazyce je jich mnoho, některé také patří ke stylové vrstvě umělecké a objevují se ve vyjadřování esejistickém. Zkoumá je poetika a teorie literatury a různí autoři je také různě pojmenovávají. Rétorickému stylu slouží tyto jazykové prostředky a jevy:

a) Vyjádření obrazné – tropy

Působivost projevu zvyšuje také užívání jazykových a tektonických prostředků, které jsou založeny na změně nebo rozšíření významu, na přenášení významu, na užití výrazů v jiném sémantickém okolí (než je obvyklé), na obraznosti vyjádření. Poetika je označuje jako **tropy**.

Poznámka: Souborný název pro všechny způsoby přenášení významu je tropika.

Mezi tyto obrazné prostředky patří **metafora**, **metonymie**, **synekdocha**, **personifikace**, **epiteton**, **přirovnání** aj.

Metafora je obrazné přirovnání na základě vnější podobnosti; jde o zkrácené přirovnání přenášením vlastností mezi věcmi, jevy a osobami. Např. *otevírají se před námi dveře nového života, vstoupit na práh budoucnosti*.

Poznámka: V nejširším pojetí zahrnují prostředky metaforické veškeré obrazné vyjadřování, včetně metonymického. Ostatně mezi vyjádřením metaforickým a metonymickým nelze někdy vést ostrou hranici.

Metonymie představuje přirovnání na základě vnitřního vztahu, např. *píseň mládí, dopil číši života*. (Některé metonymie už jsou zlexikalizované a používají se běžně, např. *pije druhý šálek*, rozuměj kávu.)

Některé z často užívaných obrazů mají sklon k frázím, např. *nést pochodeň poznání, vtisknout pečeť doby, přijímat (někoho) s otevřenou náručí*.

Synekdocha (někdy bývá uváděna jako druh metonymie) spočívá v záměně částí jevu nebo věci za celek a naopak, např. *žijeme pod jednou střechou, naše kroky nás vedou, překročili jsme práh evropského společenství* (místo: vstoupili jsme do ...).

Z dalších prostředků obrazného vyjádření připomeňme eufemismus a litotes. **Eufemismus** představuje obraznost sdělení spjatou se zmírněním výrazu, např. *když někdo odejde, vždy po něm zůstane jeho práce* (odejít ve smyslu zemřít, skonat). Jiným typem zmírnění nebo zjemnění vyjádření je **litotes**. (Někdy se označuje za opak hyperboly.) Primárně jde o jev charakteristický pro vyjadřování umělecké, ale v řečnických projevech plní ještě jinou funkci. Zvyšuje účinnost sdělovaného a poukazuje na jeho naléhavost.

V širším pojetí patří k tomuto typu prostředků také vyjádření, které se opírá o **negování už negovaného**. Např. *Není to nelehký úkol* (místo přímého sdělení: je to těžký úkol), *nemohu tady nezveřejnit* (místo: musím tady zveřejnit), *úkol není nesplnitelný* (dvojitý zápor, jehož výsledkem je negace: úkol je splnitelný), *nemůžeme si nevíšmat hrozby dalšího šíření nemoci* (musíme si všímat...), *nesmíme nereagovat na...* (musíme reagovat na ...).

Určitý typ nepřímého pojmenování představuje také **hyperbola** neboli nadsázka. Jde o tvrzení zveličelé, doslova nepravdivé. Např. *už jsem to stokrát říkal, tisíckrát si můžeme něco slíbovat*.

Personifikace představuje zosobnění, zživotnění, tj. přenášení vlastností, rysů a možných činů osob na vše neživé. Např. *léta utíkají, čas nám prozradil, co jsme zanedbali, jeho práce mluví za vše*.

Epiteton je označení pro básnický přívlastek, tj. přívlastek založený na obrazném vyjádření metaforickým, metonymickým aj. Při stylizaci plní jinou funkci než běžné přívlastky stylově neutrální; epiteton vede k poetizaci textu, k jeho citovému a estetickému ozvláštňení. Např. *bouřlivý rok, prázdné a zalykavé ticho, blankytné páry, plynoucí a zpívající řeka života*.

Přirovnání slouží k výraznějšímu označení pojmenovávané skutečnosti, popř. k intenzifikaci a zdůraznění sdělovaného. Kromě metaforického a metonymického přirovnání (neboť metafory a metonymie jsou při přenášení vlastností v podstatě na přirovnání založeny) sem patří prosté přirovnání pomocí spojky jako *problémy se kupily jako těžké břemeno, projev rychlý jako vodopád* (srovnej též metaforické vyjádření *vodopád slov*). Některá přirovnání jsou už do značné míry zautomatizovaná a přijímají se jako frazémy hovorové, např. *rychlý jako blesk, hluchý jako pařez, němý jako ryba, chytrý jako liška*.

b) Stylistické figury

Jako řečnické prostředky bývají uváděny také stylistické figury. Rovněž jejich pojetí bývá u různých autorů různé. Představují stylizační prostředky, které slouží k vyvolání nebo ke zvýšení pozornosti posluchačů, k udržení trvalého zájmu o projev a některé též ke zdůraznění a intenzifikaci sdělení. Patří k nim např. tyto:

Figury vzniklé hromaděním výrazů. Z nich pro styl řečnický je příznačné opakování týchž slov. Rozlišujeme opakování trojího druhu, a to anaforu, epiforu a epanastrofu.

Anafora představuje opakování stejných slov na začátku dvou nebo více větných celků nebo jejich částí. Např. *V současném stylu školy, v současném stylu života a nakonec i v současném stylu naší společnosti je nutné, abychom ... – Mohli jsme přijít, mohli jsme diskutovat, mohli jsme se svěřit se svými problémy*.

Epifora vzniká opakováním slov na konci dvou nebo více větných celků. Např. *Představy jsou přehnané, touhy rovněž přehnané a naše myšlenky a plány byly rovněž přehnané*.

Epanastrofa předpokládá opakování slova, popř. i několika slov z konce větného celku hned na začátku větného celku následujícího. Např. *Objevuje se nová skutečnost, skutečnost se mění před našima očima. – Jsou to plány smělé. Smělé, ale reálné. – Obracím se dnes na vás na všechny. Na všechny, kteří se shromáždili...*

Opakování vede ke zdůraznění a intenzifikaci sdělení. Časté je také opakování téhož slova, např. *stále a stále mějte na paměti, současnost před nás staví nové a nové úkoly, těžce, přetěžce jsme se vyrovnávali s úkoly*. (Některé typy opakování jsou běžné i ve stylu hovorovém, např. *tak už běž, běž – dobře, dobře – dělej, dělej, jak myslíš – ano, ano, už to vím*. Jde o **epizeuxis**. (S touto figurou se setkáváme i při veršování, ale jde o jiný typ, např. dochází k opakování na konci verše a opět na začátku verše následujícího.)

Ve stylu řečnickém se setkáváme také s opakováním téhož větného schématu, popř. celých syntaktických konstrukcí. Tomuto opakování říkáme **jazykový paralelismus**. Např. *Je to naše povinnost se postarat o kulturu města. Je to naše povinnost se postarat také o její financování. – Jen ten mladý člověk bude platný společnosti, který se bude dále vzdělávat, který se bude zdokonalovat pro potřeby rozvíjejícího se oboru*.

Časté je také opakování pomocí synonymie, tj. dvojí nebo několikeré vyjádření téže věci nebo skutečnosti. Jde o opakování téže skutečnosti jinými slovy – o **tautologii**. Např. *My všichni, všichni přítomní v sále, mladí i starí jsme se sešli, abychom ...*

Zvláštním druhem opakování, při kterém dochází k opačnému pořádku slov, je **chiasmus** (též zkrřížený pořádek slov). Např. *klid prostřed – prostředí klidu, melodie smutku – smutek melodie*.

c) Figury typicky řečnické

Mezi nejčastěji užívané patří: **řečnická otázka, korekce řečeného a ironie**.

Řečnická otázka. Je v podstatě dvojího druhu: V prvním případě má výpověď charakter otázky jen po stránce formální a řečník ani posluchač odpověď nečekají, neboť už sám projev a postavení otázky v návaznosti na kontext odpověď obsahuje. Např. *A copak ještě můžeme žít po staru?* (Z kontextu rozumíme, že nemůžeme.) *Je možné plnit nové úkoly starou technikou?* (Není možné.) Vedle tohoto typu se ještě v projevech setkáváme s otázkami, za nimiž hned následuje **řečnickova odpověď**. Např. *Že máme velké obtíže? Ano, to je pravda, obtíže jsou velké, ale...* (pokračuje vysvětlení situace jako odpověď). Řečnická otázka a odpověď patří k působivým stylistickým prostředkům. Umožňuje zvukovou modifikaci hlasu a tím narušuje monotónnost a zvukovou stereotypnost řečnického projevu.

Korekce (oprava) řečeného. Působivým výrazovým prostředkem je také vlastní oprava předešlého tvrzení, abychom na ně upozornili. Příklad: *Nevím, jak vám vyjádřit poděkování, vlastně ne poděkování, ale hlubokou úctu, vděčnost, a proto z celého srdce děkuji.*

Ironie. Vzniká tím, že slovně vyjadřujeme pravý opak toho, co chceme ve skutečnosti sdělit. Docílujeme jí např. užitím antonym (opozit) s příslušnou intonací ironického vyjádření. Např. *Tys to pěkně udělal! Ty ale studuješ!* (Z kontextu chápeme hodnocení opačné, špatné.)

d) Prostředky mluvenosti a ostatní řečnické prostředky

Pro styl řečnický jsou příznačné všechny syntaktické prostředky mluvených projevů, tj. prostředky uvolněné syntaktické stavby, mezi něž patří osamostatňování a dodatečné připojování větných členů, vsuvky, elipsy aj.

Výrazným rysem řečnických komunikátů jsou kontaktní prostředky, které jsou totožné se všemi kontaktními prostředky mluvených projevů ostatních funkčních sfér. Patří k nim např. oslovení a ostatní kontaktní prostředky, uplatnění frazeologie hovorové a knižní, výpovědi signalizující příští sdělení, použití citátů.

Oslovení. Ve stylu řečnickém vykazují určitou specifičnost, neboť se většinou skládají z několika opakujících se pojmenování téže skutečnosti. A právě tyto typy opakujících se oslovení jsou typicky řečnické. Např. *Vážení přítomní, milí chlapci a děvčata, studenti naší školy. – Vážení přítomní, milí hosté, dámy a pánové.*

V řečnických komunikátech se také setkáváme s **užitím 1. osoby plurálu**. Řečník se tím ztotožňuje s posluchači, dochází k užšímu kontaktu mezi nimi. Např. *my všichni si myslíme, my nemůžeme zůstat lhostejní, zamysleme se společně nad tím.*

Výpovědi signalizující příští sdělení. Pro oblast veškerých mluvených projevů, a to jak pro projevy publicistické, populárně odborné a hovorové, tak i pro projevy řečnické, jsou charakteristické zvláštní typy výpovědí, kterými řečník upozorňuje na následující důležité sdělení. Např. *jistě nevíte, že..., bude vás určitě zajímat, že..., jsem pověřen vám sdělit, že ...* Je to prvek kontaktní, jehož cílem v řečnických projevech není jen navázat kontakt s adresáty a upoutat pozornost, ale při přednesu přispět ke zvýšení napětí, co ještě posluchači uslyší. Nadto jde o orientaci posluchačů v probíhajícím projevu.

Uplatnění frazémů hovorových a knižních. Jako působivé výrazové prostředky se v řečnictví uplatňují jak frazémy hovorové, tak také knižní. Podporují názornost sdělení a při vhodném užití (podobně jako v publicistice) mohou být výrazným sugestivním prostředkem. Např. *vnitropolitický vývoj se stává jablkem sváru, náš nesprávný krok by byla voda na mlýn, rozdíl bije do očí*. Emotivnost projevu zvyšuje právě častý výskyt rčení, přísloví a pořekadel. Jejich užití je vždy poplatné obsahu a funkci řečnického komunikátu a prostředí, v němž je projev realizován. Jiné frazeologismy nalezneme v oficiálních politických projevech, jiné při oslavných společenských příležitostech.

Použití citátů, intertextovost. Vhodné citace z děl významných literárních, vědeckých a politických osobností nebo z projevů politiků, státníků, významných kulturních a jiných činitelů jsou působivým přesvědčovacím prostředkem. Zároveň užití částí textů jiných autorů se jeví jako účinná argumentace. Citacemi a texty jiných prokládá často řečník svůj vlastní projev a užitá intertextovost je výrazně persvazivní. (Některé druhy řeči intertextovost přímo vyžadují, např. v soudní řeči je nezbytné odkazovat na paragrafy zákoníku a citovat je, církevní kázání zařazují citáty z Bible.) Tímto prostředkem, jímž se vlastně řečník dovolává svědectví jiných, přispívá ke zdůraznění svých myšlenek a zvyšuje objektivitu sdělovaného.

3. Stylové normy řečnických projevů

Každý řečnický projev by měl být pronášen spisovnou češtinou a míra hovorovosti a knižnosti užitého jazykového materiálu by měla být přímo úměrná míře oficiálnosti a závažnosti vystupování.

Normy pro stylizaci a kompozici řečnických komunikátů jsou do značné míry volné a odpovídají specifické funkci a cíli každého konkrétního projevu. Projev je také výrazně ovlivněn individuálními schopnostmi komunikanta, řečníka. Navíc výsledek každého řečnického komunikátu záleží na skloubení všech čtyř složek, a to 1) tematické a obsahové, 2) verbální (jazykové), 3) akustické (zvukové stránky fonemické a intonační) a 4) vizuální (mimické a gestikulační). Z uvedeného vyplývá, že problematika rétoriky se úzce dotýká několika dílčích jazykovědných disciplín, tj. vedle stylistiky zvláště pak fonetiky a ortoepie, lexikologie a gramatiky, a její otázky jsou řešeny v těsné návaznosti na kulturu řeči.

Charakteristické je užití jazykových prostředků stylově protikladných. Setkáváme se s prostředky hovorovými a knižními, odbornými a uměleckými, citově zabarvenými a citově neutrálními. Nezbytné jsou prostředky kontaktní a účelná a funkční argumentace.

Řečnické projevy by měly být působivé svým obsahem, aktuálností a přitažlivostí sdělovaného, svou formální stránkou, sugestivností přednesu a celkovým vystupováním jejich autora. Výsledná persvaze řečnického projevu vzniká součinností všech těchto jevů.

4. Kompozice řečnického projevu

Horizontální členění textu bývá klasické a mluvčí promyšlejí úvodní část projevu, vlastní obsah (tj. stěžejní část projevu) a závěr. Ten má obvyklou podobu shrnutí problematiky nebo zdůraznění podstatných věcí z projevu, popř. řečník může projev ukončit výzvou, přáním, poděkováním apod.

Z hlediska vertikálního členění mluveného projevu musí řečník nezbytně dodržovat určitou logickou posloupnost informací, neodbíhat od tématu, aby posluchači dokázali vnímat celý kontext. Uvedené poznatky jsou obecné. Jinak vypadá kompozice projevů informačních a propagandistických politických projevů, projevů na schůzích, v parlamentu apod., jinak projevů odborných (např. soudních, projevů organizátorů akce, průvodců apod.) nebo příležitostných, většinou oslavných (k nimž patří např. projevy gratulační a uvítací, oslavné řeči, nekrology). Většinou však kompozice vychází u prolínání několika slohových postupů (s výjimkou vyprávěcího).

V řečnickém projevu jako v ostatních mluvených projevech jsou velmi důležité všechny **rámcové složky projevu**. K nim patří především oslovení, přivítání, představení nebo uvedení někoho a vlastní zakončení projevu. To bývá specifické pro jednotlivé druhy řečnických projevů, pro sledovanou funkci a cíl projevu.

Základními řečnickými útvary jsou **proslov, projev a řeč**. (Blíže o nich viz kapitola o kompozici.)

XIII. Styl umělecké literatury

1. Funkce a stylová sféra umělecké literatury

Texty stylové oblasti umělecké plní nejen **funkci sdělnou**, tj. **komunikativní**, ale tato funkce textů vystupuje současně s jejich **funkcí estetickou**. Právě touto komplexní esteticky sdělnou funkcí se komunikáty oblasti umělecké stylově vyčleňují z ostatní komunikace, z ostatních objektivních stylů, včetně sdělných. Je třeba si uvědomit, že jedna ani druhá část funkce esteticky sdělné není dominantní, že nelze estetickou stránku na úkor sdělné hodnoty textů přeceňovat ani podceňovat. Vyváženost obou funkcí si uvědomíme zvláště tehdy, přistupujeme-li k textu krásné literatury jako čtenáři, na něj text vedle sdělné hodnoty působí, např. esteticky a emotivně, vytváří v nás určité představy, vede nás k prožitkům. Čtenářova interpretace vždy potvrzuje nedílnou přítomnost funkcí sdělné a estetické.

Umělecký styl bývá někdy nesprávně redukován na **umělecký jazyk**, ale pojmy jazyk a styl zaměňovat nelze, styl je širší pojem. Jazyk literární komunikace (jazyk autora, jazyk literárního textu) je užší pojem, který zahrnuje pouze specifický jazykový materiál autora, popř. jazykové prostředky vyskytující se v určitém textu. Poznání individuality jazyka autora je nezbytné pro poznání stylu. Z jazyka autora většinou vyniknou především prostředky lexikální – autorova slovní zásoba. Proto také při zkoumání jazyka a stylu autorů 19. století a 20. století se objevily snahy zachytit a zaznamenat především spisovatelův slovník.

Styl umělecký, podobně jako všechny funkční styly ostatní, je třeba pojímat v širších souvislostech, neboť stylem neobsáhneme jen funkční užití a stylizaci jazykových prostředků, ale celý způsob výstavby komunikátu, a to včetně stránky tematické, obsahové a kompoziční. Umělecký styl proto není jen předmětem zájmu jazykovědy, ale také literární vědy, zvláště literární teorie a poetiky, stejně také i estetiky.

Při posuzování textů stylové sféry umělecké musíme vždy počítat s výrazným působením subjektivních stylotvorných faktorů. Sledujeme-li svéráznost a osobitou individualitu spisovatele, mluvíme o **uměleckém stylu určitého autora**, o jeho **stylu individuálním** nebo o stylu jeho konkrétního díla – tzv. singulárním stylu. Např. všichni víme, že jiný je individuální autorský styl Vladislava Vančury, Jaroslava Haška, jiným stylem psali Karel Čapek, Karel Poláček nebo František Nepil a jiní. Abstrahujeme-li od jedinečných rysů a od vlastností neopakovatelných a sledujeme-li to, co je celé řadě projevů umělecké stylové sféry společné, dospíváme k pojmu styl uměleckého směru, styl literárního proudu, umělecké školy nebo styl doby. Zobecňujeme tak typické stylizační a kompoziční rysy několika autorů téhož uměleckého směru, literárního proudu, doby apod.

Současná stylistika musí také počítat s vnitřní diferenciací textů stylové sféry umělecké, tj. s odlišnými podobami žánrů uměleckého stylu. Oblast uměleckých projevů se rozpadá na dílčí podoblasti poezie, prózy a dramatu.

Počátky uměleckého stylu spadají do antického období, do doby, kdy vznikala díla Aristotelova a Horatiova. Z jejich poznatků vycházíme i dnes. Např. z Aristotelovy Poetiky uznáváme rozdělení krásné literatury na lyriku, epiku a drama. V současné poetice rozvíjíme nauku o tropech a figurách, jejíž základy vznikaly rovněž ve starověku. Z antiky čerpáme myšlenky o trojím druhu slohu – vysokém, středním a nízkém.

V české lingvistice byla stylu uměleckému věnována zvýšená pozornost už od 30. let 20. století v souvislosti se studiem funkční diferenciací jazyka. B. Havránek vedle ostatních stylů zdůrazňoval specifickou „jazyka básnického“. O počáteční bádání v této oblasti se zasloužili nejen lingvisté (B. Havránek, později K. Horálek aj.), ale také představitelé literární vědy (J. Mukařovský).

Všechny texty stylové sféry umělecké se vyznačují těmito specifickými vlastnostmi: Jsou subjektivní a emocionální. Ztělesňují nejen sdělení, ale navozují také určitou citovou atmosféru a vedou čtenáře k prožitku. Čtenář se ztotožňuje s autorovými názory a užívá se do jednajících postav. Texty mohou být sémanticky mnohoznačné a čtenář si může sdělovanou skutečnost ve svých představách konkretizovat. Sdělení, která jsou obsahově neukončená, nutí k zamyšlení. K dalším vlastnostem patří dějovost, novost (a to nejen obsahová, ale i formální) a jedinečnost projevu, bohatá výrazová synonymie v textech a především záměrná poetizace sdělení.

Poetizace uměleckého textu je opět spojena s individualitou autora, navíc jde o obecnější stylový jev, dobově proměnný. Jinými výrazovými prostředky docílovali poetizace krásné literatury autoři 19. století

nebo počátku 20. století, po jiných způsobech sahají autoři současnosti, přelomu 20. a 21. století. Způsoby poetizace uměleckého textu neboli estetického a emotivního ozvláštňení jsou velmi rozmanité a souvisejí se všemi užitými výrazovými prostředky a se stylovou podobou textu.

2. Stylová vrstva uměleckého vyjadřování

Hovoříme o ní jen při největší míře zobecnění vyskytujících se nebo opakujících se stylových jevů. Stylová vrstva umělecká se totiž ve srovnání s ostatními funkčními styly poměrně těžko charakterizuje. V podstatě totiž neexistují lexikální a gramatické prostředky, které by samy o sobě plnily funkci esteticky sdělnou. Výsledné působení jazykového prostředku nevyplývá jen z přítomnosti nebo nepřítomnosti určitého výrazu, ale plyne z jeho konkrétního umístění v textu, z jeho záměrného zasazení do určitého sémantického okolí. Autor textu také jazykové prostředky aktualizuje, přetváří, dotváří a vytváří nové.

I přes tento rezervovaný přístup k existenci stylové vrstvy umělecké můžeme ji alespoň v jádru vymežit. Základem stylové vrstvy umělecké jsou tzv. **lexikální poetismy**, včetně výrazů knižních, archaismů a neologismů, dále **metaforika**, tj. obrazná vyjádření metaforická, metonymická, synekdochická aj.) v tom nejširším pojetí.

Pojetí poetismu je v lexikologii užší než v literární teorii. Za **lexikální poetismy** lze např. považovat tato slova: *luna, vesna, oř*. Jsou vlastní jen stylu uměleckému. V jiných funkčních stylech se na jejich místě objevují synonymní prostředky stylisticky nepříznakové, neutrální. Proto jsou tato slova se stejným významem, ale odlišnou příznakovostí uváděna někdy jako **umělecká synonyma**.

Jako lexikální poetismy zpravidla vystupují také slova knižní, zastaralá, popř. slova archaická. Např. *sivýl* / šedý, šedivý, *pažitl* / trávnik, *prodlévatl* / pobývat (někde), *skanoutl* / stéci (např. o slze), *zurčetl* / bublat, uzřít / uvidět, *halitl* / zakrývat (tvář), *peruťl* / ptačí křídlo, *hasnoutl* / končit, přestávat (život, naděje). Některé poetismy jsou starší a v současné próze a poezii se s nimi už nesetkáváme, např. *zora* / ranní červánky (zast. knižní), *unyljíl* / mdlý, *chrabrýl* / udatný, statný, *háv* / slavnostní šat, oděv, *skeráňl* / tvář, obličej. Jiné poetismy nám připomínají konkrétního autora, např. *bard* (knižní) / básník, mluvčí lidu (P. Bezruč), a lexikálním poetismem může být i autorův novotvar, neologismus, např. *pábitelé* (B. Hrabal).

Metaforika, tropy a figury, příznačné především pro stylovou vrstvu uměleckou, jsou výhradně záležitostí individuality autora. Užitá obrazná vyjádření jsou založena na určitém typu přenášení podoby, myšlenky, vlastnosti, jevu a děje, na metaforičnosti vzniklé z nezvyklého přirovnání, z personifikace, metonymického nebo synekdochického spojení. (Podrobnější poučení o výrazových prostředcích uměleckého stylu, zvl. o tropech a figurách, přináší teorie literatury, zvl. poetika.)

Pro stylovou vrstvu uměleckou je také charakteristická **aktualizace vyjádření, intenzifikace** výrazů a bohatá **výrazová synonymie**. Aktualizaci chápeme v rovině výrazových prostředků. Jde o užití takových prostředků a takovým způsobem, že i formální stránka aktivizuje pozornost adresáta a jazykové vyjádření je neobvyklé. Jde o ozvláštňení textu, o novost v jazyku. Intenzifikace vyjádření je především podpořena metaforičností, zvl. přirovnáním, častým záměrným opakováním atd. Poetizačním prvkem bývá také hromadění synonym, užití celé synonymické řady, zvl. doplněné autorovými novotvary.

Z roviny syntaktické jsou v uměleckých textech zastoupeny jak prostředky knižní, tak prostředky hovorové syntaktické stavby. Styl umělecký využívá na rozdíl od psaných komunikátů stylu odborného a publicistického rozmanitých prostředků emocionálních. V dialozích jsou zastoupeny rozmanité druhy vět z hlediska modality, tj. věty tázací, prací, rozkazovací a zvolací. Časté jsou věty jednočlenné. Autoři záměrně a funkčně využívají všech nepravidelností větné stavby, setkáváme se s větami neúplnými (eliptickými), s osamostatňováním větných členů, s různými slovoslednými inverzemi apod. Skladba věta a souvětí jako výsledek stylizačního úsilí odráží individuální styl autora.

3. Stylové normy uměleckého vyjadřování

Styl umělecký bývá uváděn jako jeden z funkčních stylů spisovného jazyka. Přesto autoři slovesného literárního díla nesetrvávají jen na spisovnosti vyjádření, ale využívají všech prostředků všech útvarů národního jazyka, tedy i prostředků nespisovných. Užívání obecné češtiny, nářečí, popř. lexikálních prostředků slangových

není jen kopií skutečnosti, ale součástí záměrné stylizace. Přítomnost nespisovných prvků ve spisovných projevech bývá motivováno náležitou funkcí, má svůj cíl a opodstatnění. Po formální stránce může být jazykem odlišena řeč postav od řeči vypravěče, jazykovými prostředky se mohou lišit různé postavy vstupující do dialogu. Jazykem lze také dosáhnout místního a dobového zasazení děje, vyjádřit příslušnost k zájmovému a pracovnímu prostředí, charakterizovat prostředí a postavy.

Normy pro umělecké vyjadřování lze stanovit jen orientačně. V obecné rovině sice existují (např. užití nespisovných jazykových prostředků by mělo být v souladu s obsahem, tématem a především s prostředím, jazyk bezprostředních dialogů je neslučitelný s knižností apod.), ale ve srovnání s jinými styly je charakterizuje velká míra tolerance a menší závaznost v jejich dodržování. Novost a mnohotvárnost uměleckého vyjádření nelze svázat ustálenými a vžitými konvencemi. Právě ve stylu uměleckém, a to více než u stylů jiných, se projevuje individuální styl autora, jeho osobité vidění světa, svérázná schopnost ztvárnění skutečnosti a účelné a plně funkční spojení estetické a komunikativní funkce jazyka. Jazykové vyjadřování se stává součástí estetické stránky díla.

Stylové normy umělecké jsou navíc spjaty s vnitřním členěním umělecké sféry. Odlišné specifické stylové rysy charakterizují poezii, prózu i drama.

4. Žánrová diferenciacie a kompozice uměleckých textů

Specifičnost uměleckého stylu spočívá také ve specifičnosti výstavby textu, v kompozici, dále v užití přímé, nevlastní přímé a polopřímé řeči, ve stylizaci dialogu, v zachycení krátkých projevů jednotlivých mluvčích do replik atd. Jiný je umělecký styl lyriky, epiky a dramatiky, ale existují i literární druhy přechodné, např. lyrizovaná próza.

Styl lyrických textů nebývá obvykle vystaven na dějové kompozici, na syžetu, ale text bývá lyrizovaný odhalením pocitů, citů, myšlenek, nálad a představ, které vystupují z nitra autora a zasahují nitro čtenáře. Poetizace textů lyrických bývá obvykle velmi výrazná, zjevná. Souvisí s užitím veršování, rýmování, s prostředky zvukové stránky jazyka (např. funkční využití zvukomalby), s obrazností vyjádření atd.

Styl epických textů je spjat s dějem, s jeho navozením, zápletkou, vyvrcholením a rozuzlením. Často je epika ztotožňována jen s prózou (i když máme i epickou poezii podobně jako lyrickou prózu). Kompozice epických textů, zvláště textů prozaických, vychází ze slohového postupu vypravěčského, který v próze při rozvíjení děje bývá postupem dominantním. Nadto dochází k prolínání s ostatními slohovými postupy nebo jejich prvky. Ve stylu epických prozaických textů se objevují vhodně začleněné lyrizující pasáže úvahové, konkretizující pasáže popisné – umělecký popis a subjektivně zabarvený popis – líčení aj. Tím vším také kompozice přispívá k poetizaci textu. Poetizace může dále souviset se stylizováním řeči postav a vypravěče a se všemi prostředky výstavby uměleckého textu, např. s nezvyklým řazením motivů, s porušením časové posloupnosti v líčení děje.

Styl dramatických textů je stylem dialogů, které probíhají mezi jednajícími postavami dramatu. Obecná podoba stylu je dána už samou podstatou dialogického textu. Kromě střídajících se replik dialogu bývá text „vybaven“ poznámkami souvisejícími s možným předváděním na scéně. Jsou to různé pokyny k režijní práci, k úpravě scény, k pohybu a gestikulaci postav na jevišti aj. Dramatický text se opět vyznačuje poetizací (jako ostatně kterýkoli umělecký text), ale jeho výsledná percepce ze strany diváka (při předvádění na jevišti) nebo posluchače (při dramatizaci např. v rozhlasu) závisí nejen na autorovi textu, ale druhotně také na interpretovi, herci, uměleckém přednášeči. (Blíže o výstavbě uměleckých textů a literárních žánrech, druzích (útvarech) pojednávají literárněvědné disciplíny – teorie literatury a poetika.)

XIV. Styly specifických komunikačních sfér jako styly sekundární

1. Styl esejistický

a) Funkční vymezení stylové sféry esejistické

Na pomezí mezi stylovým typem odborným a typem uměleckým se nachází několik přechodných stylových typů textů, které z hlediska literárního bývají označovány za samostatné žánry. J. Hrabák v Poetice (1977) tuto stylovou oblast posuzuje takto: „Na rozhraní literatury krásné a věcné jsou útvary, které chtějí informovat o nějakém faktu nebo objevu, ale současně hledí k uměleckému výrazu. Patří sem zejména esej, literatura faktu, paměti a cestopisy.“ (Hrabák, J. 1977, s. 340.)

Z pohledu stylistického má uvedená literatura specifické stylové podoby textů, z nichž nejvyhraněnější je styl esejistický. Texty stylové oblasti esejistické mají některé vlastnosti shodné se stylem odborným, jiné se stylem uměleckým. Odborná bývají témata a obsah, umělecké je jejich ztvárnění, jazykové zpracování, tj. stránka formální. Výrazný charakteristický rys esejistického stylu spočívá v poetizaci sdělení, v uplatňování nepřímého pojmenování skutečnosti a v oblibě aktualizace vyjádření.

Poetizace sdělení se dociluje např. záměrným užíváním těch výrazových prostředků, které nepůsobí jen svou sdělnou hodnotou, ale také hodnotou estetickou a působením na cit. Poetizace dosahují autoři převážně aktualizací vyjádření, tj. působením jazykem a ozvláštňením vyjádření. Text pak neupoutá jen obsahem, ale také formální stránkou, svým neobvyklým výrazivem.

Styl esejistický nese všechny stylové vlastnosti psaného textu. Stylová sféra představuje texty vždy připravené, promyšlené, často i adresné (alespoň obecně, např. vzdělanému čtenáři s kulturními a filozofickými zájmy jsou určeny eseje O. Březiny, F. X. Šaldy, nověji některé texty V. Havla). Text bývá monologický a bez přímého kontaktu s adresáty. Pouze někdy je kontakt záměrně stylizovaný, např. při kompozičním využití opakovaného oslovení nebo při kladení otázek s následnou odpovědí. Tematicky a obsahově bývá text esejí zajímavý, duchaplný a vtipný.

Funkce esejí je odborně sdělná (poznávací, odborně naučná) a esteticky sdělná, a to ve vzájemné symbióze. Osobitým útvarem je **esej**. J. Hrabák v Poetice píše: „Esej je nedlouhá stať věnovaná některé otázce kulturní nebo filozofické, kterou traktuje vybroušenou jazykovou formou. Tak jsou např. eseje literární (Šalda), filozofické (Březina). Proti čistě odbornému pojednání není zda aparát (citace literatury a pramenů) a do popředí se tlačí autorova osobnost. Věcné informace proto nemívají ráz definitivní ani vyčerpávající, jsou víceméně provizorní (srov. původní význam franc. slova *essay* = pokus). Proto se někdy mluví o esejistice jako o protikladu vážné vědy. Z hlediska morfologického je rozhodující pro žánrové povědomí eseje jeho umělecký výraz (jinak bychom mluvili o článku).“ (Hrabák, J. 1977, s. 340.)

Poznámka: Uvedený výklad esejistického stylu a pojetí esejí je veden v tradicích české esejistiky, která vymezuje esejistický styl jako styl na pomezí stylu odborného a uměleckého. Tím se tento výklad neslučuje s novým a módním užíváním termínu *esej* na našich školách. V současném českém školství, zvl. středním, se vlivem západního školství rozšířilo pojmenování *esej* pro odbornou stať představující odborný výklad nebo referát s prvky subjektivních názorů nebo úvahy, a to bez poetizace textů, bez estetizace nebo jiné aktualizace vyjádření. (České slovníky dosud tento jiný lexikální význam slova *esej* nezachycují.)

b) Stylová vrstva esejistických textů

Pro vystižení odborné tematiky se využívá jak výrazových prostředků odborného stylu, např. termínů i okazionalismů, prostředků sevřené syntaktické stavby, tak prostředků uměleckého stylu, např. obrazného vyjádření, bohaté synonymity jazyka.

Pro stylovou vrstvu esejistických textů jsou charakteristické tyto jazykové prostředky a jevy:

- **Hromadění synonym** terminologických i neterminologických a vyjádření pomocí celých synonymických řad. Synonymy dociluje autor nejen intenzifikace vyjádření, ale synonyma obohacují text různými slohovými příznaky, mj. i citovostí. Např. *myšlenky jsou popírány, negovány, zatracovány, odsouvány jako nepřijatelné a odmítány.*

- **Kladení pojmenování do kontrastu, do opozice.** Z hlediska významových vztahů v rovině lexikální jde o užití antonym (opozit). Např. výskyt spojení *radost i smutek, víra i beznaděje, nebe a peklo, tma i světlo*.
- **Výčet pojmenování.** Esejistické texty využívají často celé výčtové linie pojmenování; z hlediska mluvnického jde o užití několikanásobných větných členů. Např. *Nejde při tom o nálady, silné třeba působící, ale v jádře neurčité, které v nás hrou tvarů, barev, vůní, zvuků probouzejí v různých dobách ročních a denních louky, pole, lesy, hory, vodstva, nýbrž o samu podstatu přírodního dění*.
- **Opakování slov,** a to opakování zcela záměrné, motivované snahou po ozvláštňení vyjádření při zdůrazňování myšlenek, při intenzifikaci sdělení apod. Např. „*Uvědomme si však, že o této kypivé a bohaté skutečnosti chceme a musíme myslet a mluvit, že v ní a na jejím základě chceme a musíme jednat a že pro toto své jednání si chceme a musíme z ní odvozovat pravidla, zásady, normy...*“ (Mathesius, V. 1982, s. 341.)
- **Vytváření autorských novotvarů.** Pro esejistické vyjadřování (ostatně jako pro celý styl umělecký) je příznačné hledání a nalézání nového výraziva, zvl. vytváření slov nových. Autoři po nich sahají ve snaze odlišit své vyjádření od běžného, standardního. Autorské neologismy přispívají k poetizaci nebo estetizaci vyjádření a jsou v jazyce prvkem aktualizujícím. Svědčí o vynalézavosti, osobitosti a uměleckém mistrovství autora. V literatuře byly zachyceny např. tyto doklady: *obrodič* (vedle obrozenec a obroditel), *středocestník* (jdoucí střední cestou), *chvějný* (místo chvějivý), *dvozzvuk* (dvojitý zvuk nebo dva zvuky), *pozemsko a nebesko, černošatá noc*.
- **Obliba ve výrazech knižních** a málo používaných. Knižnost výraziva je celkově v souladu s knižností esejistických textů. Knižní prostředky a rozmanité aktualizace s nimi přispívají k tzv. vysokému stylu vyjadřování (a bývají součástí obrazného vyjádření metaforického nebo metonymického). Z knižního lexika v esejistických textech připomeňme např. *šálit, uzřít, pobroužit se, blankytný, unylý, lkání*. Ke knižnosti esejí přispívají také knižní nebo už zastaralé tvarové a slovtvorné varianty, např. *ohňové, dnové, beznaděj, potomstvo*.

Všechny uvedené prostředky a jevy jsou pro eseje zvláště příznačné, ale jejich výčet není úplný a pouze představuje určité tendence ve vyjadřování. Autoři esejistických textů běžně užívají všech prostředků uměleckého vyjadřování. Setkáváme se s metaforičností sdělení, častá jsou obrazná porovnání (prostá nebo opět metaforická nebo metonymická), nezvyklá epiteta, personifikace a jiné prostředky nepřímého a expresivního pojmenování skutečnosti. Syntax vět je převážně knižní, ale současně se vyskytují i prvky hovorové, např. uvolňování větné stavby četnými vsuvkami, vytýkáním a dodatečným připojováním (osamostatňováním) větných členů. Autoři využívají všech typů věty z hlediska modalit, příznačné je kladení otázek a uplatňování vět zvolacích, někdy i oslovení čtenářů.

c) Stylové normy esejistiky

Esejistický styl dovoluje autorovi, aby v největší míře projevil svou slovesnou tvořivost neboli kreativitu a odhalil svůj osobitý autorský styl. Stylové normy esejistického vyjadřování proto striktně nevymezují nějakou unifikovanou podobu textů. Je však třeba splnit tyto podmínky: téma by mělo být odborné a vyjadřování odborné i umělecké ve vzájemné symbióze. Esej je psána spisovným jazykem se sklonem ke knižnosti a celkové vyjadřování se vyznačuje dokonalostí a jazykovou kultivovaností. Z hlediska klasického antického dělení stylů na styl vysoký, střední a nízký představuje sféra esejistiky právě styl vysoký.

d) Kompozice esejistických textů

Eseje nemají ustálenou a předepsanou kompozici. Obvykle si také nepodržují základní trichotomii ve výstavbě textu, a to úvodní část, vlastní stať a závěr. Někdy chybí jak úvodní orientace, tak i závěr bývá neukončený.

V esejistických textech převládá slohový postup výkladový a úvahový, popř. s kratšími pasážemi popisnými nebo informačními. Jednou je esej více popisná, jindy více výkladová. Často bývají myšlenky připojovány nikoli podle logického sledu výkladového slohového postupu, ale tak, jak se autorovi spontánně vybavují, jak asociací nalézá nová spojení, nové příklady a dotvrzuje ty uváděné. Text esejí obsahuje jak strohé faktografické údaje, tak současně tytéž skutečnosti pojmenovává jinak, nově a sdělované beletrizuje. Právě v tom je ostatně podstata esejistického stylu.

Osobitým útvarem je **esej**. (Viz výše a též kap. o kompozici.)

2. Styl církevní komunikace

a) Vymezení stylové sféry církevní komunikace

Texty církevní komunikace, pro něž je příznačná funkce informativní neboli zpravovací a současně persvazivní (působící, získávací, ovlivňovací, formativní) představují texty jazykově a stylově mnohotvárné a různorodé. Jejich existující stylová rozmanitost souvisí s tím, že texty jsou diferencované vzhledem k dílčím funkcím, které v procesu komunikace plní. Různé je také jejich tematické a obsahové zaměření, odlišné jsou dílčí cíle komunikace, její ráz a forma. Prvky persvazivního působení nalézáme v církevní komunikaci nejen mezi prostředky jazykovými, při stylizaci (formulaci) a kompozici textu, ale spočívají už ve volbě tématu, v pojetí obsahu apod. Persvaze může být záležitostí textovou i tektonickou, v mluvené církevní komunikaci souvisí rovněž se zvukovou stránkou rétorických projevů.

Dlužno dodat, že ve stylistických teoriích nebyla v minulosti věnována církevní neboli náboženské komunikaci náležitá badatelská pozornost (s výjimkou textů kázání v souvislosti se studiem vývoje jazykových jevů češtiny a celkově s diachronním nazíráním na jazyk) a teprve v posledních letech vznikají o jazyku a stylu této specifické komunikační sféry odborné studie a časopisecké články (N. Kvítková, K. Komárek, M. Grygerková, Jar. Hubáček, N. Bayerová, E. Minářová, O. Müllerová aj.). Komplexně o jazyce a stylu církevní komunikace se současné stylistiky ani jiná literatura systematicky nezmiňují a rovněž žánry církevní komunikace by zasluhovaly podrobnější analýzu. Osobitý styl církevní komunikace – náboženský styl neboli styl sakrální je však nesporný a bývá už v odborné literatuře uváděn, i když jeho podrobná jazyková, stylizační a textová analýza se zřetelem k funkční stylové a jiné rozmanitosti církevní komunikace, jak bylo uvedeno, donedávna chyběla.

Existenci stylu církevní komunikace v českých stylistických teoriích připomínají např. tito lingvisté: M. Jelínek ve výčtu funkčních stylů uvádí náboženský styl jako styl ideologický (Jelínek, M. 1995, s. 725), M. Krčmová v souvislosti s rétorikou prezentuje duchovní řeč (Krčmová, M. 2003, s. 251–253), o stylu náboženském opakovaně píše N. Kvítková (1996), K. Komárek (2004). J. Kraus v Encyklopedickém slovníku češtiny pod heslem styl náboženský (styl sakrální) uvádí, že jde o styl „dosud těžko vymežitelný a definovaný, obtíže vyplývají jednak z významové plurality pojmu náboženství, jednak z různorodosti forem náboženské komunikace“. (Encyklopedický slovník češtiny 2002, s. 453.) Z uvedeného plyne, že se sice počítalo s osobitým náboženským stylem ve stylovém rozpětí komunikace vedené češtinou, ale další bližší vymezení stylu podle žánrů jsme pro texty náboženské komunikace dosud postrádali. V současnosti se lingvistická literatura o církevní komunikaci sice rozvíjí, ale výklady o jazyce a stylu se zatím do stylistik nedostaly.

Při nejvyšší míře zobecnění se u stylu církevní komunikace užívá některého z vyskytujících se přívlastků, tj. objevuje se pojmenování **styl církevní, náboženský** nebo **sakrální, duchovní, teologický, religiózní**, ale ne vždy jde o absolutní synonyma. Položme si otázku, jak jazyk a styl církevní komunikace vypadá. Obecně lze uvést, že církevní komunikace představuje texty v mnohém jazykově a stylově podobné, které tvoří jednu stylovou sféru textů spjatých funkcí informativní a persvazivní. V některých jevech jde však o texty stylově různorodé, protože odrážejí tematickou a výrazovou mnohotvárnost této komunikace.

b) Stylová vrstva jazykových prostředků a stylové normy

Vžité a uplatňované komunikační modely jsou vždy spojeny s komunikační situací, konkrétním cílem a funkcí a jinými objektivními stylovtvornými faktory.

Spisovnost a nespisovnost, hovorovost a knižnost v církevní komunikaci.

Vycházíme-li z výrazové dichotomie spisovnosti a nespisovnosti, lze konstatovat, že se zřetelem ke komunikaci oficiálního rázu a ke společenské vážnosti církevní komunikace a vyskytujících se témat předpokládáme užití jazykových prostředků spisovných. Totéž potvrdily i I. a II. konference o spisovnosti a nespisovnosti, které uspořádala katedra českého jazyka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v 1995 a v 2004 ve Šlapanicích u Brna (Šrámek, R. 1996, Minářová, E., Ondrášková, K. 2004.) Nespisovnost v náboženských textech je jevem méně častým.

Ze stylového aspektu se převážně v psaných textech objevuje vedle stylové příznakovosti především knižnost, a to jak v lexiku, tak převážně v gramatice. V Katolickém týdeníku se např. můžeme dočíst: *Česká republika... chtít nechťic vstoupila do EU. – Bůh povolal ku pomoci blanické rytíře. – Je to připomínka z dob, kdy varhan a zvonů nebylo.*

V celé komunikační sféře shledáváme vysokou kulturu řeči. Důstojnost komunikace je podtržena pečlivostí ve výběru lexika, v zachování gramatických norem a zvl. v promyšlené a intelektualizované větě stavbě. Spisovný jazyk včetně knižnosti přispívá k vážnosti pronášených (publikovaných) myšlenek.

Sledované pronikání hovorovosti, v posledních letech stále častější, souvisí s mluvenou komunikací, dále s větším sepětím církevní sféry s dobou a v důsledku toho s pronikáním tematiky s problémy necírkevního světa do církevního prostředí. Zastoupení nespisovnosti a rovněž i spisovné hovorovosti závisí na žánru textu. Např. nulový výskyt nespisovnosti shledáváme v homiletice a v ceremoniálních ritualizovaných obřadních textech, ale na druhé straně se nespisovnost (včetně specifického slangu) a hovorovost jako samozřejmé jevy objevují v textech mluvené spontánní komunikace v církevním prostředí, v interních rozhovorech, v komunikaci soukromé, bezprostřední a nepřipravené.

Nespisovné jazykové jevy ojediněle nacházíme také v církevní psané publicistice, ale jejich užití nebývá z neznalosti norem, ale je vědomé, záměrné. Motivací tohoto funkčního užití nespisovnosti bývá navození autentičnosti prostředí a situace, za nichž probíhá komunikace, nebo je záměrná nespisovnost odrazem profesního nebo zájmového prostředí, může souviset s tématem, se zamýšlenou intenzifikací textu a expresivitou apod. Z uvedeného vyplývá, že shledáváme užití těchto prostředků jako projev podpory persvazivní funkce církevních publicistických textů. Nejčastěji se vyskytují lexémy obecněčeské, profesní a slangové.

Ze zachycených dokladů z psané komunikace uveďme např. *Všude je takový fořr, že na ekumenismus není čas, byl to štamgast, mají za sebou děčák, zbaštit něco, převálcovat, odflinknout, dospělák, obchodák, jobovka, štamgast.* Nespisovnost v církevní publicistice se převážně týkala lexika s kladnou nebo zápornou expresivitou. Motivované a funkčně užití nespisovné výrazové prostředky v církevní psané publicistice přispívají sice k utváření jeho stylu, ale přesto základním vyjadřovacím kódem zůstává spisovná čeština. Církevní komunikace je označována za kultivovaný styl spisovného vyjadřování. (I ten však ojediněle podlehl rytmu dobové komunikace mladé generace, která snadno vstřebává výrazy přejaté, *cool, in, OK*, např. *Bůh není OK.*)

Obraznost výrazu, poetizace a ozvláštňení komunikace (textu).

Výrazové prostředky církevní komunikace (obdobně jako jiné komunikační sféry) běžně vstřebávají obraznost výrazu a objevují se nečekané metafory, metonymie, přirovnání, synekdochy a všechny tropy a figury, využívá se metajazyka. V církevní komunikaci plní nejen funkci informativní, ale také poutají pozornost adresáta a ozvláštňují texty svou intenzifikující naléhavostí a působivostí, někdy též expresivitou vyjádření. Právě při uplatnění obrazného metaforického nebo metonymického vyjádření se někdy církevní komunikace jeví až okázale nadnesená, vznešená.

Např. *Touha je síla, která proráží krunýř lhostejnosti. – Pramen života vyvěrá... – Jeho široké řečiště (jeho – rozuměj českého jazyka) je zanášeno nejrůznějšími kaly technologické reklamní nebo politické „novořeči“... – Vřhat kameny kritiky a pomluv.*

Výskyt parémii a frazémů a jejich modifikace, intertextovost.

Časté je užití parémii a frazémů, a to hovorových i knižních, publicistických (včetně přenášených ze sféry sportovní), jak bylo doloženo v 2004 na II. paremiologické konferenci v Ostravě. Výskyt parémii, frazémů

všech typů a rovněž i rčení a pořekadel v publicistickém stylu je odrazem dynamiky jazykové komunikace, svědectvím znalosti jazyka se vším dědictvím kulturní minulosti, dokladem znalosti lidové moudrosti a v neposlední řadě také pohotovosti a vyjadřovací schopnosti autorů. Tyto prostředky jsou zároveň dokladem jejich adekvátní a očekávané, ale i předpokládané percepce ze strany adresátů. Parémie a frazémy jsou velice časté především v církevní publicistice. Uplatňují se v těchto podobách: standardizovaná podoba, tj. výskyt s tradiční zvyklostí v nezměněné podobě, v užívané ustálenosti, dále výskyt s modifikací původní podoby, tj. s obměnami.

Známé frazémy se jako působivé užívají často v textech psané církevní publicistiky jakéhokoli tematického zaměření, např. *Politici ulamují vzájemné hroty. – Umění je vždy zrcadlem doby. – Velkou terapeutickou moc má neustálá činnost od slunka do slunka.* Rovněž je třeba připomenout, že formulace s frazémy a parémiemi bývají dvojího druhu, a to buď jsou autory textu nekomentované, nebo dále komentované, a to s dodatečným vysvětlením, doplněním řečeného apod.

Parémie a frazémy bez komentáře jsou běžné a autoři počítají s kulturní úrovní adresátů, s jejich znalostí lidové moudrosti i se znalostí knižních a literárních frazémů („okřídlených rčení“) a předpokládají snadnou interpretaci textu. Např. *Nedej potřebnému rybu, ale nauč ho ryby lovit. – Bylo by nevhodné kvůli jednomu skandálu házet všechny kněze do jednoho pytle. – Prostě doba není tak špatná, že by museli vyjet blaničtí rytíři. – Chtějí vybudovat ze sjednocené Evropy novou babylonskou věž.*

Častěji se vyskytují parémie a frazémy v textu komentované, a to obvykle s průvodním metajazykovým vyjádřením. Dotýkají se toho, jakým způsobem jsou informace sdělovány, jak je sdělil někdo jiný, bývá komentována i formální stránka vyjádření. Např. objevuje se odkaz na to, že jde o lidovou moudrost, přísloví. Např. *Jak se lidově říká, odřikávaného chleba největší krajíc. – „V ústech Bože a za zády nože“, tímto příslovím okomentoval XY osobu... – Jak praví přísloví, výzkumné organizace mají přitakalů třináct v každém tuctu... Svě osudy mají nejen knihy, jak praví latinské přísloví, ale i instituce, a tedy i naše charita.*

Je pozoruhodné, jak autoři s ustáleným spojením dále pracují. Přísloví a frazémy objasňují a jejich sémantiku dále rozvádějí, takže např. vlivem jednoho frazému vzniká širší kontext. Např. *Nalít čistého vína! Otázka je, zda teď, nebo později, zda plnou číši, nebo po kapkách. – Mnozí se již setkali s úslovím „pálí ho dobré bydlo“. Bylo řečeno s takovým podtónem, jako by se jednalo o protimluv. Dobré bydlo přece nemůže nikoho pálit. Z tohoto výroku vycítíte informaci: Nic mu není, je to simulant, problémy si jen vytváří. Bohužel dobré bydlo je opravdu komplikace, která může člověka zle potrápít.*

S účelovou a funkční proměnou a ozvláštňením, tj. s aktualizací, jsou spojeny všechny modifikace původní podoby parémií a frazémů. K těmto modifikacím patří především substituce, substituce s kontaminací a transformace. Např. k jednoduché substituci dochází v tomto případě: z přirovnání *je hluchý jako poleno* (známe též variantu *je hluchý jako pařez*) byla zachycena jeho nová formulace *byl neznaboh jak poleno*. Také starý literární výrok (okřídlené rčení) byl uplatněn v nových souvislostech a s novou substitucí: *Je cosi shnilého ve státě „evropském“.* (Uvedeno s uvozovkami.) Z dalších dokladů *Co na srdci, to na papíře. – ... jenže nejen z lesů se ozývá tak, jak se do nich volá.*

Charakteristická pro církevní komunikaci je rovněž výrazná a **záměrná intertextovost** neboli **intertextualita**. Vždy působivé a emotivní jsou citáty z Bible, výroky světců a známých představitelů církevního života. Zvl. Bible je prostoupena okázalostí, přirovnáním, různými tropy, figurami a podobenstvím, jejichž podstatou je příměr. Právě argumentace pomocí citátů a odkazů na jiné texty, tj. intertextovostí, podtrhuje persvazivní funkci této stylové sféry. Argumentace pomocí citátů bývá obvykle funkční, takže intertextová povaha sdělení se jeví jako persvazivní, např. *... živá a aktuální je výzva Ježíšova: „Dejte si pozor a chraňte se před každou chamtivostí,“ provází lidstvo... (Lukáš 12:15).*

Pojmenování náboženských a biblických reálií, biblismy a církevní terminologie.

Ze specifických jazykových prostředků jsou součástí stylové vrstvy také pojmenování náboženských a biblických reálií, biblismy. Jednoslovná nebo víceslovná pojmenování reálií souvisejí s náboženskými ritualizovanými obřady, s liturgickým rokem, modlitbami apod. Např. *Květná neděle, Narození Páně, svatodušní svátky.* K biblickým reáliím patří také např. názvy biblických knih – *Starý zákon (Kniha Kazatel,*

Knihy Přísloví, Knihy Moudrosti), pojmenování biblických osob – *Marie, Josef, Ježíš, Lazar, Jidáš*, geografické názvy – *Jeruzalém, Svátá země*.

Ke skupině jazykových prostředků neměnných a opakujících se, protože si je vynucuje totéž téma a též opakující se obsah a předmět církevní komunikace, patří početná skupina lexémů stylově příznakových, kterou můžeme označit za církevní odborné názvy, teologické termíny. Souvisejí s církevními institucemi, s jejich organizací, s církevními řády, s území celé náboženské sféry a s praktikováním církve v současné společnosti. Vyskytující se církevní terminologii dokládají např. tato přesná a sémanticky jednoznačná pojmenování z církevního prostředí, obecné názvy reálií a specifických náboženských jevů: *eucharistie, apoštolský nuncius, sekularizace, laicizace, svatořečení, blahoslavit, řeholní společenství* aj.

Při hodnocení stylové vrstvy církevní komunikace je třeba uvést, že charakteristickým rysem je právě mnohotvárnost výrazových prostředků, často i stylově protikladných. Stylové normy pak souvisejí s jednotlivými žánry a útvary. Současná církevní komunikace i přes pronikání hovorovosti a uvolňování jazykových, stylových a komunikačních norem zůstává v češtině nadále tzv. vysokým stylem. Je nutno také počítat s tím, že stylové podoby textů bývají ovlivněny subjektivním (individuálním) stylem jejich autorů.

c) **Žánrová diferenciaci a kompozice církevní komunikace**

Konkrétní stylová modifikace textů církevní komunikace vždy úzce souvisí také s jejich žánrovou diferenciací. Při nástinu typologie textů církevní komunikace nalézáme jednak typické žánry církevní komunikace, jednak se setkáváme s žánry shodnými s žánry komunikace z necírkevního prostředí.

Žánry pojímáme jako skupiny textů s týmiž charakteristickými rysy a vlastnostmi, s podobnými (a společnými) znaky, jimiž se liší od kvalit jiných skupin textů. U téhož žánru obvykle sledujeme společné rysy jazykové (formální) stránky a kompoziční výstavby, sledujeme tutéž funkci textu a obdobný komunikační cíl. Odhlížíme-li od autorovy subjektivity, pak při zobecnění typických stylových rysů můžeme připustit, že texty téhož žánru jsou psány nebo pronášeny přibližně týmiž objektivním stylem. (Liší se pouze subjektivním stylem jejich autora.) Každý žánr má svůj cíl, jeho texty specifické poslání a svou funkci. Žánrová diferenciaci tak souvisí i se stylovou diferenciací, i když pojmy žánr a styl nelze ztotožňovat. Např. texty žánru kázání a jejich přednes knězem lze ze stylového aspektu označit jako kazatelský styl s prvky řečnického (rétorického) stylu.

Mezi tradičně uváděné žánry (žánrové druhy) církevní komunikace patří tyto:

- kázání, homilie a duchovní promluvy / duchovní řeči jako žánry (projevy) řečnické církevní komunikace
- duchovní / náboženské písně, církevní zpěv (gregoriánský chorál, mešní zpěvy aj.)
- modlitby společné (zachycené ve zpěvníku) a osobní (individuální), modlitby prosebné (litanie)
- texty biblické (Bible jako základní prototext, jednotlivé její překlady)
- texty diskusní a polemické představující nábožensko-dialogickou komunikaci, dialogy kněze s věřícími
- texty obřadní / bohoslužební, liturgické – více či méně ritualizované
- texty teologických / náboženských rozprav
- texty svědectví
- náboženské / církevní texty příležitostné a ceremoniální (ritualizované), texty oslavné – volně přecházející při jejich ritualizaci v texty obřadní
- texty církevní žurnalistiky / publicistiky s vnitřními žánry a útvary – novinový úvodník, komentář, editorial atd., texty kalendáře
- texty mluvené spontánní komunikace v církevním prostředí (interní komunikace) – komunikace nepřipravená, spontánní, týkající se náboženské problematiky, církevních reálií i reakce na necírkevní prostředí aj.

Uvedený výčet žánrové rozmanitosti církevní komunikace není vyčerpávající a v jednotlivých žánrech lze sledovat také diferenciaci podrobnější. Nelze zapomínat na skutečnost, že se žánry utvářejí vlivem působících objektivních faktorů. Texty jednotlivých žánrů se liší mj. podle jejich charakteristických distinktivních rysů, které spočívají buď převážně v mluvenosti, nebo naopak v psané formě, souvisejí s převládající připraveností nebo nepřipraveností, s monologičností nebo dialogičností komunikace, s ustáleností a modelovostí formální stránky i kompozice, s opakovaností a automatizací vyjádření (např. vlivem ritualizace), nebo naopak představují novost (aktualizaci) vyjádření apod.

Uvedená žánrová typologie je pouze jedním z možných aspektů, jak nahlížet na tyto texty a na texty obecně. Snaha přijmout jednu konkrétní typologii textů církevní komunikace, zvl. žánrovou diferenciaci, se jeví sice jako možná, ale vzhledem k interdisciplinární povaze textu zatím nesplněná. Měřítko hodnocení a diferenciaci žánrů se nabízejí různá a nejčastěji jimi bývají, jak bylo uvedeno, distinktivní rysy textů. Je však třeba počítat s prostupností rysů jednotlivých žánrů, s jejich prolínáním a neostrými hranicemi, s rozvolňováním některých vžitých modelů textu apod. Stále více sledujeme v komunikační praxi přesahy typických rysů určitého žánru do jiných stylových oblastí, než jsou oblasti jejich tradičního užití.

3. Styl reklamních textů

a) Vymezení stylové sféry reklamní komunikace

V posledních letech v nových společenských a ekonomických podmínkách posledních let nově nastupuje a specifikuje se také styl reklamy, který pod vlivem mezinárodních kontaktů podléhá také vlivu reklamy zahraniční. Zaměřili jsme se na jazykovou stránku reklamních textů, nikoli na grafické ztvárnění, i když je grafika jako výrazový prostředek mnohdy závažnější, poutavější. Často je obraz primární a text bývá sekundární, doprovodný. Sledujme pouze jazykové a stylové ztvárnění reklamních textů, a to nejčastěji uplatňovanou reklamu ve specifických letáčcích a reklamních výtiscích, reklamu v novinách, časopisech a v ostatních masmédiích.

Výběr jazykových prostředků a celkový styl reklamních textů plyne ze zamýšlené funkce a cíle komunikace. Co nejstručněji sdělení o nové věci nebo jevu chce upoutat, přesvědčit adresáty, ovlivnit jejich rozhodování. Přesvědčování v reklamě však někdy překračuje přijatelnou mez a dochází k manipulaci s adresátem. Navíc za stěžejní funkci reklamních textů, tj. za jejich informativnost a persvazivnost, bývá zřejmá komercialita, snaha přesvědčit, prodat a z prodeje vytěžit. Typická pro reklamu je právě funkce informativní a persvazivní (spočívající v ovlivňování, přesvědčování a získávání) a průvodní manipulace s adresáty.

Výrazové prostředky reklamy, zvl. prostředky jazykové, jsou kromě funkce také ovlivněny těmito faktory: Důležitý se jeví typ adresáta neboli tzv. cílová skupina, k níž směřuje reklamní text. Může jít o široký okruh adresátů, nebo naopak o jednotlivce, počítá se rovněž s věkem a sociálním zařazením adresátů. Volbu výraziva ovlivňuje také snaha o bezprostřednost a působivost, u psané reklamy vytvoření verbální stránky s vědomím návaznosti na stránku vizuální. Rozhodující je také volba výrazů s ohledem na přesnost, výstižnost sdělení, autoři usilují o přehlednost a jasnost textu, nadto v souvislosti s grafickým ztvárněním. Záměrná persvaze sleduje rovněž snadnou zapamatovatelnost a kreativitu vyjádření, ovlivňování myšlení adresáta, působení na jeho city, zdůraznění životních hodnot a výhodnost nabídky v souvislosti s kladnou reakcí na reklamní sdělení aj. Při tvorbě reklamního textu se přihlíží také k umístění reklamy ve sdělovacích prostředcích – v rozhlase, v televizi, na internetu, dále na specifických letáčcích, na plakátech, billboardech, v novinách a časopisech. Roli hraje také mluvená nebo psaná forma a předpokládaný (možný) rozsah. S ohledem na tyto a další aspekty pak vzniká reklamní text a jeho styl.

b) Stylová vrstva výrazových prostředků reklamy

Jazykové prostředky stylové vrstvy reklamních textů jsou značně různorodé. Autoři textů vybírají jazykový materiál s cílem ozvláštnit text, aktualizovat jazykem, upoutat neobvyklostí vyjádření. Nejčastěji se vyskytují tyto jazykové prostředky nebo jevy:

Prosté přirovnání, a to nejčastěji pomocí spojky *jako* nebo pomocí pomlčky, popř. postavení srovnávané věci nebo porovnávaného jevu do vět za sebou. Např. *Do neznáma cesta je jako bez mámy dětství*. (Reklama

na konto SOS vesničky.) – Panasonic – *telefon bez hranic.* – Opel Vectra – *harmonie tvarů.* – Futurum. Ráj nákupů. – *Krása je svůdná, krása je Nivea.* – Jihlavanka. *Poctivá káva.* – *S krásnou ženou je to jako s dobrým pivem. Nakonec stejně řeknete: další prosím! Velvet.* Syntaktickou strukturu tvoří věta rozvitá s přísudkem jmenným se sponou nebo častý také bývá jmenný přísudek beze spony (s elipsou spony), zvl. v psané reklamě. (Obdobně jsou využívána také přísloví.)

Metaforické a metonymické přirovnání nebo alegorie je jevem velmi častým, uplatňovaným hlavně v delších reklamních textech. Např. *Vykouzlete na okně oslňující moře květin.* (Reklama na atlas květin.) – *Žlutá ponorka Bols... chuť dále.*

Tažená metafora je rovněž oblíbeným výrazovým prostředkem zvláště v delší reklamě a dochází k ní při rozvíjení obrazného vyjadřování v několika po sobě jdoucích větách. V části textu tak jeden uváděný obraz nebo jeden motiv asociuje obraz další a rozvíjí se v nové „odvozené“ metaforické nebo metonymické vyjádření. Nemusí jít o souvětí, často jsou to krátké a strohé věty, vyhovující snaze po stručnosti a ekonomičnosti vyjádření. Např. *V bouřích finančního světa podporujeme sílu a tradici. Vlajková loď výhodného spoření. Růstový spořitelní program vzdoruje finančním bouřím a otřesům.* – *Běžte k čertu pro nejlepší ceny. Čert vám ve vybraných obchodech nadělí pochoutky Opávia s ďábelsky nízkými cenami. Tatranky již od ..., sušenky od ... I když čerty nepotkáte osobně, nevadí. Pekelně výhodná cenová nabídka platí až do Mikuláše.*

Otázka a odpověď, eventuelně otázka bez odpovědi výrazně apeluje na adresáty jako působivý kontaktní prostředek. Např. *Učíte se jazyk? Čtete knihy v originále! – Jste sami? Objednejte si denní tisk. – Nevíte si rady s vánočním dárkem? Věnujte předplatné dentiku. – Únava? Apatie? To chce vitamíny. – Proč Proenzi? – Potřebujete peníze? (současně graficky ztvárněné logo banky) – Existuje něco lepšího? (zobrazení výrobku)*

Často se objevuje také **hromadění otázek a odpovědí v těžce reklamě**, mnohdy bývá doprovázeno využitím **anafory, epifory nebo epanastrofy**. Např. *Chcete ušetřit čas? Poskytneme Vám komfortní obsluhu. Chcete zvýšit výnosy? Nabízíme Vám správu Vašich aktivit. Chcete mít pocit bezpečí? Ochráníme Vaše firemní finance.* (Reklama na obchodní banku.)

Opakování slov, částí vět nebo celých větných konstrukcí. Např. *Jednou Persil, pořád Persil. – Právý čas pro pravý fotoaparát. – Super Vánoce za super ceny. – Panasonic plus: mini – mikro – malý, barevný a lehký.*

Stylizace některých reklamních textů je založena na užití **personifikace**. Např. *Vánoční potěšení pro vaši kuchyň. Potěšte svoji domácnost. – Udělejte radost i svému počítači. Kupte mu novou myš, tiskárnu a klávesnici.*

Vyjádření kontrastu a uplatnění opozit přispívá k aktualizaci reklamního textu. Např. *Drsná země, jemná whisky. – Stát zdražuje, my zlevňujeme. – Stará láska v nové láhvi. Výjimečně hořký, výjimečně dobrý. – Udělejte si celou radost za půlku ceny, anebo ještě líp, dvě radosti za jednu cenu.*

Věty imperativní, výzvové zvyšují apel reklamy. Bezprostředně zajišťují persvazivnost komunikace a obracejí se na čtenáře jako potencionálního zákazníka, jemuž v komunikaci někdy vykájí, jindy tykájí. Např. *Spořte s líškou! – Vyhrajte Vánoce s čokoládovou hvězdou! – Nakupujte s kartou Maestro a vyhrajte! – Philips. Udělejte si radost! – Vychutnejte si největší kasovní trháky. – Neplať víc, když nemusíš!*

Modifikace lidových přísloví, rčení, pořekadel, známých úsloví apod. Např. *Nekupujte zajíce v pytli! – Kdo rychle dává, dvakrát dává! (Reklama na pojištění dětí.) – Slad je nejlepší kuchař. – Kdo neseje, nesklízí! – Kdo šetří, má ... vše, na co si vzpomene. (Reklama s logem spořitelny.) – Becherovka hory přenáší.*

Řečnické a básnické výrazové prostředky – anafora, epifora, popř. i epanastrofa vedou k intenzifikaci vyjádření, ke zdůraznění uvedených jevů. Např. *Jsou věci, ze kterých se mohou Vaše děti těšit týden. Jsou věci, ze kterých budou mít užitek po celý život. (Reklama pojišťovny.) – Nejen čistota, ale lépe vypadající čistota! – Více potěšení za méně peněz. Více elegance, více prostoru, více bezpečí, více výkonu! (Rekl. na nové auto.) – Renault – výjimečná série výjimečného modelu. – Technicky dokonalé. Dokonale jednoduché. (Reklama na videokamery.)*

Modifikace literárních nebo kulturních předloh, analogie a obměna známých výroků, citátů, literárních frazémů apod. jsou persvazivní jevy, s nimiž se setkáváme jak v reklamních textech, tak také v analytické publicistice. Např. *Mít či nemít? Vlastní auto na splátky. – S Teslou mě baví svět. – S Tetou mě baví svět. (Teta – název drogerie.) – Což takhle dát si Senát. (Reklama na přímé přenosy ze Senátu.) – Kam nelezte nemůže... Knižní klub. – Život není jen náhoda... Nikdo Vám nezaručí, že budete vždy nahoře. My Vám zaručíme, že nikdy nebudete dole... (Reklama pojišťovny.) – Gambrius. Někdo to rád hořké. – Nakupujte,*

slavte, vyhrávejte! Kaufland. – Přijďte, nakupte, vyhraje. Supermarket Billa. – A přece existuje. (Nová karamelová tyčinka s lískovými oříšky.)

Nové reklamní slogany, často rýmované, bývají obvykle jádrem reklamy, mnohdy slouží jako základ pro logo. Např. *Senzace na trhu – kvalita pro každého. – Kdo nekoupí, má smůlu. – Zapadne do kapsy i do společnosti.* (Reklama na mobil.) – *Itálie stála za to, Felicii patří zlato! – Kola od nás, radost pro Vás. – Kniha ví, v krizi napoví. – Hola, hola, hola, svět jízdnic kol Vás volá. – Šíp – čte se líp. – Modafen – chřipka z těla ven. – Jarní deště zkrápí zemi, v Qantu nám zas klesly ceny. – Rozkvetla louka i háj, v Qantu je cenový ráj. – Když kouřit, tak Havana, když pařit, tak do rána.*

Neobvyklé sémantické spojení, někdy nelogické. Autory reklam vede k němu hledání nového a neotřelého výraziva. Na druhé straně však neobvyklé sémantického spojení je mnohdy nelogické. Např. *Zažij si tu pravou svěžest. – Výrobky budou chutnat i vašim očím. – Ochutnejte novou vůni! – Ochutnejte Maďarsko!* (Reklama na Dny maďarské kuchyně.) – *Pravá z pravých!* (Reklama na střešní tašky.)

Hra s jazykem, metajazyk podtrhuje funkci reklamy a jistě upoutá svým vtípem a pointou. Např. *Boty pro bosé – boty pro bosse. – Přijďte sami nebo s paní, vyberte si zdravé spaní.* (Rekl. na nové typy postelí.) – *Važte si vy sami, my vám budem zavázáni.* (Nabídka samovazačů knih.)

Specifikující a hodnotící adjektivní přívlasky, výrazně intenzifikující. Čeština nabízí velké množství adjektiv, ale autoři reklam sahají nejčastěji po těchto: nabízené výrobky jsou *perfektní, exkluzivní, luxusní, skvělé, dokonalé, kvalitní, precizní, super, nabídka bývá skvělá, mimořádná, speciální, právě pro vás, ceny jsou úžasné, senzační, neskutečné, neuvěřitelné, exkluzivní, fantastické, bezkonkurenční, absolutně nejnižší, mimořádně nízké, zázračné, neodolatelné, špičkové, nadčasové, revoluční, katastrofální* atd.

Často se vyskytují epiteta konstantní, takže se objevují relativně stabilní dvojice slov, např. *dokonalá čistota, běloskvoucí prádlo, zářivý lesk, svěží vůně, hebký dotek.* Jindy se setkáváme s novým a nestereotypním spojením: *poctivá pizza, elastická pevnost, štávnatá příležitost, kultivovaná dravost, trpělivá hypotéka,* které upoutá už po formální stránce.

Adjektiva v superlativu jsou rovněž velmi rozšířená. V reklamě se setkáváme i s těmi adjektivy, která se běžně nestupňují a doklady svědčí o záměrné expresivitě a hyperboličnosti vyjádření. Např. *Nejvýhodnější nákup. – Nejlepší televizní program. – Koberce K + K. Nejnižší ceny, největší výběr, nejlepší servis. – Mimořádné slupy, nejkvalitnější zboží, nejširší nabídka! – Cem – M – nejkompaktnější dětský multivitamin. – Bramborové lupínky ještě bramborověji. – Nejovocnější ovoce. – Nová Deli super – nejčokoládovější čokoláda. – Nejchutnější časopis o vaření.*

Poznámka: Zvláštní problematiku představuje jazykové ztvárnění reklamního textu pod vlivem cizí reklamy, výskyt přejatých slov v českém kontextu (např. *Aby Váš motor dobře Shell*), přejímky celých reklamních textů (např. v reklamě na automobily jsou často v českém kontextu celé nepřeložené věty: *Volkswagen. Das Auto*).

Stylová podoba současné české reklamy představuje osobitý typ manipulativního textu s různou mírou působení (persvaze). Styl reklamních textů, zvl. reklamy obchodní, spotřebitelské, je styl dynamický, který se nově ustaluje i ve své opakovanosti (stereotypnosti). Ta bývá opět porušována jazykovým ozvláštňením textu (aktualizací) a novou autorskou tvořivostí (kreativitou).

V poslední době došlo nejen k narůstání reklamních textů, ale také k jejich výrazné stylové proměně, někdy vhodné, pozitivně působící, jinde jde o reklamu nevhodnou, nevkusnou, poplatnou komercionalitě. V některých reklamních textech převažuje informativnost sdělení, jindy je uplatněna výrazná persvaze a manipulace s adresáty.

V souvislosti se stylem reklamy bývá uváděn také **styl inzerce.** Je příznačný pro krátký slohový útvar – **inzerát.** Má funkci sdělnou a v různé míře výzovou, ovlivňovací, přesvědčovací a získávací. Na rozdíl od stylové podoby současné reklamy chybí obvykle inzerátu výrazná persvaze, expresivita a obraznost vyjádření. Text je strohý, racionální, bez metaforičnosti a hry s jazykem. Někdy se styl inzerce blíží více stylu administrativnímu, jindy při výraznějším působení inklinuje k publicistickému stylu analytickému. Charakteristická je jazyková strohost sdělení, heslovitost a zkratka. Např. *Rakouská firma hledá akt. lidi ke spolupráci v ČR. Práce s PC a VŠ ekonom. nebo práv. směru nutná, NJ není nutný. Tel. ...* Vžitě a opakující se komunikační stereotypy odlišují inzertní zprávu nebo oznámení od obdobných útvarů publicistických.

4. Styl literatury faktu

a) Vymezení stylové sféry literatury faktu

Specifická literární sféra, jejíž výslednou produkci jsme si navykli označovat za literaturu faktu, se ve srovnání s klasickou beletrií neustále rozrůstá. Stále více čtenářů (ve vysoké konkurenci s mediálními a elektronickými komunikačními kanály) sahá po knize nejen jako zdroji emocionálních a estetických kvalit, ale čeká od literatury více. Určitý okruh čtenářů si chce rozšířit své poznatky odborné, a proto očekává spojení emocionálního a estetického prožitku s odborným poučením z rozmanitých vědních oborů.

I když bývá literatura faktu vymežována různě, mají všechny definice jedno společné – literaturu faktu kladou mezi sféru beletristickou a odbornou a rovněž stylovou podobu těchto textů očekáváme na pomezí stylu odborného a uměleckého. J. Hrabák v Poetice uvádí esejistické texty i texty literatury faktu na „na rozhraní literatury krásné a věcné“ a konstatuje nejen jejich funkci informační a odborně sdělnou, ale i uměleckou povahu vyjádření. (Hrabák, J. 1977.) Slovník literárních směrů a skupin rovněž připouští, že pojmu literatura faktu „se v současném, novějším a obecnějším (žánrovém) významu užívá jako označení pro širokou škálu literatury nefiktivní, tj. biografické, reportážní, cestopisné, memoárové a deníkové“ (Vlašín, Š. 1983, s. 147).

V literatuře faktu dochází k prolínání funkce odborně sdělné s funkcí estetickou, jde o texty tzv. vyššího stylu, vždy propracované jazykově i kompozičně.

b) Stylová vrstva výrazových prostředků

Jazykové prostředky stylové vrstvy představují vzhledem k symbióze obou funkcí (viz výše) rovněž spojení prostředků jak odborných, tak také uměleckých v celé šíři. Pro literaturu faktu jsou proto v rovině lexikální charakteristické termíny příslušné vědní sféry, v níž autoři tématu čerpají náměty a rozvíjejí téma. Dále se vyskytují faktografické údaje časové i místní, v některých textech jsou užita i autentická pojmenování osob a všech reálií spjatých s dějem, s tématem. V syntaxi často postrádáme dynamičnost věty vzhledem k absenci plnovýznamových sloves. Ale převaha slovesného nebo jmenného vyjádření a povaha syntaktické stránky záleží vždy na tom, do jaké míry je užito slohového postupu vyprávěcího nebo jeho prvků. Zároveň jsou pro stylizaci některých textů literatury faktu charakteristické také prostředky poetizační, estetizující nebo jinak ozvláštňující text, a to v různé míře. Patří k nim metaforické a metonymické vyjádření, všechny tropy a figury umělecké stylové vrstvy. Ve výstavbě jazykové a stylistické se proto výrazně promítá jak beletristické zpracování skutečnosti, tak také zveřejnění odborných poznatků, a proto výrazové prostředky čerpají autoři ze stylové vrstvy umělecké i odborné. (Konkretizace jazykových prostředků – viz výklad stylových vrstev stylu uměleckého a odborného.)

c) Kompozice textu literatury faktu

Literatura faktu pojímaná poetikou jako literární druh (druhovú forma, žánr) stojí mezi literaturou krásnou a literaturou věcnou (a to odbornou, popularizační) a má specifickou tematiku a osobitou funkci. Jde o symbiózu a zároveň modifikaci funkce odborné a umělecké, o jiné poslání a cíl textu a jeho specifické stylové zvláštnosti. Už výchozí komunikační úmysl autora a zvolené téma jsou ve srovnání s beletristickými uměleckými texty natolik jiné, že literatura faktu přináší odlišnosti také v uplatnění kompozičních postupů a ve výstavbě textu. Podle J. Hrabáka „...literatura faktu rezignuje na tradiční románovou fabuli. Snaží se využívat co nejvíce dokumentů a pracuje hlavně s jejich řaděním“ (Hrabák, J. 1977, s. 297). Autoři literatury faktu nepracují s fikcí a fabulí, ale děj stavějí na konkrétních a ověřených faktech, na dokumentaci skutečných událostí, nebo postaví před čtenáře určitou hypotézu a ověřováním průvodních okolností a analýzou postupně shromažďovaného faktografického materiálu ověřují její platnost, tj. pravdivost.

Literatura faktu využívá všech čtyř základních slohových postupů, tj. postupu popisného, výkladového, vyprávěcího a informačního, a to opět ve vzájemné symbióze, ale důraz je kladen především na uplatnění slohového postupu výkladového a popisného. V krásné literatuře dominuje slohový postup vyprávěcí (případně s menšími retardačními pasážemi výkladu a popisu) a v literatuře odborné převládá slohový postup výkladový (který je event. doplňován pasážemi popisnými, vždy však bez přítomnosti slohového postupu vyprávěcího).

Pro styl literatury faktu je příznačná skutečná lokalizace děje, jíž je ve výstavbě textu dosaženo především zařazením retardačních pasáží výkladu s plně rozvinutým slohovým postupem výkladovým, nebo se střídá výklad s popisem. Ve výkladových pasážích jde o objasnění vztahů a souvislostí příčinných, důvodových, důsledkových aj. souvisících s dějem a vždy je výklad opřen o množství faktografického materiálu. Výčet údajů v lineárním řazení připomíná místy informační text publicistický, jindy může být výklad spjat s popisem dějů a průvodních reálií. Text popisných pasáží může být více či méně explicitní. S poetizací textu a s uplatněním obraznosti a subjektivity výrazu může v některých částech míra implicity stoupat na úkor explicity.

Údaje o době, časové a dějinné zařazení a všechna nezbytná fakta jsou do textu literatury faktu vnášena různě. Zasazení vyprávěného příběhu do historie bývá většinou plynulé v souvislosti s dějem, tj. souvisí s vnitřní tektonikou textu, s jeho členěním. Výsledkem jsou už připomínané menší nebo větší výkladové, popisné a informující pasáže prolínající vypravování a způsobující retardaci vlastního vyprávění.

Při zkoumání stylu literatury faktu je třeba se také zaměřit na charakteristiku autorské perspektivy. V literatuře faktu, stejně tak jako je tomu v beletrii, je prostředníkem mezi čtenářem a sdělovanou skutečností vypravěč. Bývá jím autor nebo některá z jednajících postav, nejčastěji postava hlavní. Autor jako vypravěč může pohlížet na děj a jednající postavy jakoby shora, může stát nad nimi, popř. může být také jedním z nich. Je-li vypravěčem autor, tak vypráví buď jako přímý účastník děje (v 1. osobě přítomného nebo minulého času), nebo účastník nepřímý (ve 3. osobě nebo ve tvaru autorského plurálu).

Proti tradičnímu rozlišení promluvového pásma vypravěče a pásma postav, které se v beletristické próze střídají a objevují se i v literatuře faktu, využívá navíc literatura faktu tzv. dvojího vypravěčského pásma. To znamená, že současně dochází k prolínání dvou vypravěčů. Prvním vypravěčem bývá sám autor a druhého vypravěče si autor vytváří v podobě hlavní postavy. Dějová linie se tak vlastně rozvíjí na záměrné technice střídání dvou vypravěčů a jejich řeč se prolíná s řečí ostatních postav. Autorská perspektiva, přesněji úloha užívané autorské řeči, se jeví ve stylu literatury faktu jako výrazná integrující složka celého textu.

Dále je charakteristické také prolínání monologických a dialogických pasáží a kladení otázek a nalézání odpovědí. Literatura faktu využívá jednak přímé řeči s přesně vymezenými replikami a uvozovacími větami, jednak bývá při stylizaci a kompozici textu kombinována řeč přímá s řečí nepřímou a nevlastní přímou. Z celého stylu textu je také vždy zřejmý postoj, který autor zaujímá k zobrazované skutečnosti, neboť autor nebývá při své komunikaci se čtenářem neosobní a vždy prezentuje určité hodnocení. Autorova zjevná přítomnost v textu a jeho schopnost zaujímat v rozvíjení příběhu nebo děje své vlastní postoje, přispívá k autentičnosti sdělovaného. Podobně časté rekonstrukce minulosti, zapojování čtenářů do řešení a dokumentárnost faktů je další možnou kompoziční zvláštností sledovaného osobitého stylu literatury faktu.

Je třeba připomenout, že dokumentární lokalizaci zajišťují ukázky z deníků, z dopisů, písemná svědectví a jiný dokumentující materiál. Beletristická fiktivnost krásné literatury je ve stylu literatury faktu nahrazena promyšleným řaděním dokumentů, neboť děj je třeba podat ve skutečné historické chronologii, uváděné jevy v dějinných posloupnostech. Spojení vědeckosti tématu a beletristického literárního zpracování je vždy pro styl literatury faktu charakteristické. V některých prozaických textech literatury faktu převládá vypravování s odkazy na dokumenty, v jiných výklad problematiky.

Poznámka: Literatura faktu v tom nejširším pojetí není jen jedna druhová forma literatury nebo jen jeden její žánr, ale jde o široký pojem užívaný jako souhrnný název pro několik žánrových specifických prózy. Tak může literatura faktu jednou přecházet v texty vzpomínkové, reportážní, autobiografické, jindy má charakter prózy historické, cestopisné, dobrodružné nebo detektivní. To tehdy, kdy literatura faktu nepředkládá čtenáři jen zjištěná fakta, ale zabývá se nutností nějaký problém řešit. Právě kladení otázek a nalézání odpovědí je pro literaturu faktu příznačné. Ukazuje se, že při popularizaci odborných poznatků je právě u literatury faktu nezbytná určitá proporcionalita sdělení explicitního a implicitního.

I přes všechny uváděné stylové osobitosti textů literatury faktu zůstanou mezi jednotlivými autory odlišnosti jazykové, stylizační i kompoziční. Plynou z individuálního (subjektivního) stylu každého autora, tj. odlišnosti spočívají ve výrazových prostředcích autora, ve specifčnosti stylizační, v odlišnostech při užití textových konektorů apod.

Doporučená literatura (včetně odkazů z textu)

1. Bartošek, J. (1993) Jazyk současné české politiky. Olomouc: FF UP.
2. Bečka, J. V. (1992) Česká stylistika. Praha: Academia.
3. Bečka, J. V. (1939) O úkolech funkční linguistiky. Časopis pro moderní filologii 25, Praha, s. 286 n.
4. Bečka, J. V. (1948) Úvod do české stylistiky. Praha: R. Mikuta.
5. Bělič, J. (1972) Nástin české dialektologie. Praha: SPN, s. 10, 11.
6. Čechová, M. aj. (2000) Čeština – řeč a jazyk. 2. rozšířené a přeprac. vydání. Praha: ISV nakladatelství.
7. Čechová, M., Chloupek, J., Krčmová, M., Minářová, E. (1997) Stylistika současné češtiny. Praha: ISV nakladatelství.
8. Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. (2003) Současná česká stylistika. Praha: ISV nakladatelství.
9. Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. (2008) Současná stylistika. Praha: NLN.
10. Čmejrková S. (2000) Reklama v češtině a čeština v reklamě. Praha: Leda.
11. Čmejrková, S., Daneš, F., Světlá, J. (1999) Jak napsat odborný text. Praha: Leda.
12. Daneš, F. aj. (1997) Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia.
13. Daneš, F. a kol. (1955, 1957) Kapitoly z praktické stylistiky. Praha: Orbis.
14. Grygerková, M. aj. (2005) Specifika církevní komunikace. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 2005/ sv. 157.
15. Hausenblas, K. (1973) Vysoký – střední – nízký styl a diferenciacie stylů dnes. SaS 34, 1973, s. 85–91.
16. Hausenblas, K. (1972) Výstavba jazykových projevů a styl. Praha: Univerzita Karlova.
17. Havránek, B. (1942) K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka. Časopis pro moderní filologii 28, 1942, s. 409.
18. Havránek, B. (1940, přetištění 1962) Ottův slovník naučný nové doby. Praha, s. 472.
19. Havránek, B. (1963) Studie o spisovném jazyce. Praha, s. 77.
20. Havránek, B. (1932) Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In Spisovná čeština a jazyková kultura. Praha: Melantrich, s. 32 n., s. 52–53.
21. Hladká, Z. a kol. (2005) Čeština v současné soukromé korespondenci. Dopisy, e-mail, SMS. Brno: Masarykova univerzita. (Součástí publikace jsou 2 CD.)
22. Hoffmannová, J. (1997) Stylistika a ... Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia.
23. Hrabák, J. (1973) Poetika, Praha 1973, s. 88, 94.
24. Hrabák, J. (1977) Poetika. Praha 1977², s. 172, 297, 340.
25. Hubáček, J. (1988) Malý slovník českých slangů. Ostrava: Profil.
26. Hubáček, J. (1981) O českých slanzích. Ostrava: Profil.
27. Chloupek, J. (1971) Aspekty dialektu. Spisy FF UJEP v Brně, FF 163. Brno, s. 20 (o útvarech prestižních a neprestižních).
28. Chloupek, J. (1978) Dialektika stálého a proměnného v publicistickém stylu. SaS 39, s. 317 n.
29. Chloupek, J. (1974) Knížka o češtině. Praha: Odeon.
30. Chloupek, J., Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. (1991) Stylistika češtiny. Praha: SPN.
31. Jaklová, A., ed. (2006) Komunikace – styl – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference v českých Budějovicích 20. – 22. 9. 2005. České Budějovice: FF Jihočeské univerzity.
32. Jedlička, A. (1963) K stylovému rozvrstvení dnešní spisovné češtiny. Jazykovědné studie VII, 1963, s. 133.
33. Jedlička, A. (1973) K vymezení a charakteristice esejistického stylu. Studia Slavica Pragensia. Praha 1973, s. 167–178.
34. Jedlička, A. (1974) Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Univerzita Karlova, s. 103.
35. Jedlička, A. (1974, 1978) Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: UK, s. 103 (1974).
36. Jedlička, A. a kol. (1970) Základy české stylistiky. Praha: SPN.
37. Jelínek, M. (1957) O jazyku a stylu novin. Praha. Praha: Rudé právo.
38. Jelínek, M. (1974, 1976) Stylistické studie I, II. Praha: ÚJČ 1974, III – Praha: ÚJČ 1976.
39. Jelínek M. (1995) Stylistika. In Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, s. 701 n., 725.
40. Jettmarová, Z. (1995) Mezitextové vazby a interference v české reklamě. In Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z konference konané v květnu 1993 v Olomouci. Praha: FF, s. 184–187.
41. Komárek, K. (2004) Proměny češtiny v církevním prostředí. In Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století. (Balowski, M. a Svoboda, J., eds.) Sborník z mezinárodní konference konané 15. – 16. května 2003 ve Wałbrzychu. Wałbrzych/ Ostrava: Pánstwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Wałbrzychu/ Ostravská univerzita v Ostravě, s. 147–151.

42. Kořenský, J., Hoffmannová, J., Jaklová, A. (1999) Komplexní analýza komunikačního procesu a textu. 3. Vydání. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
43. Kožmín, Z. (1989) Zvětšeniny ze stylu bratří Čapků. Brno: Blok.
44. Kraus, J. (1998) Rétorika v evropské kultuře. Praha: Academia.
45. Kraus, J. (2004) Rétorika a řečová kultura. Praha: Academia.
46. Kraus, J. (2002) Styl náboženský. In Encyklopedický slovník češtiny – heslo, Praha: Lidové noviny, s. 453.
47. Kraus, J. (1980) Žánrové a stylové proměny veřejné jazykové komunikace. NŘ 63, 1980, s. 57–62.
48. Krčmová, M. (1987) Argot jako prostředek umělecké stylizace. In: Sborník přednášek z III. konference o slangu a argotu. Plzeň 1987, s. 106–117.
49. Krčmová, M. (1995) K pramenům specifika mluveného projevu. (Mluvenost či spontánnost?) In: K diferenciaci současného mluveného jazyka. (Davidová, D., ed.) Ostrava: FF OU, s. 26–32.
50. Krčmová, M. (2003) Působení na posluchače jako konstituující faktor veřejného mluveného projevu. Funkční styl rétorický. In Čechová, M. a kol. Současná česká stylistika. Praha: ISV, s. 245–253. (Tam viz duchovní řeč.)
51. Kvítková, N. (1996) Čeština v oblasti náboženského života. In Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. (Šrámek, R., ed.) Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995. Brno: PdF MU, s. 113–116.
52. Mathesius, V. (1982) Jazyk, kultura a slovesnost. Praha: Odeon, s. 341.
53. Minářová, E. (2005) Parémie a frazémy v publicistice, jejich proměny a funkce se zaměřením na církevní publicistiku. In Parémie národů slovanských II. Sborník z mezinárodní konference konané 10. – 11. listopadu 2004 v Ostravě. Ostrava: FF OU, s. 64–71.
54. Minářová E. (1998) Stylová podoba současné reklamy. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Sb. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Brno: Masarykova univerzita, s. 57 n.
55. Spisovnost a nespisovnost. Zdroje – proměny a perspektivy. (Minářová, E., Ondrášková, K., eds., 2004). Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 10. – 12. února 2004 ve Šlapanicích. Brno: PdF MU.
56. Spisovnost a nespisovnost dnes. (Šrámek, R., ed., 1996) Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995. Brno: PdF MU.
57. Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. (1995) Sborník z konference konané v Olomouci 2003, I. a II. svazek. Praha: FF a UJČ.
58. Trávníček, F. (1953) O jazykovém slohu. Praha: SPN.
59. Vlašín, Š. aj. (1983) Slovník literárních směrů a skupin. 2. doplněné vydání. Praha: Panorama, s. 147.

Stylistika češtiny

doc. PhDr. Eva Minářová, CSc.

Vydala Masarykova univerzita roku 2010
Vedoucí katedry: doc. PhDr. Eva Minářová, CSc.

Náklad 500 výtisků
1. dotisk 1. vydání, 2010
Tisk Coprint, s. r. o., Brno, Areál Kraví hora

ISBN 978-80-210-4973-4

**muni
PRESS**

ISBN 978-80-210-4973-4

9 788021 049734